

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
Асоцијација центара за интердисциплинарне и
мултидисциплинарне студије и истраживања – АЦИМСИ

**ЕФЕКТИ ЕКСКУРЗИЈЕ УЧЕНИКА ОСНОВНЕ
ШКОЛЕ КАО ОБЛИК ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНИХ
И ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА У ВОЈВОДИНИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Јован Плавша   Кандидат: мр Наталија Остојић

Нови Сад, 2016.

Током израде докторске тезе, имала сам велику част да учим од ментора проф. др Јована Плавше.

Најискреније се захваљујем на несебичној професионалној, стручној помоћи, корисним саветима, који су значајно унапредили овај рад. Посебно сам захвална на предусретљивости, поклоњеном времену и поуци о професионалној смирености, која краси врсног педагога.

Захваљујем се члановима комисије који су изразили заинтересованост да буду део ове дисертације: проф. др Милени Микалачки, проф. др Светлани Костовић, проф. др Драгану Коковић.

Аутор

„Путовати значи упознавати себе и друге“

*Докторску дисертацију посвећујем тојим
кћеркама: Викторији и Јелени*

Скраћенице које се користе у тексту раду имају следеће
значење:

ЕУ – Европска унија

НАССР – стандарди безбедне хране: анализа ризика контролом критичних тачака у производњи (Hazard Analysis Critical Control Points)

ICESCR – Конвенција Уједињених нација о економским, социјалним и културним правима (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)

km - Километар

SWOT – (енгл. SWOT analysis, акроним од енглеских речи: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats – предности, недостаци, могућности и неповољности)

UNWTO - Светска туристичка организација Уједињених нација (United Nations World Tourism Organization)

USD – амерички долар

USAID - States Agency for International Development / Америчка агенција за међународни развој

АП – Аутономна Покрајина

БДП – бруто друштвени производ

ПИТ - путовања и туризам

РЗС - Републички завод за статистику

СЗО - Светска здравствена организација

ТОС - Туристичка организација Србије

УН – Уједињене нације

УСДП - Упитник о социо-демографским подацима

ПМФ - Природно-математички факултет

РС - Република Србија

САДРЖАЈ

1. УВОД	10
2. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА	11
ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	11
ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА	11
ИНСТРУМЕНТИ И МАТЕРИЈАЛИ	12
ХИПОТЕЗЕ	13
САКУПЉАЊЕ И АНАЛИЗА ИНФОРМАЦИЈА	14
КРЕИРАЊЕ АНКЕТНОГ УПИТНИКА	15
ИНСТРУМЕНТИ	15
НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ	16
3. ЕКСКУРЗИЈЕ КАО ОБЛИК ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНИХ И ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	18
КЛАСИФИКАЦИЈА ЕКСКУРЗИЈА	23
ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЂАЧКИХ ЕКСКУРЗИЈА	28
ЂАЧКЕ ЕКСКУРЗИЈЕ КАО КОМПОНЕНТА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА	30
ЂАЧКЕ ЕКСКУРЗИЈЕ КАО КОМПОНЕНТА ОБРАЗОВНОГ ТУРИЗМА	33
ЕКОТУРИЗАМ У СИСТЕМУ ЂАЧКИХ ЕКСКУРЗИЈА	35
ОДНОС ЂАЧКИХ ЕКСКУРЗИЈА И ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈА	38
ЕФЕКТИ РАЗВОЈА ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНОГ ТУРИЗМА НА БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД	43
АНАЛИЗА И ПРОЦЕНА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА	45
СТАЊЕ ЂАЧКОГ И ОМЛАДИНСКОГ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ	46
РИЗИЦИ У ЂАЧКОМ И ОМЛАДИНСКОМ ТУРИЗМУ	51
КОЛЕКТИВНО ОСИГУРАЊЕ ГОСТИЈУ, ПОСЕТИЛАЦА И ТУРИСТА	53
РЕАЛИЗАЦИЈА КВАЛИТЕТНИХ ЂАЧКИХ ЕКСКУРЗИЈА: ПОЖЕЉНА И РЕАЛНА ПРАКСА	54
УЧЕНИК КАО ТУРИСТА – ПОТРЕБЕ И МОТИВАЦИЈА	59
НОРМАТИВНО-ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ЕКСКУРЗИЈА	64

4. АНИМАЦИЈСКИ ПРОГРАМИ ЗА ДЕЦУ И САДРЖАЈИ ПОНУЂЕНОГ ПРОГРАМА НА ЕКСКУРЗИЈАМА	66
ОСНОВНИ ПОЈМОВИ, КАРАКТЕРИСТИКЕ И ВРСТЕ АНИМАЦИЈЕ	66
ВАЖНОСТ ЕДУКАЦИЈЕ И АНИМАЦИЈЕ КОД ДЕЦЕ У РАЗВОЈУ ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНОГ ТУРИЗМА	67
ПРОГРАМ СПОРТСКЕ АНИМАЦИЈЕ У ОДНОСУ НА ТУРИСТИЧКУ ДЕСТИНАЦИЈУ	69
ПРОГРАМ СПОРТСКЕ АНИМАЦИЈЕ У ОДНОСУ НА УЗРАСТ	71
УЛОГА РЕКРЕАТОРА И АНИМАТОРА У ТУРИЗМУ	73
НАЈВАЖНИЈИ ПАРТНЕРИ У ПРОЦЕСУ ЕДУКАЦИЈЕ И ЗАБАВЉАЊА ГОСТИЈУ	74
ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА ТУРИСТИЧКИ ВОДИЧ И ТУРИСТИЧКИ ПРАТИЛАЦ	79
ПУТНИ ЛЕКАР	83
ОБРАЗОВНО-МОТИВАЦИОНИ ЕФЕКТИ АКТИВНОСТИ НА ЕКСКУРЗИЈИ	84
5. ГЕОГРАФСКО-ПРОСТОРНИ УСЛОВИ ЗНАЧАЈНИ ЗА РАЗВОЈ БАЧКОГ И ОМЛАДИНСКОГ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ	87
ТУРИСТИЧКО–ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ	87
ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ УСЛОВИ	88
РЕЉЕФ	91
КЛИМАТСКИ УСЛОВИ	91
ХИДРОГРАФСКИ УСЛОВИ	92
БИОГЕОГРАФСКИ УСЛОВИ	94
ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКИ УСЛОВИ	96
ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ ВОЈВОДИНЕ	96
КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСЕЉА	99
КУЛТУРНА ДОБРА КАО РЕСУРСНА ОСНОВА ТУРИЗМА ВОЈВОДИНЕ	101
АРХЕОЛОШКА НАЛАЗИШТА	105
СТАРА ГРАДСКА ЈЕЗГРА	106
СЕОСКЕ АМБИЈЕНТАЛНЕ ЦЕЛИНЕ И ЕТНО ПАРКОВИ	115
ДВОРЦИ И ЛЕТЊИКОВЦИ ВОЈВОДИНЕ	125
МУЗЕЈИ У ВОЈВОДИНИ	130
ЗНАМЕНИТА МЕСТА И СПОМЕН ОБЕЛЕЖЈА	132

ВОЈВОДИНА КАО ПРОСТОР ИНТЕРЕСНОГ ПОВЕЗИВАЊА (КЛАСТЕР) У СТРАТЕГИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА СРБИЈЕ	133
АНАЛИЗА ПРЕДНОСТИ, НЕДОСТАКА, МОГУЋНОСТИ И НЕПОВОЉНОСТИ (SWOT АНАЛИЗА) ТУРИЗМА ВОЈВОДИНЕ	135
СТРАТЕШКИ ОКВИР РАЗВОЈА ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ	138
МАТРИЦА ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА ВОЈВОДИНЕ	138
ВИЗИЈА ТУРИЗМА ВОЈВОДИНЕ	141
6. РЕКРЕАЦИЈА, СПОРТ И ТУРИЗАМ	142
СПОРТСКО–РЕКРЕАТИВНЕ АКТИВНОСТИ ЗА ДЕЦУ ТОКОМ ЦЕЛЕ ГОДИНЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ	148
ЗНАЧАЈ ИЗЛЕТНИЧКИХ АКТИВНОСТИ ЗА УЧЕНИКЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА	157
РЕКРЕАТИВНА НАСТАВА	159
ШКОЛА У ПРИРОДИ	160
ЛОГОРОВАЊА	161
7. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА У ВОЈВОДИНИ	163
УЗОРАК	163
МЕСТО ЕКСПЕРИМЕНТАЛНОГ ИСТРАЖИВАЊА	163
ПОСТУПАК ИСТРАЖИВАЊА	163
СТАВОВИ НАСТАВНИКА ПРЕМА ЕКСКУРЗИЈИ КАО ОБЛИКУ ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНИХ И ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	164
СТРУКТУРЕ СТАВОВА	164
ОПИС ИСТРАЖИВАЊА	166
СТАВОВИ УЧЕНИКА ПРЕМА ЕКСКУРЗИЈИ КАО ОБЛИКУ ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНИХ И ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	175
ЕФЕКТИ СПОРТСКО РЕКРЕАТИВНОГ ТУРИЗМА НА СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ МЛАДИХ У ВОЈВОДИНИ	187
ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ИСТРАЖИВАЊА	193
8. ЗАКЉУЧАК	194

9. ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	198
10. ПРИЛОЗИ	217
СПИСАК СЛИКА	217
СПИСАК СКИЦА	218
СПИСАК ТАБЕЛА	219
СПИСАК ГРАФИКОНА	221
ПРАВИЛНИК О ИЗМЕНИ ПРАВИЛНИКА О НАСТАВНОМ ПЛАНУ И ПРОГРАМУ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА	222
УПИТНИК СОЦИО- ДЕМОГРАФСКИХ ПОДАТАКА УСДП	231
УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ	234
УПИТНИК ЗА НАСТАВНИКЕ	240

1. УВОД

Докторска дисертација „Ефекти екскурзије ученика основне школе као облик образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини“ има за основни циљ да сагледа стање о ставу ученика и наставника према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини. Ово истраживање је интересно код деце школске популације седмих и осмих разреда, с обзиром на то да школско доба живота одликује интензиван психофизички развој свих особина и способности, може се очекивати у том добу и диференциран манифестни и латентни састав морфолошких, моторичких и психолошко-интелектуалних димензија у односу на период адолесценције.

Екскурзије ученика представљају значајну категорију у туризму Војводине, највише услед квалитета понуда спортско-рекреативних активности у природи. Урбанизација, развој индустрије и саобраћаја у градовима, поред низа предности, са собом су донели, и многе негативне појаве (повећану загађеност ваздуха, буку, недостатак слободних површина и зеленила, смањено кретање становника и друго), па се указана потреба за организовањем образовно-рекреативних садржаја, кроз које се може развити и образовно-рекреативни туризам. Емпиријска истраживања потврђују да су најефектнија, највише се цене и најдуже памте касније у животу, знања и вештине стечене кроз активности на екскурзијама које подразумевају активно учешће (Pace, Tesi, 2004). Модерни светски музеји, зоо-вртови, ботаничке баште и друге институције и локалитети чију посету обухвата програм екскурзије, конципирају се тако да нуде низ активности у којима могу да учествују сами посетиоци у стварности или виртуелној симулацији, на пример, неке историјске епохе или догађаја. Утврђено је да такве активности подстичу висок ниво креативности, развој вештина и способност критичког мишљења, слободу реаговања и експериментисања у решавању проблема уз преплитање ранијег и новостеченог искуства. Поред тога, имају и високо мотивационо дејство за даљим образовањем. Истичући потенцијале екскурзије као ресурса за истраживање и креативност, неки аутори експлицирају да би активности ученика на екскурзији требало да буду сличне активностима научника (Higgs, McCarthy, 2005). Крајњи исход сваког школског путовања јесте и треба да буде, поред васпитно-образовно богатијег детета, задовољно дете.

Различитости Војводине испољавају се не само у демографском, социо-културолошком, већ и у географском смислу. Војводина као туристичка дестинација одликује се богатством природе и занимљивим пределима, од којих су многи готово нетакнути. Разноврсна и у неким случајевима јединствена флора и фауна нуде неупоредиви доживљај природе. Богата равница, са много салаша, преко језера и река чини Војводину, посебно привлачну, коју сем природних лепота, краси и велики број манастира, односно културно-историјских и верских знаменитости. Биолошка разноликост Војводине, како у погледу екосистема тако и у погледу врста, изразито је висока и атрактивна за туризам. Васкуларна флора Војводине припада готово једној половини свих флоралних/вегетационих региона у свету, представљајући један од европских центара биолошке разноликости.

Ђачка путовања „туристички пакет/аранжман“, као што смо напоменули од значаја за развој покрајине Војводине, може да оживи и мање средине, јер и оне имају сигурно шта да понуде, као и да допринесу њиховом бржем привредном опоравку и развоју. Туристичка атракцијска основа сваке дестинације представља услов за креирање оптималног туристичког производа. Стара очувана градска језгра, типични војвођански салаши, бројна посетилишта са оригиналном туристичком понудом су идеални циљ за ученике који свакодневно проводе време уз телевизију, рачунаре и телефоне.

Екскурзије ученика као обавезан сегмент наставе, у природном амбијенту, осигурава ученику постизање целовитог и снажног доживљаја наставног садржаја кроз наставу, игру, дружење са вршњацима, опажање, упоређивање, мерење, описивање, закључивање, образлагање и учење о свету који их окружује. Разумевање чињенице да је човек део природе и да својим поступцима утиче на природу, као и развијање способности препознавања човековог утицаја на здравље и животну средину.

У овом раду видећемо како изгледа организација и реализација екскурзија, шта чини екскурзију у школама. Истраживање спроведено у образовно-васпитним установама на територији Војводине.

2. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Циљеви истраживања

Циљ рада је утврдити ефекте екскурзије на ученике основне школе. Веће укључивање ученика у организацију ђачке екскурзије и припрему итинерера. Затим, препознавање проблема који доводе до пропуста при организацији и реализацији ђачких екскурзија, доступност информација као и унапређење обучености кадрова у туризму који су укључени у организацију и реализацију. Главни циљеви овог истраживања:

- да се утврде ставови ученика и наставника о задовољству постојећим стањем и жељеном правцу развоја ђачког туризма на простору Војводине;
- да се утврде ставови испитаника о потенцијалу ђачког туризма, ресурса и атракција и степену њихове валоризације;
- да се оцене предности, недостаци (слабости), могућности (снаге) и неповољности, као и да се прикупе остале релевантне чињенице и информације;
- да се утврди визија развоја ђачког туризма на истраживаном простору;

Посредни циљеви истраживања:

- приказати постојеће стање туризма, са посебним освртом на ђачки туризам у Војводини;
- одредити корисност ђачких екскурзија у истоименом облику туризма;
- одредити перспективу ђачког туризма на истраживаном простору;
- утврдити везу између слободног времена, рекреације, забаве, анимације, код спорта и туризма.

Задаци истраживања

За остваривање циља рада непоходно је реализовати следеће истраживачке задатке:

- стећи увид о ставу ученика према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања;
- испитати постојање разлика у ставовима према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања код наставника;

- испитати постојање разлика у ставовима према ђачком туризму између ученика седмих и осмих разреда основних школа;
- испитати постојање разлика у ставовима ђачком туризму ученика спортиста и неспортиста;
- испитати да ли пол утиче на ставове према ђачком туризму;
- колико су ученици заинтересовани за одређене видове рекреативних активности;
- извршити процену заступљености рекреативних активности и путовања ученика у слободно време;
- стећи увид да ли су ученици кроз екскурзију као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања стичу потребна знања и компетенције о друштвеним заједницама, културама и срединама.

Извршити процену заинтересованости ученика за организовање екскурзија у Војводини, као туристичкој дестинацији у односу на друге кластере Србије.

Истраживање треба да је систематско и објективно. Систематско истраживање подразумева да цео процес буде добро организован и испланиран, конкретним циљевима ради његове реализације, са типовима података који ће се сакупљати и са начином на који ће се подаци сакупљати и анализирати.

Инструменти и материјали

Инструменте су чинили упитници са скалом процене. Коришћене су три врсте упитника: Упитник о социо-демографским подацима, упитник за ученике и упитник за наставнике.

У складу са постављеним циљем, задацима и хипотезама истраживања, утврдили смо следеће варијабле:

Предикторска варијабла

Као главни индикатор послужила је варијабла путовања ученика и наставника током школске године.

Критеријумске варијабле

Упитник о социо-демографским подацима (УСДП) конструисан је за потребе овог истраживања и садржи основне карактеристике и информације, показатеље који ближе одређују одабрани узорак, а садржи 17 питања затвореног типа.

- Упитник ставова према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини за наставнике и ученике конструисан је за ово истраживање и садржи 23 питања. Упитник садржи анкетна питања отвореног и затвореног типа.

Хипотезе

Хипотеза је идеја водилца у истраживачком раду без које ниједно научно истраживање није могуће обавити и претпоставку која је заснована на одређеним чињеницама.

Прва хипотеза (Х1) је да наставници и ученици који иду на екскурзију имају позитивне ставове и изражавају заинтересованост за образовно-рекреативне активности.

Друга хипотеза (Х2) је да ученици мушког пола имају позитивнији став према екскурзији.

Трећа хипотеза (Х3) је да разноврсност садржаја као елемената туристичке понуде Војводине позитивно утиче на квалитет те понуде.

Четврта хипотеза (Х4) је да туристичка понуда обogaћена образовно-рекреативним садржајима привући ће већи број туриста у односу на класичну туристичку понуду.

Пета хипотеза (Х5) спортисти имају позитивнији став према ђачким путовањима.

Шеста хипотеза (Х6) да боља обученост кадрова повећава задовољство корисника односно школе и ученика.

Седма хипотеза (Х7) је да укључивање државе у промоцију домаћих дестинација при организовању екскурзија подстиче привреду и искоришћавање потенцијала државе у туризму.

Најважнији задатак током истраживања након формулисања основне и помоћних хипотеза је њихово проверавање, односно тестирање и доношење закључака.

Током истраживања је анализирана и проверена напред наведене хипотезе, уз помоћ различитих метода које су коришћене како би се дошло до сигурних закључака. Проверљивост тврдњи – хипотеза једна је од најважнијих карактеристика научно-

истраживачког рада коме је сврха да, посредством постављања хипотезе коју настоји да докаже или оповргне, тестирањем тврдњи процесом поновљивости истраживања и јавним процесом (провера доступна целој заинтересованој јавности), дође до релевантних података и конкретних закључака. У овом раду користиће се следеће методе: прикупљање потребне документације, метода анализе докумената, метода испитивања-упитник и интервју, израда табела и графикана.

Сакупљање и анализа информација

Свако истраживање се базира на одговарајућим информацијама, односно подацима. Да би се прикупили потребни подаци најпре се морају одредити њихови извори. Постоје две врсте извора информација: примарни и секундарни. У делу текста који следи приказана је повезаност између примарних и секундарних података, као и методе анализе које су потребне за добијање информација из ова два извора. Научна чињеница представља мисаоно-чулном делатношћу утврђено објективно постојање неке ствари, појаве, процеса, догађаја, особине или пак постојања односа међу тим појавама, процесима, догађајима, односно међу њиховим особинама и обележјима. У научно-истраживачком процесу чињенице и теорија су међусобно дијалектички повезане и условљене. С друге стране, чињенице се налазе у самој основи научног истраживања и научне теорије и чине критеријум спознаје вредности научних хипотеза и теорија.

У спроведеном истраживању су коришћени примарни и секундарни подаци.

Секундарни подаци се односе на презентацију постојећег стања у погледу одређивања туриста за образовно-рекреативне активности (проучавање научне литературе, стручних публикација и других писаних докумената), док су применом одговарајућих метода за прикупљање података (анкетног упитника и интервјуа), прикупљене и неопходне примарне информације које објашњавају мотиве, мишљења и ставове како учесника у образовно - рекреативном туризму, тако и организатора ове врсте садржаја. *Секундарне информације* су готове или већ постојеће информације добијене из различитих извора који се користе непосредно током истраживања. Овде спада сва

коришћена литература: књиге, различити чланци, студије које публикују јавне организације, научни радови аутора из комплементарних области и интернет.

Примарне информације су оне које се добијају непосредно из истраживања које се врши. У овом истраживању примарне информације су добијене захваљујући коришћењу три анкетна упитника које су испуниле две различите групе испитаника: ученици и наставници.

Помоћу налаза истраживања добијених на основу одговора ученика и наставника, добијени су подаци о предностима и недостацима ђачких и могућностима за унапређење њиховог пословања и развоја образовно-рекреативног туризма Војводине у целини.

У складу са циљевима докторског рада, одлучено је да се, након што се прикупе секундарни подаци из претходно наведених извора, спроведе примарно истраживање, те да се на основу анализе секундарних и примарних података изведу закључци истраживања.

Креирање анкетног упитника

Статистички резултати проистекли из одговора испитаника, који се добијају методом анкетног упитника, доприносе поткрепљивању истраживања. Значај овог метода прикупљања података огледа се и у томе што се њиме добија мишљење великог броја ученика и наставника. За успешност истраживања и добијање релевантних података важан је начин на који је упитник састављен, тј. да ли обухвата конкретна или општа питања, као и да ли су питања опширна или концизна. Свакако, за истраживање су од користи конкретнија питања која дају прецизније резултате, као и концизније поставке, с обзиром на стрпљење и концентрацију испитаника.

Инструменти

У истраживању су употребљени следећи инструменти за прикупљање података:

- Упитник социо-демографских података (УСДП),
- Упитник ставова ученика према екскурзијама као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања и

- Упитник ставова наставника према екскурзијама као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања.

Научни допринос истраживања докторске дисертације

Истраживање ће пружити темељније сагледавање проблематике екскурзије као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини у васпитно-образовном систему и пружити више информација за неопходност и већу посвећеност овом виду рада у настави. Да се овај вид наставе у природи чешће организује и посвети му више пажње о васпитно-образовном систему.

Ђачке екскурзије представљају облик образовног туризма, мост између формалног и информалног образовања и неизоставни део школског наставног процеса. Образовно-рекреативни садржаји у туристичкој понуди представљају значајан фактор који утиче на мотивацију туриста приликом избора конкретне туристичке дестинације. Туристичке дестинације морају нужно пратити захтеве потенцијалне тражње и у складу са њима уобличавати своју понуду. Туристима треба понудити оно што желе и што је у том тренутку актуелан тренд тражње. Будући да је одлика савременог туризма тражња за комплексном услугом која госту пружа садржајан боравак, културно, психичко и комплетан развој личности, у туристичкој понуди која одговара на такве захтеве тражње култура, спорт и рекреација имају своју развојну шансу, као средства која на различите начине позитивно утичу на психофизичко стање организма, здравље и расположење туриста. Улога екскурзије је још значајнија ако се узме у обзир да је избор дестинације модерног туристе све мање подстакнут комфором хотела и традиционалним туристичким атракцијама, а све више садржајима и активностима којима ће туриста бити преокупиран, као и условима и могућностима за њихову реализацију. У свету је данас присутан тренд пораста интереса за образовно-рекреативни туристички пакет и повећање учешћа омладинског, посебно школског туризма. Светска туристичка организација (*World Tourism Organization, Tourism: Vision 2020*) предвиђа да ће тржиште образовно-рекреативног туризма бити једно од пет водећих сегмената туристичког тржишта у будућности (поред авантуристичких путовања, еко туризма, крстарења и тематског туризма). Специфични видови туристичког кретања развијаће се мотивисани жељом за упознавањем

специфичних карактеристика појединих туристичких дестинација као што су природне вредности, култура, религија, традиција, етносоцијалне вредности одређених просторних целина; константно ће се повећавати интересовање за спортским и рекреативним активностима у аутентичној и очуваној природи, укључујући посете културно историјским споменицима, археолошким налазиштима, амбијенталним целинама.

Неопходно је узети у обзир да је докторски рад замишљен тако да остаје трајно отворен за нове спознаје и предлоге којима се употпуњују предочена решења развоја екскурзије као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини.

У нашој земљи до сада није било истраживања овог типа на тему ђачких екскурзија. Тема је комплексна и значајна за образовно-рекреативни туризам. Истраживања су се у предходном периоду базирала на излетничко-рекреативне активности (Плавша, 2005; Ромелић и Бјелић, 2015; Ромелић, Плавша, Ђуровић, 2009).

Докторска дисертација огледа се у бољем разумевању значаја ђачких екскурзија на територији Војводине који унапређују квалитет туристичке понуде и доводе до повећања позитивних ефеката на едукативни развој ученика. Ученици који путују стичу нова искуства и нова сазнања, упознају и усвајају знања о облицима рељефа, облицима појављивања воде у окружењу, о копненим животним заједницама, о воденим животним заједницама у свом окружењу и усвајају знања о становништву на територији Војводине. Вачка путовања пружају ученицима прилику да се упознају са бројним културно-историјским знаменитостима, природним раритетима, друштвено-географским одликама локалитета. Дружењем на екскурзији спајају се деца из различитих социјалних слојева, учвршћују се међусобни односи и развија колективни дух. Развија се љубав према домовини, природи и ствара се основа за каснији исправан однос према њој.

3. ЕКСКУРЗИЈЕ КАО ОБЛИК ОБРАЗОВНО-РЕКРЕАТИВНИХ И ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Оправданост екскурзија као облика васпитно-образовног рада може се теоријски образложити са више различитих основа. Екскурзије могу бити у функцији доживотног образовања, образовања за туризам, као и у функцији повезивања школе са животом. Притом се углавном користи експериментални нацрт чији је циљ усмерен на то да се докаже да ученици боље и дуже памте градиво које су научили током екскурзије него похађајући традиционалну наставу. Екскурзија, као термин, је настала од латинске речи “*excursion*”, подразумева кратак пут, излет или путовање због провода, има образовну или рекреативну функцију, а њену класификацију је могуће извести на основу неколико критеријума, у контексту овог рада, одговарајући критеријум је према узрасту или старосном добу. Речник енглеског језика “*Вебстер’с*” детаљно одређује појам екскурзије, где је екскурзија кратко путовање из задовољства или кретање из једне тачке и повратак у исту, дакле кружно путовање (Webster, 1973). Ђачке екскурзије могу бити и у функцији повезивања школе и наставе са животом и допринети томе да школа не буде само припрема за живот, већ и сам живот. Дјуи (Dewey, 1998) сматра да свако знање које се изучава у школи треба да буде у вези са свакодневним животним искуством. Ђачки туризам заузима посебно место у Војводини захваљујући изузетним природним богатствима (рељеф, клима, хидрографија, биљни и животињски свет) који пружају изванредне могућности за упражњавање рекреативних активности као и растућа потреба човека за повратком у природу и боравком у очуваној природној средини. Један од трендова у диференцирању туристичких интереса је и тражња за селективним елементима понуде (шетња, наутика, спортско-рекреативне активности, обилазак културно-историјских знаменитости, сакралних објеката и природних атракција, истраживање флоре и фауне и сл.). Уместо досадашњег разгледања (*sightseeing*) који се сводио само на разгледање неког места и његових знаменитости, нов концепт укључује и „разгледању живота” (*lifeseeing*), који подразумева искуство, атмосферу, доживљај средине у којој туриста борави (посматрање етно сценографије, упознавање са традицијом, гастрономијом и фолклором подручја, учествовање у животу локалног становништва и сл), и постојање додатних забавних садржаја (Качавенда-Радић, 2008).

Екскурзије су један од елемената у парадигми образовно-васпитног рада школе. Дефиниција (*Differentia specifica*) школске екскурзије, која је вишеслојна, као и терминолошко-појмовно неслагање које садрже одреднице појма *школска екскурзија* (ђачка екскурзија, ђачки туризам и слично), указују на тешкоћу њеног одређења и прецизног лоцирања. Ђачка екскурзија је дидактичко-методички облик учења и васпитања ученика, за који је карактеристичан директан контакт са културним, друштвеним и природним садржајима одређених дестинација, које су често предмет и тема обраде и проучавања у наставном процесу (Милешевић, 2013).

Програми школских излета и екскурзија имају незамењиву улогу место у систему ваншколских васпитно-образовних активности, јер осим одмора, рекреације и забаве, представљају могућност задовољења жеља и потреба човека за упознавањем, информисањем и стицањем знања о друштвеним заједницама, културама и срединама, за успостављање контаката, дијалога и сарадње на равноправној основи и за унапређивање међусобног разумевања и заједништва. Према Канадској туристичкој комисији (*Canadian Tourism Commission, 2001, prema: Ritchie, 2003*), образовне форме туризма могу се наћи на релацији између два пола, при чему би на једном крају било путовање окарактерисано као „Туризам на првом месту“, а на другом полу путовање које се може окарактерисати као „Образовање на првом месту“. Најближе полу „Образовање на првом месту“ налазе се свакако ђачке екскурзије, којима су туристичка искуства секундарна у односу на образовни аспект. Рудман (1994) екскурзије сврстава у информално или неформално образовање. Могуће је да разлог лежи у чињеници да се екскурзије одвијају ван школе као институције формалног образовања. Такође, често укључују и посете различитим институцијама које се сматрају важним институцијама информалног образовања, као што су музеји. Зато се екскурзије и посматрају као важан фактор повезивања формалног и неформалног образовања (Hofstein, Rosenfeld, 1996). Екскурзије ученицима пружају прилику да изађу на терен и дођу у непосредан контакт са предметима, појавама и процесима. Самим тим, погодне су за истраживачки рад ученика. Програм екскурзије садржи: образовно-васпитне циљеве и задатке, садржаје којима се постављени циљеви остварују; планирани обухват учесника; носиоци предвиђених садржаја и активности; трајање; путни правци; техничка организација и начин финансирања (Правилник о измени Правилника о

наставном плану и програму основног образовања и васпитања, 2009). Према карактеру путовања, дечија екскурзија се може сврстати у туристички аранжман, то јест туру.

Табела 1. Могућа класификација екскурзија према програмском садржају

<i>Врста туре</i>	<i>Фокус</i>	<i>Активности</i>
Разгледање града	урбанистичке одлике места, просторни распоред атракција и других, за туристе, важних пунктова	опште упознавање са одликама дестинација и њиховом туристичком понудом
Уживо разгледање (Life-seeing тура)	савремени живот, институције и локално становништво	упознавање са функционисањем институција или начином свакодневног живота резидената
Спортско - рекреативне	боравак у природи, умерена физичка активност (пешачење, трчање, возња бицикла, јахање коња и сл.)	Спорт, рекреација, провод, забава, друштвене игре у природи
Културна тура	културне атракције – археолошке, историјске, меморијалне, уметничке	информације о културном наслеђу (интерпретација)
Тура у природи	природне атракције, биљни и животињски свет	информације о природном наслеђу (интерпретација)
Пустоловна тура	физичка активност, игра, авантура у контролисаним условима	акција, сусрет са несвакидшњим ситуацијама, “откриће“, узбуђење
Екотура	заштићена подручја природе, национални паркови и резервати	енвиронментална едукација
Афинитетна тура	посебна интересовања за поједине теме или предмете (гастрономска, колекционарска, етнографска и сл.)	задовољење хобија, страсти или професионалног интересовања
Вечерња тура	ноћни живот у дестинацији	провод, забава (маскенбал, караоке, тематко вече..), разонода
Путовање због куповине	куповина (сувенири, уметнички предмети, луксузна роба)	увид у локалну трговачку понуду, повољни услови за куповину

Извор: Работић, 2010.

Школске екскурзије су врста организованог путовања или аранжмана који се назива пакет аранжман или паушални аранжман (Jafari, 2000; Rowe, Smith и Borein, 2002; Живковић, 2010). Везује се за појам путовања групе људи, при чему се сврха путовања означава као образовна или једноставно испуњавање слободног времена. И излет и екскурзија се често користе као допуна приликом дужег путовања или посете, односно боравка у одређеној дестинацији (Станић-Јовановић, 2015). Најчешће се излетом у туризму сматра краће путовање од неколико сати до једног дана, па га третирамо као полудневни или целодневни (једнодневни) излет. Ако је реч о вишедневном излету подразумева се путовање у одређену туристичку дестинацију у којој се борави претежни део времена, при чему су могући краћи излети у непосредну околину (Штетић, 2003). Програми школских излета и екскурзија имају важну улогу и место у систему ваншколских васпитно-образовних активности, јер осим одмора, рекреације, релаксације и забаве, представљају могућност задовољења жеља и потреба човека.

Америчка национална асоцијација за путовања (NTA, National Tour Association) истиче да су основни разлози зашто се појединци опредељују за групно путовање: комфор, сигурност, доступност информација, уштеда и дружење са сапутницима (Pond, 1983).

Према типологијама туризма, позиционирање школских екскурзија наводи на констатацију да се оне могу уврстити у више типова, односно да се кроз њих дели на више врста. Тако, налазе своје место у екотуризму и парковном туризму, а посебно у тематском туризму, о коме се у новије време све више говори. Позиција школских екскурзија се најјасније кристалише у тзв. културном туризму, а још конкретније корелира са образовним и спортско-рекреативним туризмом. У Педагошком речнику и појмовно се обрађује израз екскурзија без атрибутских додатака (нпр. ђачка, наставна, школска и сл.), као посебан облик образовно-васпитног рада или активности. При навођењу битних карактеристика овог облика или вида рада, истакнуто је да екскурзије омогућавају учесницима упознавање предмета и појава у природној средини и у природним условима, али не на систематичан начин како је то могуће постићи у учионици (Станић - Јовановић, 2015). Богатство утисака и материјала на екскурзијама учесницима лако скреће пажњу са циља на небитне ствари, а на екскурзијама се губи и много времена (Педагошки речник I, 1967). Веилер и Хам (2001) такође напомињу да учесници специјалних вођених тура

истичу како су били мотивисани не само лакшим начином путовања уз туристичког водича, већ су у тури видели прилику и да нешто науче.

Екскурзија би требала да буде у функцији квалитетније наставе, преваходно, да се повезује са проучавањем наставног градива. На тај начин се настава повезује са животом, свакодневни појмови су у интеракцији са научним појмовима, а ученици добијају прилику да одређене садржаје изучавају непосредно. Истраживања показују, да се екскурзије често не повезују са оним што се учи у школи, а оправдање се најчешће налази у недостатку времена или у чињеници да курикулум није могуће адекватно повезати са темом локалитета (Anderson, Zhang, 2005; Griffin, Symington, 1997; Kisiel, 2003; Kwan, 2000; Storksdieck, 2001; Tal, Bamberger, Morag, 2005).

Резултати истраживања указују да је једна од највећих вредности школских екскурзија, по чему се оне памте у одраслом добу, излазак из рутине учионице (Pace, Tesi, 2004; Hurd, 1997). Најновија испитивања у сфери туризма показују да досезање високог квалитета данас, чак и туристичких путовања која се одвијају услободном времену, подразумева уважавање и остварење три „Е“ компоненте: забава (*entertainment*); узбуђење (*excitement*) и образовање (*education*). У том контексту, школске екскурзије су погодне за повезивање са тз. *edutainment*-ом. *Edutainment* је нова кованица која је настала спајањем термина образовање (*education*) и забава (*entertainment*), односи се на програм која је осмишљена тако да истовремено подучава и забавља. Иако наилази на критику неких аутора (на пример, Thomas, 2002), судећи по интересовању и умножавању литературе из области *edutainment*-а, може се слободно запазити да је реч о новом покрету у образовању (Качавенда-Радић 2013; Николић-Максић, Љујић, 2011). Њена суштина се огледа у образовању кроз алтернативне облике образовања и учења, што школска екскурзија јесте. То је процес стицања знања, умења, способности, ставова, вредности и слично у опуштајућој (релаксирајућој) атмосфери. Доминантно је стање духа, које подразумева активан, маштовито-креативан и емоционалан однос према оном што се учи или оном са којим се учи. Анализа тог процеса у спецификованој ситуацији школске екскурзије би показала да је то много више од забаве (Pace, Tesi, 2004; Higgs, McCarthy, 2005; Getz, 2007).

Задачи који се остварују реализацијом програма ескурзије, излета, зимовања, летовања и кампа су: проучавање објекта и феномена у природи, уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима, затим развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика, упознавање начина живота и рада људи појединих крајева, развијање позитивног односа према националним, културним и естетским вредностима, спортским потребама и навикама, позитивним социјалним односима, као и схватање значаја здравља и здравих стилова живота, подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљаја (Правилник о измени Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, 2009).

Екскурзије могу да се повећају психичку и друштвену добробит код деце. Њима се обликује једна целовита личност. Ученици се навикавају на колективни живот, помажу један другом, удружују се у групе, долазе у разне ситуације које треба брзо и самостално да решавају, промена средине разбија монотонију свакодневнице. Деца се удаљавају од стресних ситуација које носи живот у урбаној средини, а тиме позитивно утичу на свој психички развој. Екскурзије пружају изузетно погодне могућности за међусобно упознавање, зближавање, толеранцију различитости, стицање нових познанстава и слично.

Класификација екскурзија

Екскурзије као облик туристичког путовања могуће је класификовати на неколико начина и то посредством различитих критеријума. Неки од најзначајнијих критеријума класификације екскурзија су: дужина боравка, врста саобраћајног средства, број и старосно доба њених учесника, држављанство учесника, карактеристике екскурзионе групе, карактер путовања, величина тржишног простора, начина настанка и начин извођења екскурзије, врста туристичког мотива, потреба за туристичким кретањем, облик извођења екскурзије, годишње доба и други (Станић, 2010; Станић-Јовановић, 2015).

Класификација туристичких аранжмана може се извршити према разним критеријумима. Ваилер и Хам (2001) класификују вођене туре према: дужини (неколико сати, цео дан или неколико дана), сезони (сезонска или током целе године), локацији (напр. тура по посебном месту или атракцији, граду, селу или комбинација), врсти (културна, енвайронментална, индустријска, едукативна, пустоловна), превозу (пешачка, немоторизована, са превозним средством, са земаљским или воденим превозом, бродска,

бицикличка), терену (земаљске, речне или језерске, морске), клијентели (општа, посебне социо-демографске групе, специјална интересовања).

Табела 2. Класификација екскурзија

Дечије екскурзије	Организују се искључиво за децу, најчешће млађег узраста у обдаништима и предшколским установама.
Школске екскурзије	Представљају путовања у којима су учесници претежно деца школског узраста, а називају се и ђачким екскурзијама.
Омладинске екскурзије	Подразумевају кретања у којима се на страни учесника јавља омладинска популација, претежно тинејџери.
Студентске екскурзије	Организују најчешће за колектив једног истог или неколико различитих факултета.
Екскурзије за одрасле	Представљају екскурзије намењене одраслим учесницима, могу се организовати унутар одређених колектива али и невезано за њих.
Пензионерске екскурзије	Организују се за пензионере, а називају се и екскурзијама „трећег доба“.

Извор: Работић, 2010.

Према **типологијама туризма**, позиционирање школских екскурзија наводи на констатацију да се оне могу уврстити у више типова, односно да се кроз њих прелама више таквих врста. Тако, налазе своје место у *екотуризму* и *парковном туризму*, а посебно у *тематском туризму*. Позиција школских екскурзија се, ипак, најјасније кристалише у тзв. *културном туризму*, а још конкретније допуњава са *образовним туризмом*. Културни и образовни туризам је тешко разлучити јер се прожимају и самоодређују. Неки аутори образовни туризам виде као „форму креативног културног туризма“ (Фрањић, 2011). У другу групу спадају дефиниције које истичу и набрајају традиционална, историјска,

архитектонска и слична добра и вредности дестинације. Међутим, значење културног туризма, како то примећују још неки аутори (Prentice, 1997; Ђукић-Дојчиловић, 2005), морало би бити много шире него фокусирање на палате, катедрале и друге сакралне објекте, историјска места, националне галерије, етничке специфичности у исхрани, музици, фестивалима, уметности итд. Поред тога, ниједна дефиниција не може обухватити листу свих културних вредности и добара дестинације које могу бити у домену интересовања школских екскурзија. Екскурзије су и важан део *образовања за туризам*. У свету у ком туристичка индустрија следи само своје интересе и опредмећује човека како би служио њеној сврси (Krippendorf, 1986), а туриста је више заинтересован да види, него да дубље спозна или доживи одређену земљу (Чомић, 1990), образовање за туризам се препознаје као важна компонента општег образовања. образовање постаје мобилније, а учење постаје важан део туристичког искуства. Сматра се да је све више образованих људи који траже образовна искуства у путовањима (Качавенда-Радић, 2008).

Резултати многих истраживања указују на позитивну корелацију између учења и образовања током бављења туристичко-рекреативним активностима и повећања одговорности у понашању према околини (Palmberg и Куги, 2000). Програми школских излета и екскурзија уједно су својеврсни туристички програми који имају незамењиву улогу и место у систему ваншколских образовно-рекреативних активности, јер се у основи туристичког производа налази атрактиван и драгоцен простор са својим природним и друштвеним фактором, који даје образовно-рекреативном процесу посебну димензију. Они омогућавају коришћење непосредних извора знања која су неопходна и битна за квалитетни развој и образовање. Уза све уважавање високо софистициране савремене наставне технологије (компјутер, таблет...), ипак са њима није могуће у затвореним просторима дочарати и заменити значајне изворе знања непосредне стварности. Њима се стиче непосредно лично искуство, тј проверавају и примењују се информације и знања добијена у школи. Поред повољних природних услова, побољшању здравља и јачању физичких способности значајно могу допринети рекреативне активности, које се односе на здравствено одгајање деце (Делалић, 2011).

Ђачке екскурзије су базиране пре свега на разгледање града (city sightseeing), неког локалитета или појединачне атракције. Сам термин “sightseeing“ (разгледање) описује чин

посете атракцији или више њих или моменат на путовању када се гледа на неки објекат. Објекти који су предмет *туристичког погледа* могу бити веома различити; најчешће су у питању архитектонски објекти, музеји и уметничка дела, али и људи који учествују у представљању своје културе, савремене или традиционалне, као и они који погледу туриста излажу свој свакодневни живот, лични или професионални. Заједничко им је то да репрезентују дестинацију, њен природни и друштвени амбијент, културу и становништво. Андреус (Andrews) тврди да већина објеката који служе за излагање туристима или долазе у фокус њихове пажње *то чине јер су наведени у путним водичима, итинерерима или се туристима посредују кроз укус представника организатора путовања* (Andrews, у: Jafari, 2000). Разгледање града је често кључни сегмент туристичког путовања и доживљаја који туристи остварују у дестинацијама.

Многи градови у Војводини, у склопу своје уобичајене туристичке понуде, разгледање у форми тзв. објављене или публиковане туре разгледања (regular tour, scheduled tour, fixed departure tour), које подразумевају редовне и гарантоване поласке са предвиђеног пункта или посебног терминала (departure point). Туре имају дефинисан програм – маршруту, знаменитости које се из аутобуса разгледају, атракције које се посећују (visited places), али и кратка успутна заустављања, како би учесници могу да фотографишу занимљиве детаље (photo stops). Често је предвиђено и сакупљање пријављених учесника по хотелима, у којима бораве (pick up), односно њихово враћање у хотел (drop off), по завршетку програма.

Панорамско разгледање обично траје 90 –120 минута, а оријентационо чак и краће (45–60 минута). Овакве туре се приређују ако у граду не постоји значајнија атракција коју би туристи могли да посете, када је у питању успутно место у оквиру вишедневног путовања, када у програму нема довољно времена за стандардно разгледање града или када организатор покушава да у појединим градовима избегне обавезу ангажовања лиценцираног водича (Jafari, 2000).

Пасторели (Pastorelli, 2003) наглашава да, независно од врсте екскурзије и хетерогености њених учесника, постоји неколико есенцијалних критеријума за успех сваке туре који би као универзалне принципе сви туристички водичи морали да испољавају, пре свега у односу према корисницима својих услуга:

- екскурзија се изводи на начин који је безбедан за све учеснике;

- учесници се третирају са пажњом и поштовањем;
- Водичи и наставници владају одговарајућим вештинама и поседују знање за одређену дестинацију;
- пружене информације су упутне и тачне;
- екскурзија представља забаву, уживање или разоноду а изузеци могу бити туре кроз значајна места која изискују поштовање, каква су музеј холокауста или света места;
- поштују се етичке норме и манифестују поверење и поштење;
- екскурзија даје учесницима све оно што је и обећано у програму.

Туристички програми екскурзија и излета спадају у ваншколске активности и имају велику улогу у васпитању и образовању, јер им дају посебну димензију, својим природним и друштвеним саставом. Њихове активности се заснивају на непосредним, директним изворима знања, у чему се огледа предност над методама које се примењују у затворним просторијама, где не постоји могућност за примену непосредних извора знања из реалног животног простора. Школским екскурзијама и излетима, пре свега се стиче непосредно лично искуство, врши се провера и примена информација и знања која се стичу у школи, и то највише из области природних наука (Јагић, 2006; Милошевић, 2016).

Ђачке екскурзије у нашој земљи организују се у виду редовне екскурзије за ученике основних и средњих школа, матурске екскурзије и наставе у природи. Редовне екскурзије одржавају се у јесен (септембар-октобар) или пролеће период (мај-јун). По правилу екскурзије се организују на простору Републике Србије и изузетно, за ученике трећег и четвртог разреда средње школе у иностранству. Трајање екскурзије за ученике средњих школа је одређено тако да ученици првог разреда бораве на екскурзији до три дана, ученици другог разреда до пет дана и ученици трећег и четвртог разреда до пет наставних дана. Правилником је и одређено да ако се екскурзија организује у време наставних дана, настава се мора надокнадити за све ученике, у складу са школским календаром и годишњим програмом рада школе. Матурске екскурзије се организују за ученике завршног разреда средње стручне школе и гимназије као обележавање успешно завршеног средњошколског образовања. Такве екскурзије се најчешће организују за дестинације у иностранству и то у земљама Европе, са локацијама од културно-историјског значаја. За

ученике осмог разреда основне школе екскурзије се организују у трајању од три дана, за ученике шестог и седмог разреда два дана и ученике од првог до петог разреда један дан или једнодневни излет. Настава у природи се организује за ученике од првог до петог разреда и подразумева боравак од седам полупансиона у некој од установа које искључиво имају смештај за ученике и налазе се на планинама или другим локацијама које су безбедне и здраве за боравак (Правилник о екскурзијама и настави у природи).

Појмовно одређење ђачких екскурзија

Дечије екскурзије представљају вид путовања која су намењена и посебно прилагођена тржишном сегменту деце. Будући да захтевају детаљно испланиран програм путовања са описом и сатницом (итинерер, односно маршрута), ангажовањем искључиво изабране туристичке агенције која поседује услове да може обављати туристички промет у области дечијег туризма, екскурзије имају карактер специфичног туристичког аранжмана.

Обе екскурзије осмишљене у форми једнодневних излета деце предшколског или школског узраста у ближу околину већих градова као најзначајнијих центара, са акцентом на обилазак заштићених природних предела имају велики значај. На првом месту уочава се важност боравка у очуваној природној средини са аспекта бриге о здрављу деце али и улога непосредног упознавања деце са елементима природног окружења. Реализацијом екскурзија у заштићеним природним пределима, деца млађег узраста добијају шансу за непосредном едукацијом и увидом у све већи проблем деградације, уништавања и загађења животне средине, као и могућностима и начинима борбе за очување планете (Станић-Јовановић, 2015). Екскурзије се класификују по разним критеријумима: по трајању (вишедневне, једнодневне, вишесатне или једносатне), по садржају (историјске, географске, биолошке, уметничке и слично), по месту реализације (у природи, у културним установама, у индустријским предузећима), по броју учесника (одељенске, разредне, школске). У припреми екскурзије одређују се њен циљ и задаци. Такође, успоставља се веза са установама које ће се посетити. Ученици се уводе у тематику коју на екскурзији треба обрадити, а спроводе се и све остале организационе припреме. Укупна организација школе у природи требало би да доприноси превазилажењу недостатака традиционалне наставе и разредно-часовног система уз коришћење тематског планирања

и међупредметног повезивања, без временског ограничавања на час од 45 минута (Правилник о екскурзијама и настави у природи).

Ђачке екскурзије представљају најуспешнији начин учења, велики час очигледности, незаменљив контакт са природом. Као прикладна метода сагледавања објективне стварности у простору, ђачке екскурзије су уједно најбоља синтеза наставних садржаја различитих образовних области (Мисаиловић, 1982). Екскурзија је својеврстан облик наставе који се реализује изван школских простора ради непосредног проучавања оних наставних садржаја што се не могу демонстрирати и успешно тумачити у учионици. Одликује се врло сложенем организацијом. Основна васпитно-образовна вредност екскурзије, као наставног облика, огледа се у томе што, непосредним запажањем и потпуним доживљајем стварности коју треба проучавати, омогућује стицање потпунијих, дубљих и трајнијих знања (Вилотијевић, 1999).

Задаци екскурзије су: проучавање објекта и феномена у природи, уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима; упознавање начина живота и рада људи појединих крајева; развијање позитивног односа према националним, културним, етичким и естетским вредностима, спортским потребама и навикама, позитивним социјалним односима, као и схватање значаја здравља и здравих стилова живота; развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика; подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљаја (Правилник о екскурзијама и настави у природи).

Холовеј (Holloway) сматра да се на ђачкој екскурзији јављају две врсте интеракција: између свих учесника међусобно (ученици, наставници, водич, возач), као и између учесника и њихових инцидентних контаката на путу (између водича, наставника и возача или у сусрету путника са резидентима у социјалним и услужним контактима).

Физичка и психолошка удаљеност од спољашњег света олакшава интрагрупне интеракције (чији облици могу бити вербални, психички и емоционални) и нарочито, иницира атмосферу другарства и солидарности у туристичкој групи (Quiroga, 1990).

На екскурзији највећи део времена учесници проводе у међусобној комуникацији. Комуникација је процес у којем појединац (група или организација) креира поруку и упућује је путем неког канала до примаоца – другог појединца (група или организација) и на једног и на другог утичу животну искуство, одлике личности, знање, осећања,

здравствено стање, али и међусобна индивидуална реакција – даваоца на примаоца и обратно.

Ђачке екскурзије као компонента културног туризма

Често се истиче да је најважнија компонента културног туризма управо образовање – поучавање и учење о културним вредностима и добрима специфичне дестинације (Качаверда–Радић, 2013). Култура је много присутна у формирању туристичког производа и у стратегији изградње имица дестинације. Са друге стране, туризам је део стратегије развоја културе као средства подршке културног наслеђа и културне продукције. Појам *културни туризам* није просто спој појмова *култура* и *туризам*. Светска туристичка организација је дала 1985. године две дефиниције појма културног туризма – ужу и ширу. У ужем смислу тај појам подразумева *кретање људи с јаком културном мотивацијом – лепе уметности, путовања до фестивалских и других културних догађаја, посете знаменитости и споменика*. Дефиниција у ширем смислу обухвата *сва кретања људи због задовољења људских потреба за разноврсношћу, усмереним ка повећању културног нивоа појединца, и стварања нових знања и искустава* (Jenkins, 1999; Laws, Cooper, 1998).

Концептуална дефиниција Грега Ричардса (Greg Richards, 2005), једног од најактивнијих теоретичара културног туризма у Европи гласи: *Културни туризам означава кретање људи које је проузроковано културним атракцијама изван њиховог уобичајеног места становања, са намером скупљања нових информација и искустава, како би задовољили своје културне потребе*. У својој техничкој дефиницији он каже да културни туризам обухвата *сва кретања људи роузрокована специфичним културним атракцијама као што су културна баштина, уметничке и културне манифестације, уметност и драма изван њиховог места становања*. Зато се слажемо са ауторима који се залажу за употребу синтагми 'култура туризма' (Божовић, 2009; Качаверда–Радић, 2013; Хацић, 2005) и *култура путовања*, што у нашој перцепцији значи култура школских екскурзија, те има сасвим другачију сврху и смисао у односу на синтагму *културне школске екскурзије*. Промишљати културу школске екскурзије не само да је смислено, него и потребно.

Културни туризам се дефинише и као учешће туриста у било којој врсти културне активности или доживљаја. Уз њих се везују различите атракције: археолошка места и музеји, познате грађевине, скулптуре, уметнички занати, галерије, фестивали, догађаји, музика и плес, религијски фестивали, ходочашћа, позориште и књижевне туре.

Треба нагласити да културни туризам истовремено, у функцији заштите културног наслеђа земље, јер се његовом комерцијализацијом долази до преко потребних средстава за улагање у културу, одржавање, обнову и заштиту материјалних добара. Овај облик туризма доноси и нематеријалну корист локалном становништву које такође потврђује свој идентитет, специфичност и реалније процењује свој положај у односу на друге државе, народе и конкуренцију. Културно наслеђе би се могло дефинисати као скуп свих материјалних и нематеријалних ресурса које је човек вековима стварао (Матић, Зубанов, Томка, 2015).

Материјални и нематеријални ресурси културног туризма могу бити:

- стари занати (ткање), обичаји традиција, народна ношња, народна веровања;
- плес, народна песма, различити национални и интернационални фестивали, локалне манифестације, музички инструменти, језик;
- национална и локална храна и пиће;
- језичке и књижевне студије (туре и догађаји);
- културно-историјске и уметничке руте;
- културно-историјски, археолошки, архитектонски и музички центри;
- драма, позориште, филмови, песничка надметања, књижевни фестивали;
- етнографски, уметнички, специјализовани и други музеји;
- изложбе, скулптуре, галерије;
- ходочашћа, верске светковине и верски фестивали;
- Споменици (историјске зграде, јавни споменици, паркови и вртови, дворци, палате, историјски градови, археолошки предели и грађевине);
- индустријско наслеђе (старе фабрике и рудници, изложбе старих пољопривредних машина и сл.).

Различите установе културе као што су музеји, галерије, позоришта, као и разне манифестације локалног, регионалног и међународног значаја својим садржајима

доприносе укупном задовољењу туриста и допуњују садржај њиховог боравка и туристичког доживљаја.

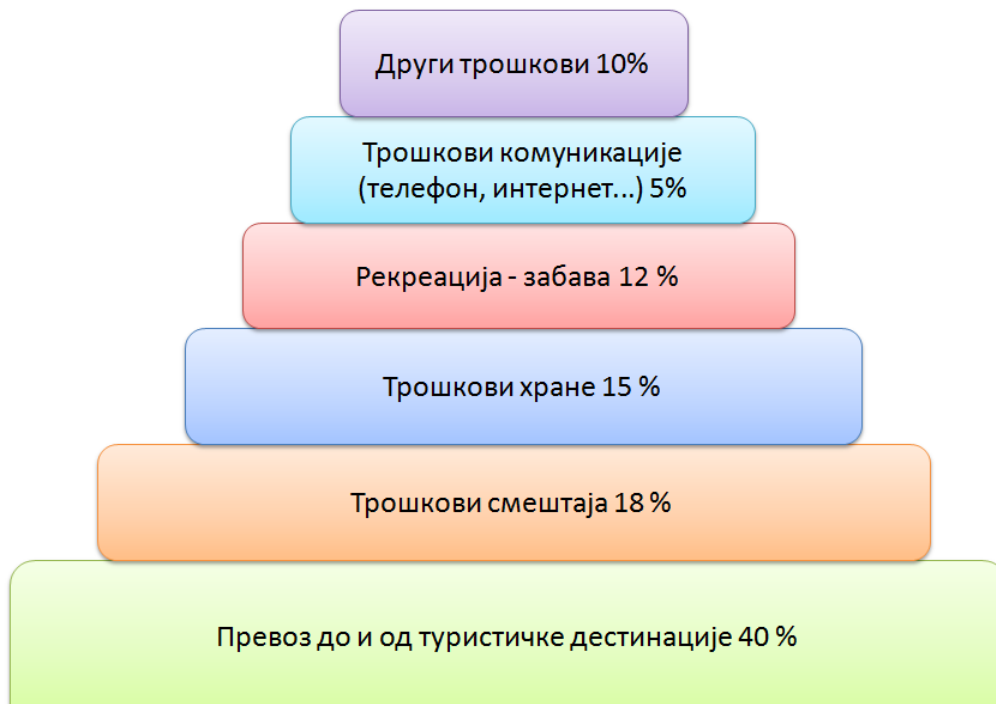
Уочавајући велики едукативни значај културног туризма, неки аутори се опредељују за приступ у којем је туристички производ у културном туризму *разлика у стању свести туристе пре и после посете културном добру*, а она се може манифестовати у

- повећању знања односно образовном учинку;
- успостављању свести о важности природног и културног окружења на дестинацији, како за локалну заједницу тако и, када се ради о изузетним културним добрима, за целокупно човечанство;
- развијању таквог односа према природним и културним добрима који ће омогућити да она опстану и у будућности за генерације које долазе;
- развијању способности за препознавање вредних уметничких дела (Хацић, 2005).

Култура путовања се стиче у раној фази живота, због тога је потребно да се развија већ током детињства и адолесценције. Родитељи, професори и послодавци су препознали вредност путовања и њихов значај за личну изградњу младих људи, а туристичка путовања постају редовна пракса образовних институција и фирми (Klarin, Gusić 2013).

Истраживање о путовању младих, које је вршила Моиса (Moisa, 2010), указују да највише, од укупног буџета 2.600 \$ колико је сваки испитаника имао, 40 % од укупне суме морао да издвоји за трошкове превоза, који су већини случајева представљали вредност авионске карте. Свако од испитаника је трошио око 1550 \$ на одредишту. Друго место у структури буџета је био смештај, морали су да издвоје 18% новца од свог укупног буџета, за трошкове хране су морали да издвоје 15% из свог буџета, на рекреацију и забаву су потрошили 12%, трошкови комуникације су износили 5% , осталих 10% су трошили на куповину сувенира и разних потребштина (Скица 1).

Скица 1. Структура буџета за путовања младих
Извор: Moisa, 2010

Ђачке екскурзије као компонента образовног туризма

Култура и туризам у Европи увек су били блиско повезани, па и данас на листи светске баштине, културна добра европских земаља заузимају готово половину. Порекло речи туризам често се везује за Велику туру (Grand Tour). Појам Велика тура подразумевао је путовања младих аристократа која су била саставни део њихове едукације. Покрет је настао око 1660 године међу британским племством, да би се касније проширио на ниже слојеве друштва у целој Европи. Та путовања су карактеристична за период XVII и XVIII а главни мотив за њихову реализацију била је потреба за стицањем неопходних знања која су важна за обављање значајних послова у друштву, као што су били, послови у домену дипломатије. У то време, таква путовања су се разликовала од данашњих по дужини трајања, јер су могла да трају и по неколико година, у зависности од потреба и имала су класни карактер (Хацић, 2006). Прва књига је била посвећена путовањима долином Рајне од Холандије до Швајцарске, у коме је главни мотив за

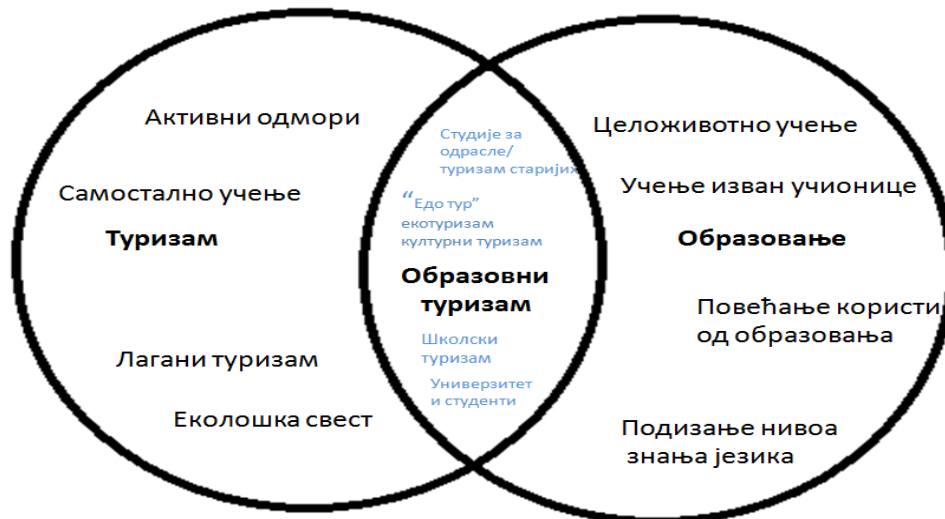
путовањима било образовање, а туристи су учили стране језике, плес, јахање, мачевање и међународне односе. Посете универзитетима и другим аристократским круговима су се одвијале у пратњи татора, најчешће научника или других службених лица. Ретко који енглески научник није ишао у Италију не би ли стекао неки део свог образовања. У другој половини деветнаестог века дошло је, због мањка времена, до скраћивања времена проведеног на путовањима, а мотив за путовањем је из потребе за учењем, проводом и уживањем прерастао у мотив за туристичким разгледањем и неформалним учењем (Јовановић, 2013). Средином деветнаестог века Томас Кук (Thomas Cook) је први понудио *пакет аранжман* за европске дестинације као што су Италија и Грчка, при чему су туре биле претежно *образовно фокусиране* (Хаџић, 2005; Добре, Русковић, Ћивуљак, 2004). Прво право организовано путовање ученика организовао је немачки учитељ Ричард Ширман (Richard Schirrmann), који је и зачетник идеје о хостелском смештају. Приликом излета на планини са ученицима 1909. године дошао је на идеју да у граду Алтена у Покрајни Северна Рајна - Вестфалија, младим путницима понуди јефтин и безбедан смештај. Поента је била у томе да насеља која су међусобно удаљена имају хостеле за младе, што би било идеално за излете на планини. Тако је 1912. године отворен први хостел намењен младима (Крешић, Миличевић, 2010). Омладински хостели са вишекреветним собама/ спаваоницама почели су да ничу по целом свету.

Постоји више дефиниција образовног туризма Ричи (Ritchie, 2003), наводи да је *образовни туризам туристичка активност оних учесника којима је образовање и учење примарни или су секундарни део боравка на дестинацији или екскурзији*. Образовни туризам у садашњости се развијао упоредо са научно-технолошким развојем и све чешћом потребом за неформалним учењем ван образовног окружења, нпр. кроз интерактивне радионице и неформална искуства (Olimpia-Moisa, 2010).

У моделу који описује Ричи (Ritchie, 2003), образовни туризам се састоји од сегмената и релација између образовања, туризма и промена у окружењу. Образовни туризам се састоји од:

- путовања због образовања (еду-тур), у сфери еко туризма, културног туризма као и образовног туризма за одрасле, такозваног сениор туризма који је главни део туристичког искуства и мотивације;

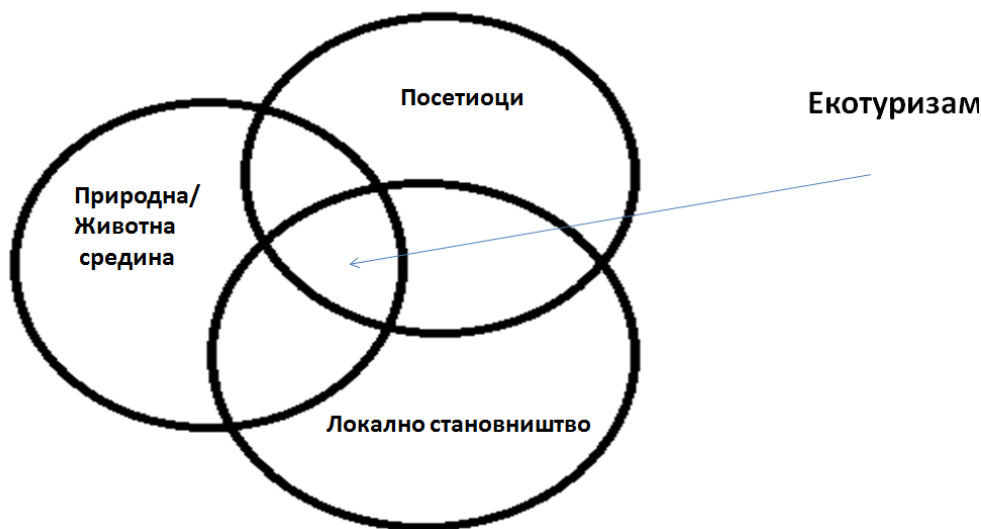
- универзитетски, студентски и школски – ђачки и туризам који се остварује учењем језика, учешћем у екскурзијама, програмима размене при чему је образовни аспект на првом месту и главна мотивација док је туристички мотив на другом месту (Скица 2).

Скица 2 Концептуализација и сегментација образовног туризма
Извор: Јовановић, 2013.

Екотуризам у систему ђачких екскурзија

Крајем XX века дошло је до пораста свести о заштити животне средине и смањењу неконтролисаног коришћења ресурса. Еко туризам је еколошки одговорно путовање и посета у релативно очувана подручја ради уживања у природи (и пратећим културним одликама: како из прошлости тако и из садашњости) уз унапређење заштите природе, незнатан утицај посетилаца и користан активан утицај на локално становништво (Скица 3). Екотуризам се може дефинисати на различите начине. Можемо га посматрати као *путовање у природне пределе ради очувања животне средине и које подржава благостање локалног становништва.*

Скица 3. Принципи екотуризма
Извор: Stein, Clark, Rickards, 2003.

Екотуризам се дефинише као „путовање, са сврхом, у природне пределе које ствара разумевање природних система, наглашавајући бригу о очувању екосистема, а да се уједно остварује економски приход за локално становништво и владу, који подржавају заштиту ресурса животне средине“ (www.ef.uns.ac.rs_eko_turizam.pdf).

Многобројне дефиниције везане за екотуризам стављају акценат на следеће: □

- екотуризам је путовање пријатељски настројено према животној средини, које наглашава посматрање и очување природних станишта и археолошких богатстава;
- екотуризам је средство заштите животне средине; □
- екотуризам је еколошки одговоран туризам; □
- екотуризам је начин заштите природних подручја који подразумева економску зараду, кроз заштиту природних ресурса, то је врста туризма која укључује природу; □
- екотуризам подразумева више од заштите, то је врста путовања које одговара на еколошке, социјалне и економске потребе дестинације, он укључује све фазе путовања- од авио превоза, преко хотела, локалног транспорта и туроператера;

- екотуризам је облик туризма који брине о животној средини и интегритету екосистема и обезбеђује економски развој и средства заштите природе (McIntosh, Goeldner, Ritchie, 1995).

Туристички значај природних појава попут најразноврснијих стена, облика рељефа, типова обала, планина, и других, неоспорна је и стручњаци би морали више пажње да посвете њиховој квалитетнијој презентацији кроз геотуризам (Stojanović, Stamenković, 2008). Појам геотуризма се ставља у везу са геодиверзитетом и геонаслеђем, под којим се иначе подразумева репрезентативни узорак геодиверзитета од значаја за заштиту (Мијовић, 2002; Gray, 2004). Многобројни радови истичу да је то облик туризма који је малог утицаја на природу, који доприноси очувању врста и станишта и који је користан за локално становништво (Fennel, 1999; Holden, 2000; McIntosh, Goeldner, Ritchie, 1995). Активности туриста су јасно одређене као непотрошиви начин коришћења ресурса и односе се на учење о природи, помагање кроз волонтерски рад, фотографисање, пешачење, сплаварење или бициклизам (Стојановић, 2006; Stojanović, Stamenković, 2008). Тако замишљен и реализован екотуризам би требало да је вишеструко користан за очуване природне вредности, али и локалне заједнице. Међутим, поред екотуризма постоји и природни туризам (Holden, 2000). Он такође користи сличне ресурсе као и екотуризам – очувану природу, биљни и животињски свет, пејзаже, слане и слатководне акваторије, али искључиво кроз сврху уживања у природи. Природни туризам укључује и масовни туризам, и као такав не може се подвести под категорију екотуризма (Stojanović & Stamenković, 2008). Циљ екотуризма је да ученици који одлазе на екскурзије стекну знања, навике и осећања која ће допринети развоју еколошке свести ученика. У домаћој литератури се доста расправљало на тему дефиниције еколошке свести (Andevski, 1997; Kundačina, 2006; Marković, 1992, 2005; Mišković, 1997; Cifrić, 1989). Оно што је за све њих заједничко јесте став да еколошка свест не настаје спонтано, већ под утицајем одређених социјалних снага и то на основама четири компоненте: еколошко знање, еколошки ставови, еколошке вредности и еколошко понашање. Све четири компоненте су међусобно повезане. Многи истраживачи говоре у прилог чињеници да је веза између еколошког знања и понашања јако слаба или да је чак и нема (Makki, Abd-El-Khalick, BouJaoude, 2003; Negev et al, 2008; Kollumuss & Agyeman, 2002; Krnel, Naglič, 2009;

Kuhlemeier, Van Den Bergh, Lagerweij, 1999). Улога наше основне школе у развијању еколошке свести утврђена је законским и програмским документима. У Закону о основама система образовања и васпитања између осталих главних циљева, наведен је и циљ који је релевантан за еколошко образовање.

Циљ образовања и васпитања је развој свести о значају одрживог развоја, заштите и очувања природе и животне средине, еколошке етике и заштите животиња. У наставном програму за основну школу наведено је да еколошки садржаји треба да буду имплементирани у наставу кроз наставне, ваннаставне и ваншколске активности, самим тим и кроз екскурзију. Учећи о различитим континетима, ученици уче и о различитим природногеографским одликама сваког континента и држава које се налазе на одређеном континенту. У том контексту, ученици током целе године уче о рељефу, клими, водама, специфичном биљном и животињском свету на неком континенту или регији (Закон о основама система образовања и васпитања, 2015). Како је наведено у Програму за географију. У секундарној анализи података из TIMSS 2007 истраживања о настави природних наука у Србији (Verbić, Bojanović, Milin, 2011; Trivić, Lazarević, Bogdanović, 2011; Komlenović, Stanišić, 2011) истакнуто је да наставни програми у нашој основној школи не уважавају међусобну повезаност природних наука, већ се интердисциплинарни садржаји обрађују неповезано, у оквиру сваког од наставних предмета, тако да ученици не добијају мрежу појмова која им је потребна да разумеју природне појаве у реалном животу.

Однос ђачких екскурзија и туристичке дестинација

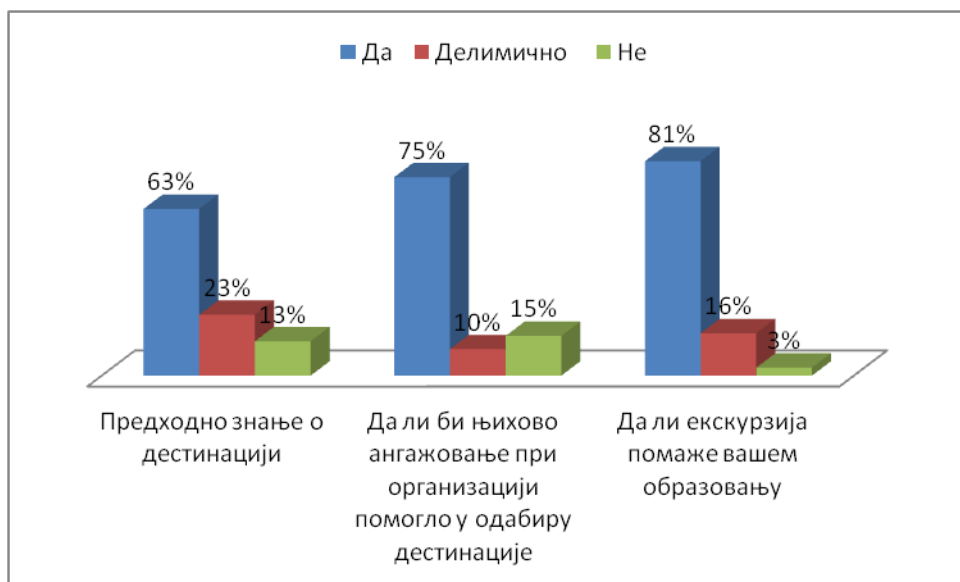
Неке туристичке дестинације имају неизмерно богатство природних ресурса, док неке имају ограничен број изграђених ресурса, али без обзира на туристички потенцијал, данас готово да нема земље, а да не игра на карту развоја туризма. Појам **дестинација** потиче од латинске речи *destination*, што у изворном облику значи одредиште, па и циљ (одредиште и одмор, циљ боравка и одмарања у неком простору). Поред овог, у англосаксонској литератури се често сусреће термин *resort*, који у директном преводу означава место за одмор (www.wikipedia.org). Туристичка дестинација

је просторна целина која својим комплементарним туристичким садржајима одговара занимању једног или више сегмената туристичких корисника. У Закону о туризму пише да је туристичка дестинација одредиште туристичког путовања које својом опремљеношћу омогућава прихват и боравак туриста (Закон о туризму, 2015). Туристичка дестинација може да буде самостални центар, село, насеље или град, регија или острво или цела земља. Штавише, дестинација може да буде и појединачни локалитет, скуп више дестинација као део туре или чак покретна дестинација, као што је случај са крстарењем бродом (Jafari, 2000). Дестинација се понекад дефинише и као “жариште” (focus) објеката и услуга које се нуде за задовољење потреба туриста (Buhalis, Cooper, 1998).

Визуелни фактор је присутан пре путовања, за време путовања и по повратку кући. Сlike антиципирају путовање, јер савремени човек одлучује куда ће да путује на основу информација (претежно визуелних) које прикупља током целог живота и на основу којих ствара синтезне представе, визуелне менталне слике одређених градова и земаља. Туристичка пропаганда га такође засипа визуелним порукама, каталозима, брошурама, фотографијама, сајтовима, компакт дисковима итд. у фази одлучивања, како би га привукла да крене ка одређеној дестинацији (Ћомић; Вићић, 2007). Циљ екскурзије за сваког учесника јесте реализација жељеног или очекиваног доживљаја и искуства. У том погледу, екскурзија представља средство, “догађај” који је сам по себи привлачан, јер за разлику од свакодневне рутине нуди нову, несвакодневну, другачију, стога и узбудљиву ситуацију.

Где год има туриста, постоје и разлози за активност туристичких водича. У свим дестинацијама постоји таква потреба, не само када су у питању организовани облици туризма. Различити садржаји и карактеристике дестинација опредељују начин рада водича, па и њихову специјализацију, као што је то у случају појединих изузетно популарних и посећиваних културноисторијских места, специфичних атракција или, пак, локалитета заштићене природе (Работић, 2009).

Већина туристичких експерата сагласна је да туристичке атракције (атрактивни елементи) имају централну улогу у туристичком систему (Inskeep, 1991; Mill i Morison, 2002). Најчешће се под атракцијом мисли на одлику (особину) одређеног простора (дестинације) или објеката који су непосредно везани за место и мотив обављања одређене туристичке активности (Weaver, 2006).

Графикон 1. Информисаност ученика о дестинацији
Извор: Радовановић, 2013.

Колико су ученици информисани о дестинацијама и садржајем програма показују резултати упитника који се налазе у графикону бр. 1. На основу одговора види се да су ученици заинтересовани за организацију екскурзија и да би њихово учешће у претходној припреми и информацијама о дестинацијама помогло да дође до задовољења њихових едукативних потреба.

Светска туристичка организација (2015) разликује следеће врсте туристичких ресурса:

- 1) природни туристички ресурси;
- 2) културно-историјска баштина у туризму;
- 3) инфраструктура и
- 4) туристичке услуге и садржаји.

Извештај о путовању и туристичкој конкурентности (Travel and Tourism Competitiveness - indeks TTC, Ženeva) обухвата 133 земље света и заснива се на оценама које земље добијају у три широке категорије - регулаторни оквир, пословно окружење и инфраструктура и људски, културни и природни ресурси. Те категорије обухватају укупно 14 области, попут правила и прописа, еколошке одрживости, здравља и хигијене, транспортне и туристичке инфраструктуре и привлачност за путовања и туризам (ПИТ). Србија се у Индексу рангира од 2008. године. Прве, 2007. године, оцењена је

конкурентност тадашње заједничке државе Србије и Црне Горе). Србија се према овим оценама налази у доњој половини листе.

Нешто јаснија слика добија се када се погледа место које Србија заузима у Европи у погледу конкурентности као туристичка дестинација, с обзиром да је то географски контекст у коме се Србија у туризму такмичи са другим земљама. Овде се види да је Србија при дну лествице. У рангирању за 2011. годину, лошије пласиране европске земље биле су само Украјина, Јерменија, Босна и Херцеговина и Молдавија (Blanke, Chiesa, 2011, према Зечевић, 2011). Дестинације стимулишу и мотивишу кретање туриста, а као главни елементи који представљају основу за креирање туристичког производа дестинације сматрају се (Бакић, 2009):

- ♣ *атрактивност дестинације* која подразумева спој различитих елемената како природне, тако и друштвене атрактивности;
- ♣ *приступачност* подразумева географску (удаљеност односно близина емитивног тржишта) и економску дистанцу (трошкови које туриста сноси да би дошао до дестинације);
- ♣ *услови за боравак* су сви елементи који чине туристичку понуду, а нису наведени претходно, као што су разне услуге смештаја, исхране, забаве, разоноде, рекреације и др.

Кључне туристичке атракције и доживљаји на дестинацијама у Војводини дате су у неколико следећих реченица:

1. Севернобачки округ: културно-историјске и археолошке вредности, легенде и митови, стазе за шетњу, јахање, возња кочијама, бициклизам, једрење на Палићком језеру, етносела, ергеле, ветрењаче, салаша и чарде, активан одмор у природи, познати људи и догађаји, манифестације и фестивали, гастрономија.

2. Севернобанатски округ: културне манифестације, ликовне колоније, здравствени и рехабилитациони програми, термални извори, банатски канали, спортски догађаји, локалитет фосилних остатака праистријских животиња, познати људи и догађаји, фестивали, гастрономија.

3. Средњобанатски округ: културне и спортске манифестације, цркве, дворци, познати људи, музеји и галерије, манифестације (фестивали) и гастрономија.

4. Јужнобанатски округ: културно-историјски ресурси, резерват природе, музеји, најстарија библиотека, цркве, манифестације „Дани бербе грожђа“, ликовне колоније.

5. Западнобачки округ: историјске грађевине, лов, риболов, „Град дрвећа“, Специјални резерват природе „Горње Подунавље“ и могућност развоја ловног, риболовног туризма, посматрања птица и рекреативног туризма, богатство руралних, салашарских амбијената погодних за развој сеоског туризма (Бездан, Богојево, 47 салашарских насеља), постојање природног лечилишта Бездан.

6. Јужнобачки округ: културно-историјске целине, музеје и галерије, природне ресурсе и догађаје, а то конкретно укључује Петроварадинску тврђаву, старо градско језгро, Дунав, подземне војне галерије, кућу Милеве Ајнштајн, ЕХИТ, салаше, НП Фрушка гора и сајамске манифестације, гастрономија, рекреација у природи.

7. Сремски округ: Калварија, Легет, преисторијске насеобине, Сирмијум са целокупном културно-историјском баштином, архитектура из доба Аустроугарске монархије и фрушкогорски манастири, национални парк Фрушка гора, река Сава, специјални резерват природе Засавица.

Производна понуда Војводине као дестинације:

(Планине) и језера: купање, сунчање, велнес, бициклизам, параглајдинг, змајарење, пешачење и аквнос у природи и спортови на води.

Специјални интереси: лов, риболов, бициклизам, посматрање птица, етнографија, јахање, аерофото снимање, камповање, пешачење, речна експедиција.

Догађаји: културне прославе (фесвали, карневали, манифестације), економија и трговина (сајмови, берзе, конгреси), уметност и забава (концер, изложбе), спортска такмичења, образовање и наука (семинари, радионице, конгреси), политика (политички и протоколарни сусрети скупови).

Наука: индивидуална пловидба и кружна путовања реком.

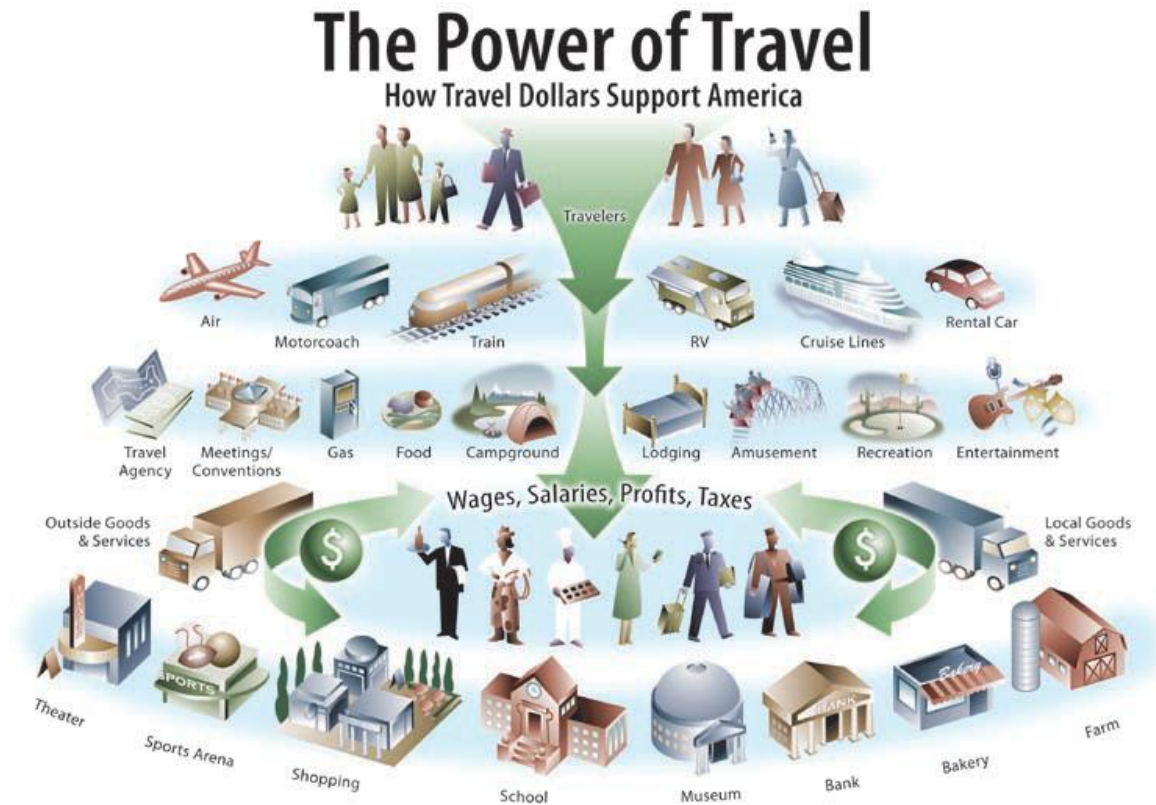
Сеоски туризам: агротуризам (сеоска газдинства, фарме, салаше), активности у природи (рекреација и одмор), екотуризам (сеоско искуство, гастрономија), културни туризам (историја, археологија, етнологија) остали комбиновани облици (догађаји, фестивали, производња и продаја сувенира и других производа), (www.podrska.org.rs).

Ефекти развоја образовно-рекреативног туризма на бруто домаћи производ

Повећање потрошње домаћих туриста доприноси повећању дохотка туристичке дестинације ако се она посматра као туристичко место или област за разлику од државе као целине док се потрошња страних туриста у рецептивној земљи као повећање укупног дохотка. Туризам директно утиче на друштвени производ и национални доходак једне земље по основу преливања дохотка из других земаља. Туризам је значајна грана привреде која је препозната као таква у земљама света, али код нас још недовољно подржана. Као таква утиче утиче на циркулацију новца, побољшање девизног биланса, подстиче развој крајева и развој саобраћаја и саобраћајне инфраструктуре. Девизни приходи од туризма имају доминантно учешће у приходима многих земаља због чега су напори већине земаља усмерени ка развоју иностраног туризма односно ка стимулисању девизних прихода и дестимулирању девизних расхода по основу туризма.

Туризам врши важан утицај на активу платног биланса. Реч је о девизном приходу по основу туризма који се може третирати као невидљиви извоз. Када се посматрају земље које анализирамо можемо сагледати важан утицај који приходи од страних туриста врше на активу платног биланса тих земаља.

Поред тога што туризам директно финансира угоститељство, саобраћај, трговину, непосредно финансира пољопривреду, индустрију, енергетику, образовање, здравство, културу. Туризам финансира радна места у свим осталим секторима. Што је више запослених у неком друштву, и што су њихова примања већа, то је и социјално стање у том друштву на вишем нивоу. Мултипликативност туризма се може лепо сагледати и на слици 1. Ако је нека дестинација која обухвата неку животну заједницу (шуму, језеро, планину, итд) туристички атрактивна, редовно је посећују туристи и излетници и ако те активности доносе приходе локалној заједници, у том случају туризам вероватно неће дозволити, на пример, дрвној индустрији да ту шуму експлоатише за своје потребе. Ако је средњевековно градско језгро туристички атрактивно, туризам ће га сачувати од промена, изградње савремених зграда од стакла и бетона. Туризам чува, дакле, простор у којем се развија, било да је то природни или антропогени простор (www.turizamiputovanja.com).

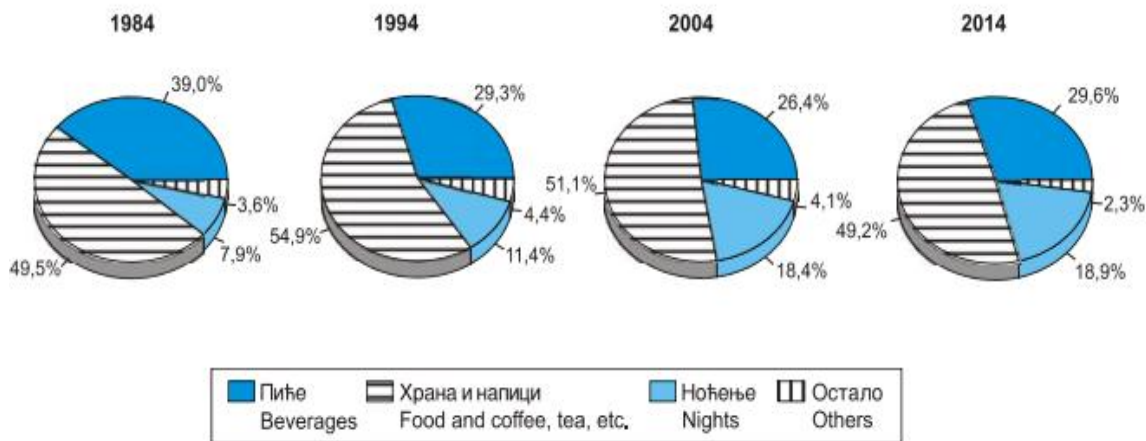
Слика 1. Мултипликативност туризма

Извор: <http://www.turizamiputovanja.com/zasto-je-turizam-za-srbiju-vazan/>

Бруто домаћи производ (БДП), основно мерило економске успешности за Владу једне земље, представља тржишну вредност робе и услуга произведених унутар граница једне земље у току једне године. БДП се у Србији рачуна као додата вредност у свим активностима, повећана за порезе на производе и умањена за субвенције на производе. Према постојећој статистици, сектор туризма учествује са 2,5% у бруто домаћем производу и са 5-6% у укупној запослености Републике Србије. На основу спроведених истраживања утврђено је да је просечан хотел у Републици Србији стар 42 године, има 105 соба, последњи пут је делимично обновљен пре тринаест година и најзаступљенији су објекти са две и три звездице (www.indicator.sepa.gov.rs).

Укупан промет угоститељства у Републици Србији у 2014. години (Графикон 2), у текућим ценама, износио је 65.105 мил. динара и био је за 0,6% већи него претходне

године, док је промет изражен у сталним ценама био мањи за 0,2%. Структура промета у угоститељству 2014. године, посматрано по врстама обављених услуга, показује да је највеће учешће хране и напитака (49,2%), затим алкохолних и безалкохолних пића (29,6%) те остварених ноћења (18,9%), (webrzs.stat.gov.rs).

Графикон 2. Структура прихода од промета пића, хране, ноћења и остало од 1984 до 2014. године

Извор: Туризам и угоститељство, стр.356

Анализа и процена постојећег стања

Због нових законских процедура у организацији екскурзија, ђачки и омладински туризам бележи мањак у буџету Србије од око милијарду динара. То су подаци Националне асоцијације туристичких агенција, узрок тога немогућност извођења ђачких и омладинских екскурзија због обавезности примене Закона о јавним набавкама и Закона о роковима плаћања. Закон о јавним набавкама, који се примењује и код организације ђачких путовања, не третирајући специфичност те делатности, унео је изгледа доста конфузије у школе око организовања ђачких екскурзија (Закон о јавним набавкама, 2015). Прописима није предвиђена комплетна процедура, па школе морају да праве и посебне оквирне споразуме са агенцијама, што им не осигурава, ипак, оквирне

цене као и неке непредвиђене ситуације током путовања, како се већ и показало у ранијој пракси, што школу може да доведе у незавидну ситуацију. Због свега тога неке школе и одустају од екскурзија.

Целокупни износ екскурзије и других ђачких путовања сада треба платити најкасније 45 дана након реализације екскурзије. Ако томе додамо и чињеницу да висину дневнице наставника и даље одређује Савет родитеља, али да се она уплаћује туристичким агенцијама, које потом склапају уговоре са вођама пута и исплаћују их са свим пратећим порезима и доприносима, евидентно је поскупљење екскурзије (Правилник о екскурзијама и настави у природи).

Већина школа сматра да је обавеза по питању ђачких екскурзија на основу Закона о јавним набавкама нереална и неподржива, као да Правилник о екскурзији и Закон о јавним набавкама нису усаглашени. Нови Закон о јавним набавкама захтева ангажовање стручног лица за овај посао што додатно повећава трошкове школе и родитеља. Закон о јавним набавкама компликује процедуру, а самим тим и одлаже извршење задатака школе по питању екскурзије (Закон о јавним набавкама, 2015). Осим тога се компликује и активност самих родитеља који се упућују на плаћање рата екскурзије у просторијама туристичке агенције. Тиме се велика одговорност преноси на родитеље, комуникација се компликује у односу родитељ – агенција - школа и др.

Стање ђачког и омладинског туризма у Војводини

Бројни су помаци у развоју туризма Војводине, али влада мишљење да и поред донешене Стратегије развоја туризма АП Војводина 2014-2020 нама и даље недостаје промоција, недостаје нам маркетиншка стратегија. Мада пре овог сматрају туристички стручњаци да највећи проблем лежи у чињеници да није до краја довршен идентитет земље и да нема јасне селекције туристичких потенцијала. Неопходно је пласирати оне туристичке производе који у кратком временском периоду могу остварити директне и индиректне користи, а на основу савремених искустава и сопствених иновација, упоредо ослањајући се на секторе који имају глобалну перспективу и глобалну конкурентност.

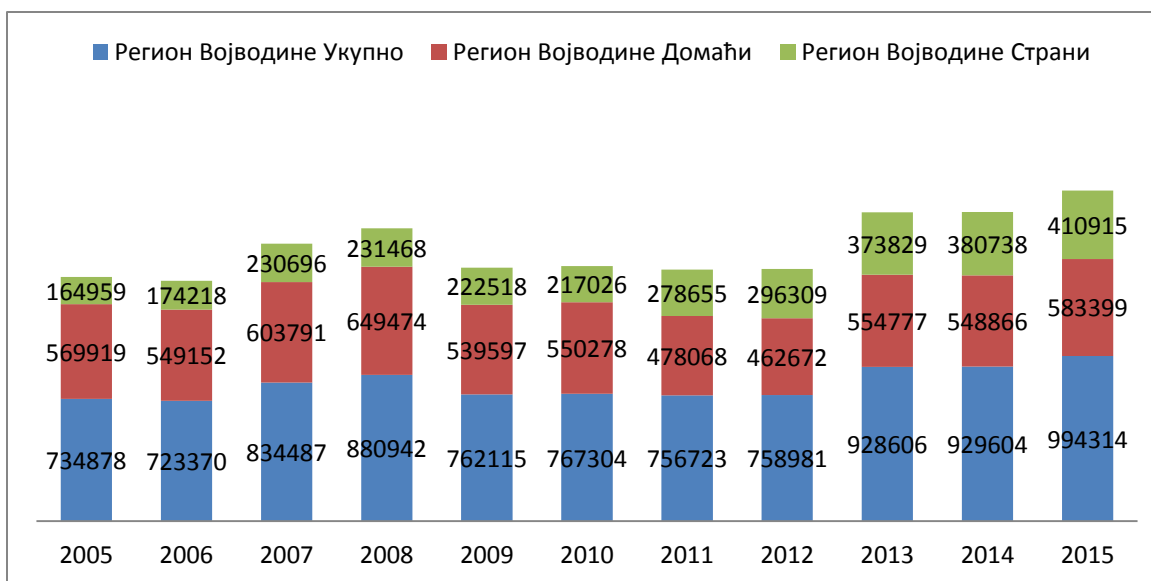
Један од стратешких праваца развоја привреде Војводине јесте развој образовно-рекреативног туризма. Туристичка дестинација Војводине има велике туристичке

потенцијале које нису у довољној мери искоришћене. Полазна претпоставка за развој образовно-рекреативног туризма и стварање брэнда туристичке дестинације Војводине је анализа имица ове туристичке гране (Бешлић, 2009).

Истраживања туристичке дестинације Војводине указује на чињеницу да се туристи најчешће групишу и посећују одређене делове ове туристичке дестинације. То су централни локалитети и туристички центри, док друге много веће површине унутар дестинације нису предмет интересовања посетилаца, па самим тим не представљају значај приликом туристичке презентације (Програм развоја АП Војводине 2014-2020).

На уласку у нову етапу развоја туризма, Војводина је суочена с потребом убрзане ревитализације наслеђене супраструктуре, а с друге стране с интелигентним коришћењем бројних нетакнутих атракција и обликовањем нових производа у коме спада и образовно-рекреативни туризам. Сасвим је извесно да рехабилитација наслеђене структуре има приоритет не само због економски ефикаснијих солуција за повратак на међународно тржиште, него и због чињенице да је у и око наслеђених дестинација могуће на најлакши начин подићи капацитете понуде и ниво конкурентности, те тако створити јачу базу за маркетиншке активности. Највећи део смештајних капацитета Србије се налази у југозападној регији и регији Копаоника (39%), регији Београда (36%), док се у Војводини налази око 12% капацитета. У Србији је регистровано близу 86.000 туристичких лежајева распоређених у 700 пословних објеката, што се није битно мењало у последњих десет година. Уколико се ови подаци упореде са подацима последње деценије XX века (према званичним подацима РЗС) број лежајева је смањен за око 5.000. Ово смањење није толико забележено у основним, већ у комплементарним смештајним капацитетима.

Може се констатовати да се највећи број ноћења у Војводини остварује током "топлих" месеци (период мај - октобар), при чему јул и август представљају месеце с највећим бројем остварених ноћења. Према подацима Републичког Завода за статистику на простору Војводине је у 2015. години било укупно 204 смештајна објекта, са 8.073 собе и 19.143 лежаја. У укупном броју највише је преноћишта (37,7%), затим хотела (21,6%), гостионица са преноћиштем (9,8%), гарни хотела (9,3%), хостела (8,8%).

Графикон 3. Годишњи подаци - доласци и ноћења туриста од 2005. до 2015. године

Извор: Републички завод за статистику 2015/2016. година

Туристички промет у Војводини имао је сличну тенденцију. Развој туризма на простору Војводине карактеришу осцилације. Од 60-тих до 80-тих година XX века, туристички промет је имао узлазни линију, уз доминацију домаћих туриста и инострану тражњу. Највише туриста у Војводини забележено је 1987. године, када је евидентирано око 564.000 туриста који су остварили 1.292.000 ноћења (Статистички годишњак Републике Србије 1989., Републички завод за статистику). Почетак 90-тих година XX века карактеришу лоше прилике у земљи које се одражавају на туристичка кретања и које су довеле до пада броја туриста (Крејић, 2011). Од 2000. године забележен је константан раст страних туриста. У 2001. години остварено је око 285.000 долазака и укупно 750.000 ноћења страних и домаћих туриста, након кога је забележен нагли пад, док се од 2005. бележи стални раст броја туриста. У току 2007. године Војводину је посетило 314.000 туриста и остварено је 834 487 ноћења (Графикон 3). Док је у Србији 2008. године забележен пад броја туриста као и у осталим деловима света услед економске кризе, у Војводини је забележен раст за око пет процената (Завод за статистику Републике Србије).

У току 2009. године, бележи се пад у броју долазака и ноћења туриста, тако да је остварено 290.000 долазака и 762 115 ноћења (Завод за статистику Републике Србије).

Табела 3. Доласци и ноћења туриста у Војводини, фебруар 2015.- фебруар 2016.

	Укупно	Домаћи	Страни
2015/фебруар	23693	15591	8102
2015/март	25631	14263	11368
2015/април	36267	22112	14155
2015/мај	49637	28058	21579
2015/јун	36757	18140	18617
2015/јул	42283	17980	24303
2015/август	39599	17865	21734
2015/септембар	36884	19192	17692
2015/октобар	40734	24646	16088
2015/новембар	28963	17445	11518
2015/децембар	30683	17967	12716
2016/јануар	23997	14693	9304
2016/фебруар	27158	16918	10240

Извор: Републички завод за статистику 2015/2016. година

У Војводини домаћи туристи највише су користили хотеле (49%), затим преноћишта (32%), гарни хотеле (13%), бањска лечиштва (5%) и приватне собе (4%). Страни туристи ретко користе бањска лечиштва, а чешће користе хостеле (3%). Туризам у Војводини нема сезонски карактер, с обзиром да нема развијене изразито зимске или изразито летње облике туризма, туристи долазе током целе године, нешто више у периоду од априла до октобра (Табела 3).

Табела 4. Најпосећеније дестинације по окрузима АП Војводине, 2014. година

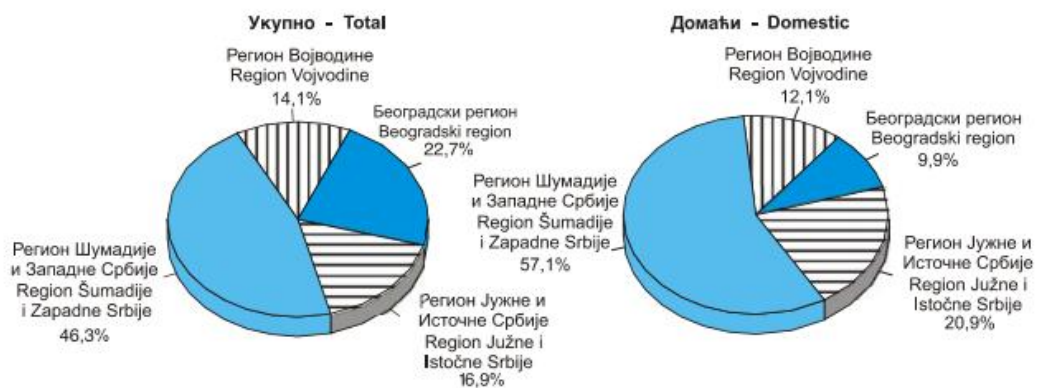
Општина	Туристи	Округ	Укупно	(%)	Општина	Ноћења	Округ	Ук.	(%)
				од					од
				округа					округа
Суботица - град	56.058	Севернобачки	61.100	91,7	Суботица - град	99.878	Севернобачки	110.538	90,4
Зрењанин - град	15.451	Средњобанатски	19.737	78,3	Зрењанин - град	60.621	Средњобанатски	76.240	79,5
Кањижа	11.467	Севернобанатски	20.862	55,0	Кањижа	72.527	Севернобанатски	105.722	68,6
Вршац	14.387	Јужнобанатски	22.061	65,2	Вршац	27.317	Јужнобанатски	52.613	51,9
Апатин	6.730	Западнобачки	16.143	41,7	Апатин	38.903	Западнобачки	55.240	70,4
Нови Сад - град	111.170	Јужнобачки	122.279	90,9	Нови Сад - град	225.009	Јужнобачки	251.751	89,4
Ириг	14.382	Сремски	27.216	52,8	Ириг	66.053	Сремски	104.619	63,1

Извор: Општине у Србији, Републички завод за статистику

Највећи део смештајних капацитета Србије се налази у југозападној регији и регији Копаоника (39%), регији Београда (36%), док се у Војводини налази око 12% капацитета.

У Србији је регистровано близу 86.000 туристичких лежајева распоређених у 700 пословних објеката, што се није битно мењало у последњих десет година. Уколико се ови подаци упореде са подацима последње деценије XX века (према званичним подацима РЗС) број лежајева је смањен за око 5.000.

Највећи број остварених ноћења у Јужнобачком округу и у Војводини је у Новом Саду (225.009 ноћења, 89,4% ноћења у округу), док је у Севернобачком округу место у којем је остварено највише ноћења Суботица (99.878 ноћења, 90,4% ноћења у округу). Место у којем се најдуже остаје по доласку је Кањижа (6,3 дана по боравку), која има здравствено-рекреативну функцију (Табела 4), чиме се подразумева дужи боравак. (Програм развоја АП Војводине 2014 – 2020).

Графикон 4. Ноћења туриста по регионима 2014. године

Анализа ноћења туриста У Србији по регионима 2014. године (графикон 4), показују да највише у региону Шумадије и Западне Србије 46,3%, Београдски регион 22,7%, затим следи регион Јужне и Источне Србије 16,9% и на крају Војводине 14,1%.

Овакво стање без адекватних истраживања тржишта, креирања производа дестинације у складу са тржишним потребама, успостављања сарадње са другим актерима у развоју туризма, правилно координираних и усмерених промотивних активности, туристичка дестинација не може очекивати успех на туристичком тржишту (Крнета, 2009).

Војводина има велике потенцијале и компаративне предности за развој најтраженијих облика туристичке понуде, везаних за унапређење здравља савременог, урбаног човека. Туризам у Војводини може бити покренут само крупним инфраструктурним пројектима, а са тим пројектима се смањује број незапослених из ког је данас регрутован највећи део људи са slabим материјалним стањем. Улагања у инфраструктуру представља један од генератора раста привредне активности, пораста запослености и смањења сиромаштва и значајан предуслов укупног привредног развоја, а у том контексту и развоја туристичке привреде. Организациони фактори подразумевају учешће туристичких организација и агенција у формирању туристичке понуде и организовању посете туристичким локалитетима. При томе су туристичке организације основане од стране државе, да би се бавиле промоцијом туризма.

На подручју Војводине постоји регионална туристичка организација, Туристичка организација Војводине, и локалне туристичке организације градова и општина. Од укупно 45 општина у Војводини (www.uprava.vojvodina.gov.rs), 36 има организацију или предузеће које се бави развојем туризма, и то 3 јавна предузећа која се поред промоције баве и одржавањем одређених локалитета (Тител, Зрењанин и Алибунар) и 33 туристичке организације. Ове организације помажу развој туризма у оквиру својих општина и градова, повезују све туристичке субјекте, организују манифестације, обављају едукације, помажу приликом категоризације објеката и баве се општом промоцијом дестинације. Туристичке агенције у Војводини углавном се баве емитивним туризмом, веома мали број се бави рецептивним туризмом. Разлог томе је већа финансијска исплативост креирања и реализације пакет аранжмана за летовања и зимовања. Може се рећи да Војводина располаже разноврсном туристичком инфраструктуром и супраструктуром, која уз адекватно модернизовање и управљање може задовољити потребе туриста.

Ризици у ђачком и омладинском туризму

У ђачком и омладинском туризму постоје ризици приликом путовања. Превентивно поступање представља низ планских активности усмерених на повећање сигурности свих учесника укључених у екскурзију, а огледа се у:

- правовременом упознавању родитеља или старатеља ученика са екскурзијом која је планирана годишњим програмом рада школе;
- прибављањем писмене сагласности родитеља или старатеља којим се прихватају општи услови путовања, програм путовања и даје сагласност за учешће ученика у екскурзији;
- планском упознавању ученика и родитеља или старатеља са етичким кодексом (друштвено прихватљива правила понашања), на часовима одељенске заједнице, односно на родитељским састанцима;
- упознавању ученика са правилима сигурности и заштите од социјално неприхватљивих облика понашања, дискриминације, непријатељства и свих облика насиља са посебним освртом на вршњачко насиље;
- заштитним мерама од одласка учесника на неприкладна места;
- едукацији ученика са циљем активног доприноса ученика у процесу реализације екскурзије;
- обавези школе да поред вође путовања, одреди и по једног пратиоца запосленика школе на сваких најмање 15, а највише 20 ученика;
- обавези родитеља или старатеља да благовремено упознају носиоце активности организације и реализације екскурзије о здравственом стању и склоностима њихове деце, односно ученика;
- обавези школе и агенције да осигурају висок квалитет услуга превоза, смештаја, исхране те других услуга у склопу туристичког пакет/аранжмана;
- обавези са свим учесницима уговори путничко и здравствено осигурање, и
- обавези упознавања свих учесника са препорукама Министарства здравља о поступању у случајевима да дође до разбољевања учесника у току путовања и боравка у туристичком месту.

Правилник о лиценцама за обављање послова организовања туристичких путовања прописује да послове организовања туристичких путовања обављају на основу акта о испуњености услова (лиценца), који доноси министар. Да би предузеће, односно привредно друштво које је регистровано за обављање делатности путничких, односно туристичких агенција добило лиценцу оно мора поседовати полису осигурања за свако

туристичко путовање или полису осигурања у најнижем износу од 30.000 евра (организатор путовања у земљи или иностранству), односно у најнижем износу од 5.000 евра (организатор путовања у земљи), или

а) обезбеђена средства у износу од 30.000 евра (организатор путовања у земљи или иностранству), односно 5.000 евра (организатор путовања у земљи), која се води на посебном динарском или девизном рачуну, или

б) гаранцију банке на износ од 30.000 евра (организатор путовања у земљи или иностранству), односно на износ од 5.000 евра (организатор путовања у земљи), (Правилник о лиценцама за обављање послова организовања туристичких путовања, Закон о туризму).

Полиса осигурања и гаранција банке користе се за повраћај путнику разлике између уговорене цене путовања и цене путовања снижене сразмерно неизвршењу или непотпуном извршењу услуга обухваћених програмом путовања и трошкова повратка путника у случају стечаја или привремене неликвидности организатора путовања (Остојић, 2011).

Колективно осигурање гостију, посетилаца и туриста

Хотели, лечилишта, кампови и друга правна и физичка лица која нуде ноћења, као и јавна купалишта (отвореног или затвореног типа), осигуравају своје госте од последица несрећног случаја. Та лица представљају уговарача осигурања и плаћају премију из сопствених средстава или је наплаћују гостима (<http://www.triglav.rs>). У колективно осигурање гостију, посетилаца и туриста спадају сви они видови осигурања од последица несрећног случаја, по којима разне привредне организације и друга лица осигуравају своје госте којима продају одређене услуге, као што су: смештај, превоз, забава и разонода и сл. У свим тим случајевима заједничко им је то што је уз осигурање тих гостију од последица несрећног случаја укључено, без обзира ко плаћа премију, и осигурање одговорности уговарача осигурања према тим гостима за штете које би настале на њиховој личности или имовини осигурање хотелских и бањских гостију.

Реализација квалитетних ђачких екскурзија: пожељна и реална пракса

Педагошка енциклопедија одређује екскурзију као „облик наставе на различитим мјестима удаљеним од школске зграде ради непосредног проучавања наставних садржаја на адекватним примарним изворима“ (Педагошка енциклопедија, 1989, 174). То значи да екскурзија није ништа друго до настава измештена на локацију у којој ће њено извођење бити ефикасније и ефектније.

Пример добре припреме за екскурзију дати су у табелама 5 и 6.

Када кажемо „добра припрема за екскурзију“ тада мислимо на детаљно осмишљен и припремљен план који наставник планира да реализује. Добра припрема за екскурзију подразумева да наставник детаљно испланира све активности које ће реализовати са ученицима; припрема свих радних материјала и прилога које ће користити приликом реализације плана и програма. Припрема за екскурзију треба да буде написана тако да прецизно и јасно води наставника кроз реализовање екскурзије; она треба да буде јасна сваком другом наставнику/колеги, ученицима и родитељима.

Табела 5. План и припрема за екскурзију – осми разред

Дестинација:	Војводина (Нови Сад, Сремски Карловци, Фрушка Гора, Палић)
Период:	прва радна недеља октобра 2012. године (4.,5. и 6. октобар)
Трајање:	3 дана (2 ноћења)
Начин превоза:	Удобни туристички аутобуси са довољним бројем седишта
Број ноћења:	2
Смештај:	Један хотел са *** у Новом саду на бази једног пансиона и једног полупансиона
Ручак:	Ручак на Палићу
Услуге локалних водича:	У Новом Саду и Сремским Карловцима према програм
Разгледања:	Према програму
Улазнице:	За разгледања по програму путовања и улазница за дискотеку у Новом Саду
Обавезно здравствено осигурање:	Пратећи лекар
Општи услови путовања:	Нишекспрес Ниш и YUTA Стандард
Начин плаћања:	9 (девет) месечних рата, прва рата 15. септембра (2x2100+7x1200)
Укупна цена:	12.600,00 динара

Табела 6. Оријентациона сатница за доручак, ручак, вечеру, хотел и слободно време

1.	Полазак у четвртак 4. октобра у 6:30h испред ОШ “Вожд Карађорђе“, Ниш (улица Тодора Миловановића).
2.	Договорени долазак на паркинг испред стадиона у 6:30h, како бисмо се сместили у аутобусе и кренули на време.
3.	Прва пауза ће бити највероватније негде испред Београда.
4.	Није планирано задржавање у Београду. Кроз Београд се само пролази аутопутем.
5.	Након обиласка манастира на подручју Фрушке Горе и Сремских Карловаца планирано је око сат до сат и по слободног времена у Сремским Карловцима.
6.	У току вожње утврдићемо распоред ученика по собама. Агенција је планирала већи број трокреветних и мањи број четворокреветних соба.
7.	Долазак у хотел у Новом Саду очекујемо у касним поподневним сатима (око 18h), када ћемо и добити кључеве од соба.
8.	Чим будемо добили кључеве од соба, потребно је да најпре проверимо сав инвентар у соби по списку и да одмах евидентирамо и рекламирамо евентуалне пропусте.
9.	Договорили смо се да обезбедимо око сат до сат и по слободног времена пре вечере за распоређивање по собама и краћи одмор.
10.	Вечера у хотелу ће бити највероватније око 20h.
11.	Првог дана је планирана и дискотека (у хотелу) највероватније са почетком око 22h.
12.	У случају да то желе ученици могу у својим собама да буду будни и после поноћи, али без галаме, сталног шетања кроз ходнике, коришћења алкохола и уз придржавање кућног реда хотела. Наравно у нашем је интересу да будемо одморни, како бисмо следећег дана устали на време и реализовали предвиђени програм екскурзије.
13.	Устајање ће бити око 7h ујутру, доручак у хотелу око 7:30h, улазак у аутобусе око 8:45h, а све у циљу да се хотел напусти до 9:00h како бисмо имали довољно времена да обиђемо све што је планом екскурзије предвиђено.
14.	Другог дана је планиран ручак у једном од ресторана на Палићу око 14h, а након ручка биће око 60 мин слободног времена.
15.	Очекује се да ће повратак у хотел другог дана бити око 18-19h.
16.	Вечера у хотелу другог дана ће бити око 20h.
17.	Након вечере планирано је слободно време за обилазак Новог Сада. Пре вечере неопходно је да групе ученика пренесу својим одељењским старешинама место и локацију коју ће обилазити и да буду стално у групи у периоду после вечере до окупљања.
18.	Окупљање ученика ће бити око 21h највероватније испред Позоришта у центру града.
19.	Након тога се заједно враћамо у хотел организован забавни програм (<i>избор мис и мистера, извор најбољег плесног пара...</i>) тако да сви ученици буду у својим собама пре поноћи.
20.	Трећег дана после доручка (око 7:30h) напуштамо себе и раздужујемо кључеве од соба на рецепцији око 8:30-9:00h.
21.	Након планираног обиласка центра града и Петроварадина у периоду од 9-14h трећег дана је планиран повратак у ресторан хотела и ручак око 14h.
22.	Повратак за Ниш је у поподневним сатима, након краћег слободног времена.
23.	Планирани долазак у Ниш је у вечерњим сатима у суботу 10. октобра (око 22-23h).

Упутство за формирање понуде за извођење екскурзије подразумева (Сл. гласник РС - Просветни гласник", бр. 1/2009):

1. Место и периоди реализације путовања, опис одредишта путовања и периоде боравка са датумима, ако је боравак у деловима (навести место и период реализације путовања, тачна релација пута у одласку и повратку, са местима смештаја и др.),
2. Податке о врсти превоза и својствима превозног средства које се користи (не може се навести име превозника, ограничити старост возила и др.а мора се навести врста и карактеристике превозног средства)
3. Податке о врсти, месту и локацији смештајног објекта, категорији према важећим прописима земље у којој се објекат налази, односно нивоу комфора, (не може се навести име објекта за смештај, а мора структура соба и број лежаја по собама и др.)
4. Податке о врсти и начину услуживања obroка у складу са Правилником (број и врсту obroка доручак, ручак, вечера и начин услуживања – самопослуживање или услуживање).
5. Здравствена заштита ученика, према Правилнику
6. За сваку релацију обавезан пратилац групе из агенције (исказати потребу за туристичким или локалним водичима)
7. Број гратиса у односу на број плативих путника (навести број гратис ученика и број осталих особа)
8. Улазнице по свакој релацији за музеје и културно–историјске споменике, као и за све друге посете (не могу се накнадно наплаћивати и морају бити садржани у укупној цени понуде).
9. Потребни изадаци за добијање виза и полиса здравственог осигурања (за ино дестинације)
10. Минималан број путника за сваку релацију, односно дестинацију, као и минимални број ученика по аутобусу
11. Планирану укупну цену путовања , као и начин плаћања укупне цене (број рата и цена по ученику, и др.),
12. Обавезу агенције да наведе и износе такса и накнада које се односе на одређене услуге, а које нису укључене у укупну цену путовања (само законске таксе и накнаде нпр. боравишна).

Слика 2. Бачка екскурзија – улазак у аутобус
Извор: Н. Остојић

Интеракција између ученика током путовања је веома важна. Многи аутори, попут Кохена (Cohen, 1985), истичу да је водич инспиратор дружења и друштвености у хетерогеној туристичкој групи; од њега у знатној мери зависи остварени степен интеграције међу члановима групе. Ова активност водича нарочито добија на значају код аутобуских вишедневних тура (слика 2), на којима ученици највише времена проводе у заједничком дружењу, бавећи се разним групним активностима. Осим уобичајених садржаја, какви су разгледања и обиласци атракција, програми таквих екскурзија често укључују и друге облике дружења и анимације током путовања, било у дестинацији било током вожње у аутобусу (квизови, друштвене игре и сл.). Успех туристичког водича у овом погледу зависи пре свега од његовог искуства, али и личних одлика. У сваком случају, водичи би требало да буду свесни како су они главни подстрекачи интеракција унутар групе.

Током вишедневног путовања већина сапутника међусобно упозна и зближи без туђег посредовања, појединцима који са тешкоћом успостављају контакт са околином. Потребно је посредовање туристичког водича или наставника. С друге стране, будући да се у групи нађу и особе које не исказују жељу за дружењем са сапутницима (нарочито не током “слободног времена” на екскурзији), пред водичем и наставником је деликатан задатак: јер треба да подстичу “групни дух” и интеграцију, али и да истовремено поштују личну слободу и опредељење сваког појединца (Noam, 1999). Увек има оних који, из

одређених разлога, нису вољни да дружењем са другима размењују појединости из свог приватног живота: сасвим су задовољни кратком комуникацијом са појединим локалним људима у трговини, ресторану или галерији, што практикују и у случају својих сапутника у туристичкој групи (Schuchat, 1983; Работић, 2009).

Услужни контакти или сусрети које туристи остварују у дестинацији имају значајан утицај на перцепцију укупног квалитета туристичког доживљаја, па ипак су најтежи и најваријабилнији елементи пакета који примају (Jafari, 2000). туристичко путовање сусрет представља сусрет са другим појединцима, али и другим културама. Управо такви сусрети граде мостове међу различитим народима и културама.

Квируга (Quiroga, 1990) се позива на колегу Гормана, који је у свом истраживању вођене седмодневне аутобуске екскурзије по Европи анализирао процес формирања и развоја туристичке групе. Он је закључио да се током путовања група не само развија, већ се у њој појављују и пролазне фазе.

Постоји неколико фаза у развоју неформалних група: формирање групе, трка за позицијом, успостављање идентитета групе, зрелост групе и старост групе.

- Формирање групе

Појединци се опредељују за екскурзију тако што ће знати ко ће све бити са њима у групи. На поласку, група је нова и несигурна, па су њени чланови или тихи и резервисани или гласни и спремни да постављају питања.

- Трка за позицијом

Убрзо се развијају односи унутар групе, почетна забринутост и тензија опадају, а појединци се утркују за позицијом моћи и утицаја унутар путујућег колектива.

- Успостављање идентитета групе

У овој фази чланови показују кооперативност и јача кохезија међу њима. Истовремено, формирају се и тзв. микрогрупе, на бази личних циљева и односа. Свака од тих микрогрупа има и свог лидера.

- Зрелост групе

Идентитет групе је снажан, интеракције међу њеним члановима интензивније, па група складно функционише у односу са заједничке циљеве и очекивања.

- Старост групе

Пошто су циљеви групе остварени, њен дужи опстанак није више продуктиван. Ако се не би расформирала, у недостатку нових циљева почеле би да расту тензије међу члановима сада већ “остареле” групе. Да је то заиста тако, сведочи искуство да се пријатељства која чланови групе евентуално успоставе на екскурзији сасвим ретко одрже након њеног завршетка или остају за цео живот.

Вредновање целокупног рада има посебан значај који би се рефлектовао у два смера. Први њен део би био заснован на вредновању успешности њеног планирања, процеса који су се на екскурзији одвијали и продуката саме екскурзије и то из угла ученика, професора и родитеља. Други би био усмерен на то да у планирању и реализацији будуће екскурзије буду уграђена искуства са претходне. Тиме би се овај облик наставе спиралним степеницама уздизао у свом квалитету.

Ученик као туриста – потребе и мотивација

За мотивацију ученика за учење на екскурзији важно је њихово учешће и укључивање у процес организације екскурзије у смислу креирања њених циљева и одређивања неких активности, као и могућност избора између различитих опција на самом локалитету. Коришћењем ваншколског контекста, настава може утицати и на мотивацију ученика и на промену њихових ставова према учењу (Braund, Reiss, 2006). Екскурзије представљају излазак из школског у ваншколски контекст и самим тим би требало да подразумевају и већу оријентацију на друге аспекте личности осим когнитивног аспекта. Није тешко запазити да се термин “туриста“ користи у различитим контекстима. Његова свакодневна употреба је субјективно одређена и представља резултат перцепције појединаца. Осврћући се на појаву савременог туризма и његове разлике у односу на путовања у прошлости, Борстин (Boorstin, 1983) такође истиче да се путник око нечега трудио, док туриста само чека на задовољство. Путник је ревносно трагао за људима, пустоловинама, искуствима и доживљајима, док је туриста пасиван и само чека да му се догоде занимљиве ствари.

Дефинисаћемо екскурзију као “културну потребу за упознавањем и доживљавањем одређених атрактивних објеката и појава ван места сталног боравка, позитивног односа према националним, културним, етичким и естетским вредностима, спортским потребама

и навикама, позитивним социјалним односима, као и схватање значаја здравља и здравих стилова живота“. По свом карактеру, потреба је објективна и јавља се независно од свести појединца, његових мисли и идеја. Људске потребе су друштвено-историјска и динамична категорија, јер настају у друштву и своје специфичне облике стичу под конкретним друштвеним условима, а мењају се упоредо са променом тих услова. Мотивација је психолошки процес подстицања човека да реализује неке своје потребе, тј. понашање усмерено према неком циљу које побуђују потребе човека. Једну од најпознатијих теорија мотивације дао је амерички психолог Маслов (Maslow) 1954. године. Он је идентификовао и хијерархијски представио пет категорија основних људских потреба: физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, потребе за љубављу, припадањем и приврженошћу, потреба за уважавањем и потреба за самоостваривањем (самоактуелизацијом). Maslow сматра да се током живота човек креће према све вишим потребама, док не наиђе на непремостиве природне или друштвене препреке. По аутору, понашање је мотивисано и свесном жељом за личним развојем: људи су спремни да поднесу глад, бол и друге невоље како би постигли оно што сматрају личним испуњењем. Маслов (Maslow) сматра самоактуелизацију једнако важном људском потребом, као и потребу за храном. За многе, самоостваривање укључује потребу за спознајом (упознавање новог, истраживање, стицање знања), као и естетске потребе (за музиком, уметношћу, поезијом, лепотом, редом). Полазећи од пет основних људских потреба по Маслову (Maslow) , Мил и Морис, (Mill, Morrison, 1985) су, додајући тој класификацији још две потребу за знањем и разумевањем, као и потребу за естетским (Работић, 2009). *Једна од привлачних одлика годишњег одмора је то што он пружа слободу да човек буде неко други, него што је у свакодневном животу. Путовање на места где смо непознати, сусрети са људима који нас не познају, омогућава нам да изаберемо како ћемо се понашати* (Mill, Morrison, 1985).

Туристичка мотивација настаје под дејством потреба, које делују изнутра, као и просторних стимуланса, тј. циљева који делују споља. Мотив подразумева акцију: јединка је подстакнута да крене у одређеном правцу, према свом туристичком циљу. Бити мотивисан значи бити покренут да се нешто предузме: немотивисана особа нема стимуланса да реагује (Ноел, 2011).

Скица 4. Четири основне врсте искуства у туризму
Извор: Pine, Gilmore 1998, 97-105.

Успомене са ђачких путовања памте се целог живота, слажу се наставници, родитељи и ученици. Добро организоване и испланиране екскурзије могу да испуне и свој, пре свега, едукативни карактер, али и потребу ученика да се друже, опусте и уживају у лепотама путовања. Дефинисане су четири врсте искустава које су приказана и на скици 4 (према Buhalis, 2006). То су:

- **Естетско искуство** представља комбинацију пасивног и импресивног искуства. Ова врста искуства представља естетски доживљај постигнут услед боравка у одређеном амбијенту. Креирање ове врсте вредности у хотелима може да се постигне адекватним архитектонским решењима и естетским уренењем спољашњег и унутрашњег амбијента. Естетско уређење дизајнирано на начин којим би се појачала импресија појачава позитиван естетски доживљај.

- **Забава** (entertainment) је један од најтипичнијих и најстаријих облика искустава у туризму. Забава подразумева пасивно искуство које захтева укљученост туриста/ученика. Учесће у забавним активностима хотела, слушање музике, анимационим активностима и сл. облици су забаве као посебне врсте искуства. Све већи број хотела

успоставља различите програме забавних активности фокусираних на одрени тип или комбинацију различитих забавних активности. Степен импресије коју туристи/ученици доживе у прихваћеним забавним активностима одражава се на ниво квалитета искуства забаве. Искуство забаве не подразумева само квалитетне музичке садржаје, већ и све врсте узбуђења које туристи том приликом, или кроз различите програме анимације, доживљавају (Fluker, Turner, 2000).

· **Бег од стварности** (escapist experience) базира се на импресији стечено пасивним учешћем туриста/ученика. Искуство је повезано са чињеницом да путовања представљају један облик ескапизма, са тежњом да се део времена проведе у непознатом или другачијем окружењу од свакодневног. Ниво импресије у туризму, односно степен позитивног искуства, зависи од доживљаја који се разликују од свакодневних, у складу са преференцијама у избору *новог облика живота* у који се *бежи*. Постоје три сегмента туриста, подељена на основу мотива за овом врстом искуства.

1) Туристи који без конкретних намера желе да проведу време ван места сталног боравка. У зависности од циљаног тржишта, пружаоци услуга треба да понуде активности које се разликују од оних које су део свакодневнице. Код овог типа туриста, у портфолију понуде услуга пожељан је микс различитих туристичких услуга намењених различитим сегментима.

2) Туристи који бег од свакодневнице виде у конкретном типу понуде са тачно одређеним садржајем (еколошка средина, забавне активности, програми здравља, висок луксуз др.). У овом случају битно је да се понуђач профилише према одређеном сегменту и понуди висок ниво искуства.

3) Туристи који желе да путују због конкретних активности које не постоје у месту боравка. Тада конкретне активности (аутентична гастрономска понуда, квалитетан велнес садржај и сл.) постају примарне у привлачењу туриста и испоручивању искуства.

- **Едукација** је четврти облик искуства који подразумева постојање активности којим би туристи/ученици унапредили своја знања и способности. Туристи/ученици у току путовања желе да сазнају више ствари које се, пре свега, односе на историјске догађаје, начин живота, природне лепоте, етнографске и антрополошке карактеристике окружења у коме бораве и др. Ова врста искуства зависи од активног учешће туриста/ученика, тако да савремени приступ у креирању искуства кроз пружање услуга,

подразумева и различите едукативне програме који омогућавају упознавање различитих новина везаних за окружење хотела (дестинације) или атмосферу која се афирмише (Маричић, Ђорневић, Филиповић, 2011).

Немогуће је феноменолошки представити суштину људских доживљаја, менути, фокусирање на просторне и материјалне аспекте доживљаја, помаже да се аналитички препознају релевантни когнитивни, социјални и културни процеси. Дакле, ради се о "пејзажима доживљаја". То су простори доживљавања (едукације, задовољства, уживања, забаве) креирани и организовани од стране туристичке индустрије, а у које долазе и сусрећу се различите групе посетилаца које ступају у међусобни контакт (Чомић, 2007:36). Хедонизам настаје као позитивна импресија услед доживљаја и узбуђења насталих током путовања или коришћења туристичких услуга (Blyth, 2007, према Маричић, Ђорневић, Филиповић, 2011). У новијој литератури има покушаја да се конципира комплетнија шема туристичких улога, као врста индиректног приступа мотивацијама: улога се види као начин на који туриста остварује своје циљеве и мотиве. Базирајући свој рад на неким ранијим истраживањима Мекгејген и Фо (McGuiggan, Foo, 2004) су на основу низа квантитативних истраживања развили типологију којом описују природу и димензије специфичних улога, као и индикаторе релевантних понашања (Табела 7).

Табела 7. Типологија 15 туристичких улога

Улога	Карактеристике
Трагалац за акцијом	Углавном заинтересован за забаву и дружење.
Антрополог	Пре свега заинтересован за локалне људе, дегустацију хране и комуникацију на локалном језику.
Arheolog	Већином заинтересован за археолошке ископине и локалитете; ужива у проучавању историје античких цивилизација.
Љубитељ сунца Sun Lover (SNL)	Заинтересован за релаксацију и сунчање на топлим местима са пуно сунца, песка и морске воде.
Масовни чартер туриста	Углавном заинтересован за организована путовања и одморе, пакет аранжмане, фотографисање и куповину велике количине сувенира.
Трагалац за узбуђењима	Интересује се за ризичне, стимулишуће активности које нуде емоционални набој, на пример, скакање с падобраном.
Истраживач	Воли авантуристичка путовања, истраживање неутабаних путева и простора и ужива у изазовима

	које долазак до њих подразумева.
Цетсетер	Одмара се у елетним светским летовалиштима, посећује ексклузивне ноћне клубове и дружи се са славним личностима.
Трагач	Трага за духовним и/или личним сазнањем како би боље разумео себе и смисао живота.
Индивидуални масовни туриста	Редовно посећује туристичке атракције, али самостално организује путовање и често импровизује.
Туриста високе класе	Путује у првој класи, борави у најбољим хотелима, иде на представе и храни се у најбољим ресторанима.
Скитница	Лута од места до места, живећи на начин хипија.
Ескаписта	Ужива у миру и опуштености, побегавши од свега на неко тихо и мирољубиво место.
Спортски туриста	Док је на одмору, најважније му је да остане активно укључен у омиљене спортове.
Образовни туриста	Учествује у унапред планираном студијском путовању или едукативној врсти одмора, углавном са циљем учења или стицања нових вештина и знања.

Извор: McGuigan, Foo, 2004.

Нормативно-правно регулисање екскурзија

Ђачка екскурзија подразумева комбинацију одређених туристичких услуга као што су услуга туристичког водича, услуга превозника, угоститељске услуге и услуге смештаја, услуге лекара, пратиоца групе, па према томе се може рећи да представља туристички аранжман. Може се рећи да ђачка екскурзија у ширем смислу представља производ специјализоване туристичке агенције која се бави дечијим и омладинским туризмом. (Станић-Јовановић, 2015). У ситуацији извођења екскурзије чини се да су једино ђаци из класичне дидактичке тријаде у истом положају, а и они се налазе у промењеном окружењу. За разлику од затворене комуникације у школским условима, *међуљудски односи* на екскурзији су интензивирани. Комуникација укључује већи број учесника и одвија се како између чланова школске групе (вршњак – вршњак; наставник – ђак; ђак-наставник – представник агенције; ђак - наставник – школски лекар, уколико екскурзија подразумева ноћење), тако и у интеракцији групе као целине и појединих чланова са другим људима ван групе (Качаверда–Радић, 2013).

Услови које туристичка агенција мора испунити и документа које мора поседовати да би пословала у области дечијег туризма јесу следећи:

- идентификациони лист-подаци о туристичкој агенцији, лиценца, потврда да је туристичка агенција чланица YUTA-е,
- да нема судску забрану, да није у поступку стечаја или ликвидације,
- да поседује уговор са превозником на годишњем нивоу,
- да поседује уговор о закупу смештајних капацитета или потврду резервације,
- да поседује доказе о стручној способности сарадника, лиценце туристичког водича,
- дипломе лекара,
- дипломе аниматора,
- потврду о ликвидности из банке која показује стање рачуна,
- бон образац,
- опште услове путовања,
- програм путовања, модел уговора,
- образац понуде-рекапитулацију понуде и референтну листу из последње три године (Правилник о измени Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, 2010).

4. АНИМАЦИЈСКИ ПРОГРАМИ ЗА ДЕЦУ И САДРЖАЈИ ПОНУЂЕНОГ ПРОГРАМА НА ЕКСКУРЗИЈАМА

Иностранци хотели су одавно увидели значај и користи од програма спортске анимације и већ деценијама је имају у својој понуди, док у Србији и земљама у окружењу тек задњих година почиње интензивније да се размишља у том смеру и да се ангажују стручњаци спортске анимације.

Програми спортске анимације имају веома значајну улогу у туризму и обострану корист – и за хотелијере (туристичке организације) и за туристе. Туристичке организације, односно хотели пре свега имају економску корист, увећавају им се приходи (ванпансионска потрошња, изнајмљивање спортских терена, обуке спортских вештина, продужавање сезоне...), док је за туристе највећи значај позитиван утицај на здравље.

Основни појмови, карактеристике и врсте анимације

Тешко је замислити одмор у некој дестинацији без културних и забавних садржаја. Већина туриста долази у туристичка места не само да би се одморили, већ и да би научили нешто ново, упознали културу, традицију, фолклор, национална јела и игре. Људи који путују у друге земље моћи ће боље да упознају и људе, да се зближе, да их више разумеју и евентуално заволе. Исто се очекује и од домаћина (Чомић, 2003). Управо из тих разлога анимација гостију и сам аниматор су битне спреге између туриста и домаћина. Туристички Аниматор јесте физичко лице које планира и остварује забавне, културне, спортско рекреативне и друге програме којима организује слободно време туриста.¹ Најпотпунију дефиницију анимације у туризму која се може применити и на друге области, дао је немачки социолог Klaus Finger Benoit (1988) Анимација у туризму је од стране једне особе (аниматора) изговорена, пријатељска, весела, љубазна, срдачна, атрактивна (привлачна) молба, позив, побуда (подстицај), охрабрење за заједничко

¹ Закон о туризму - Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - др. закон, 93/2012 и 84/2015
[http://mtt.gov.rs/download/1\(2\)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf](http://mtt.gov.rs/download/1(2)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf)

дружење (бављење нечим) кроз било коју активност госта (туристе), у његовом слободном времену на одмору, која га привлачи и то све до оног тренутка када се одвија кроз заједничко деловање са осталим људима (гостима или домаћином) и са радошћу (задовољством) на упознавању новог (на новим доживљајима), на заједничким учествовању у активностима, на људима, околини, месту (дестинацији, простору), култури и уопште земљи у којој се борави (Чанак, Прентовић, 2007; Ивков-Џигурски, 2012).

Важност едукације и анимације код деце у развоју образовно-рекреативног туризма

Туризам и туристичке дестинације својим карактеристикама и организацијом и реализацијом одговарајућих активности и садржаја, могу бити значајни васпитно-образовни чиниоци. У туризму се на различитим дестинацијама, могу организовати различите васпитно-образовне активности којима се утиче на физичко, интелектуално, емоционално, социјално, естетско, еколошко васпитање. Тако на некој дестинацији, за коју је карактеристично богатство природним ресурсима може да се утиче на физичко васпитање, на правилан раст и развој, како психички тако и физички. Треба истаћи чињеницу да се све може организовати на основу научно утемељеним сазнањима, а младима треба понудити разноврсне активности и садржаје, које служе унапређивању њиховог психо-физичког стања (Милошевић, 2016).

Рекреативни садржаји и активности су постали саствани део скоро сваке туристичке понуде, а често и главни мотив за путовање на одређену дестинацију и одабир хотела.

Активним учествовањем у програмима који се реализују у конкретним животним условима на различитим туристичким дестинацијама. *На питање која места преферирају на екскурзији* ученици су највише заинтересовани на екскурзији за загледање палата и градских кућа (75%), затим за фестивале, догађаје (73%), куповину (77%) и спортска догађања (79%) и тако редом (Табела 8).

Табела 8. Типична места или интересовања екскурзија ученика
 На питање која места преферирају на екскурзији ученици су одговорили овако:

дворци, палате, градске куће	75 %
археолошки локалитети	63%
споменици	53%
архитектура	58%
позоришта	45%
галерије	34%
фестивали, карневали, догађања	73%
места из књижевних дела	24%
историјски делови града	38%
обновљени индустријски делови града	21%
атракције из уметности и културне баштине	45%
куповина	77%
села, фарме, сеоски туризам	51%
екомузеји	34%
национални паркови	67%
пешачење	59%
спортска догађања	79%

Резултати из ове табеле добијени су у истраживањима Н. Остојић

На овај начин задовољава се дечја природна потреба за сазнавањем и радозналост, деца уче да на конкретним проблемским ситуацијама долазе до решења и закључака, што даље утиче не само на учење већ и на развој критичког мишљења, стваралаштва и креативности. Природно окружење омогућава ситуационо учење, учење на основу искуства, путем решавања проблема, истраживањем и открићем, где се подстиче тимски дух и развија комуникација, сарадња и уважавање међу припадницима група. Постоје тенденција ка развијању креативног мишљења и стваралаштва, и од великог значаја је

утицај природног окружења на развој еколошке свести. (Анђелковић, Станисављевић, 2012).

Програм спортске анимације у односу на туристичку дестинацију

Под дечијом екскурзијом не подразумева се боравак у одређеној туристичкој дестинацији од седам или више дана, који, према годишњем добу, туристичке агенције најчешће нуде на тржишту предшколске или школске деце као летовања или зимовања у природи. Поменути облици све популарнијих школа у природи и рекреативних настава не могу се сматрати екскурзијама будући да их карактерише одређено време које се проводи у конкретној дестинацији, то јест да према карактеру путовања или начину извођења спадају у боравишне или стационарне туристичке аранжмане. За разлику од њих, екскурзије представљају акционе туристичке аранжмане или туре, јер у својој понуди комбинују различите услуге које се остварују у покрету, углавном у једном даху. Карактерише их доживљај непрекидног покрета по одређеном итинереру, релативно кратко задржавање на појединим локалитетима у току пута и веома концизан садржај. Врста туристичке дестинације директно утиче на понуду и садржај програма спортске анимације. Тако, постоје делови програма спортске анимације који се могу реализовати без обзира на туристичку дестинацију док има и оних садржаја који се могу спроводити искључиво на мору, планини, бањи или неком другом туристичком центру. Организација стручне службе саставни је део туристичке инфраструктуре дестинације и битна је за квалитетно провођење програма (Бартолуци, Шкорић, 2009).

Садржаји спортске анимације на које дестинација (туристички центар) битно не утиче су они програми који се спроводе у затвореном простору тако да временски услови нису значајни. На садржај оваквих програма утиче инфраструктура и опремљеност објекта (хотела) јер се они реализују у спортским халама и салама, затвореним базенима, фитнес, велнес и спа центрима. Могући садржаји спортске анимације у оваквим условима су: обука пливања, игре у води и око базена, групни програми вежбања у води и у сали, индивидуални фитнес тренинзи, спортске игре – одбојка, кошарка, фудбал...по званичним или модификованим правилима, школа плесова, мирније спортске активности – шах,

пикадо, куглање и друго... Што је хотел боље опремљен и поседује више терена за различите намене, уз инвентивност и иницијативу спортског аниматора, програми спортске анимације могу бити веома разноврсни.

Ако се море узме за туристичку дестинацију онда је пожељно да се програми спортске анимације што више базирају на активностима које се реализују на отвореном. Потребно је што више искористити плажу, песак, море, базене и спортске терене на отвореном за спровођење спортских активности. Осим што море, као дестинација, и лето, као годишње доба током ког се програми реализују, диктирају одређене спортске активности тако и услови хотела имају значајну улогу при осмишљавању и спровођењу спортске анимације. Могући садржаји спортске анимације на мору су: игре на плажи и у мору, адреналински спортови на води, групни програми вежбања у води и на сувом (ајробик, пилатес, аеробик, зумба итд.) спортске игре (фудбал, кошарка, одбојка, ватерполо и друго.) у води, на песку, трави, класичном спортском терену (по званичним или модификованим правилима), голф, мини голф, тенис, школа пливања, плеса, јахања итд, вожња дво-тро-четвороточкаша, мирније спортске активности - шах, пикадо, боћање, стони тенис, стреличарство, стрељаштво и друго

Према Крипендорфу, који је највише писао о аниматорима у туризму, постоји шест облика анимације у туризму који су дати у табели 9:

кретање	образовање, откривање и доживљавање
Спорт (фудбал, одбојка, кошарка...)	концерти
бициклизам	литерарне вечери
дружење	предавања
излети	курсеви језика
пикник	мала школа кувања
прославе	пустоловине
забаве	логорске ватре
рођендани	боравак у нетакнутој природи
дечије забаве	сплаварење
планинарење	лов

скупљање плодова	мировање, сусрет са самим собом
стваралачка делатност	медитација
цртање	мировање уз природне атракције
цртање	јога
колажи	слушање озбиљне музике
израда скулптура	ноћни разговори у кругу пријатеља
хеклање и други облици ручног рада	вођена фантазија

Извор: Ивков, 2007.

Крипендорф сматра да аниматор треба да покрива шест облика анимације у туризму а то су кретање, образовање, откривање и доживљавање, дружење, пустоловине, стваралачка делатност и мировање, сусрет са самим собом (Табела 9).

Програм спортске анимације у односу на узраст

Свако животно доба са собом носи неке своје посебности и карактеристике које је важно испоштовати и када су у питању програми спортске анимације. Спортски аниматор (рекреатор) је дужан да програм прилагоди свим учесницима, односно туристима, и да за сваку старосну категорију која се налази у хотелу има осмишљену неку спортску активност која ће бити прилагођена њиховим интересовањима и могућностима.

За децу предшколског узраста се спроводе програми спортске анимације који су базирани на игри при чему не треба подстицати такмичење и ривалитет међу децом. Такви програми у себи садрже велики број елементарних игара, штафетних игара са различитим реквизитима, моторичких полигона, игара уз музику и сл. Са децом предшколског узраста могуће је и радити разне обуке спортских вештина: пливање, скијање, клизање, вожња ролера и др.

У програме спортске анимације намењене деци школског узраста треба убацити и спортске игре, као што су фудбал, кошарка, одбојка, рукомет (мини рукомет), али са модификованим правилима која ће свима бити објашњена на почетку игре. Спортске игре је потребно прилагодити и узрасту и условима на терену, па је тако могуће играти одбојку на песку са великом лоптом за плажу и тако се избећи могуће повреде прстију од праве

одбојкашке лопте, или играти рукомет са меканом лоптом на смањеном терену, или играти кошарку без вођења лопте али са забраном кретања док је лопта у рукама и сл.

Програми спортске анимације за омладину и одрасле готово да немају никаква ограничења јер је та популација психо-физички потпуно формирана и такви програми се формирају према интересовању и жељама корисника (Церовић, 2008).

За старију популацију, односно особе трећег доба, формирају се посебни програми спортске анимације чија је главна карактеристика низак интензитет рада. То могу бити пешачке туре, шах, пикадо, боћање, лагане вежбе обликовања и сл.

Без обзира на старосну категорију са којом се реализују програми спортске анимације, задатак спортског аниматора је да их је што више анимира да узму активно учешће у активностима. При организацији активности са такмичарским карактером (без обзира на узраст) спортски аниматор не треба да потенцира важност победе већ учешће и да пронађе неку стимулацију или награду и за оне који нису победили, или да се посебно награђују они који су учествовали у највећем броју спортских активности без обзира на пласман који су постигли у појединим такмичењима. Такође, стручан и обучен спортски аниматор ће моћи скоро све програме спортске анимације да реализује са свим старосним категоријама уз модификовање правила и прилагођавање ситуацији на терену и тако постићи главни циљ спортске анимације – да се кроз игру, забаву и разоноду туристи физички ангажују и вежбају.

Аниматор је дужан да програм прилагоди свим учесницима, односно туристима, и да за сваку старосну категорију која се налази у хотелу има осмишљену неку спортску, рекреативну, интелектуалну, музичку активност која ће бити прилагођена њиховим интересовањима и могућностима.

За децу предшколског и школског узраста се спроводе програми спортске анимације који су базирани на игри при чему не треба подстицати такмичење и ривалитет међу децом. Такви програми у себи садрже велики број елементарних игара, штафетних игара са различитим реквизитима, моторичких полигона, игара уз музику и сл.

Битно је напоменути да се сви аниматори морају придржавати темељних принципа анимације у туризму; принципа слободе, принципа активности и принципа примерености.

Принцип слободе подразумева да су активности препуштени појединцу, да изаберу оне активности који ће радити као пасивни или активни члан.

Принцип активностизначи да је аниматор у својим забавним програмима планирао активности прилагођене потребама гостију, који омогућавају активно учешће туриста. Разликујемо две врсте програма: *активни* где је туриста играч (забавне игре, спортске игре ...) и *пасивни* (концерти, позориште и друго), где је туриста само посматрач.

Принцип примерености подразумева активности које су примерене за одређени узраст (Церовић, 2008).

Улога рекреатора и аниматора у туризму

Улога рекреатор и аниматор у туризму је веома значајна и обимна. Рекреатор је дужан да осмисли, организује, а потом и да реализује програме спортске анимације на одређеној дестинацији. Такође, има још једну значајну улогу а то је да информише туристе (госте хотела) и да их анимира да узму активно учешће у тим спортским програмима.

Садржаји програма спортске анимације могу бити веома разноврсни и у великој мери зависе од туристичке дестинације (море, планина, бања...), годишњег доба, старосне категорије туриста, као и од услова које та туристичка дестинација и хотел нуде (врста и број спортских терена, базена и сл.). Без обзира на програмске садржаје циљ и задаци спортске анимације, самим тим и спортског аниматора као главне споне између туристе и програма, јесте активно укључивање што већег броја туриста како би они што квалитетније провели свој одмор и слободно време, како би овладали неким новим спортским вештинама или усавршили оне које су већ знали и како би по повратку у своје стално место живљења наставили са активним бављењем рекреативним спортом. Рекреатор је дужан да кроз организоване и стручно осмишљене програме спортске анимације промовише и подстиче здрав начин живота и важност бављења спортом међу свим старосним категоријама туриста.

Аниматор је туристички радник који својим општим карактеристикама мора удовољавати свим траженим критеријумима. Важно је да анимацију мора водити пре свега образовани аниматор, с добрим педагошким образовањем. Аниматор мора испуњавати одређене *психофизичке особине*, али и поседовати *физичку издржљивост*.

Опште особине аниматора се зато могу дефинисати следећим захтевима: психофизичке особине, таленат и осећај за контакт са гостима и одређени ниво образовања (Стаменковић, Ивков-Цигурски, Вујичић, 2010).

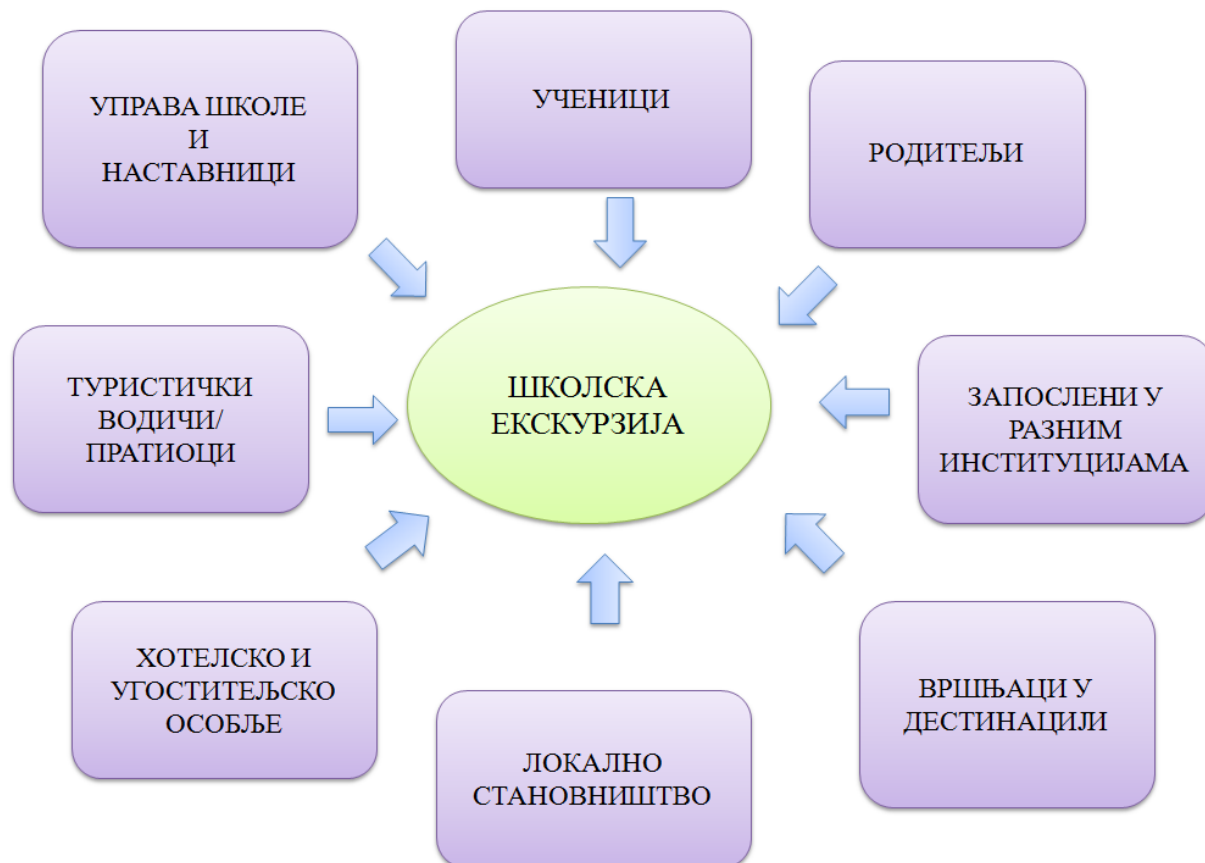
Најважнији партнери у процесу едукације и забављања гостију

Квалитет школске екскурзије у великој мери зависи од координације низа заинтересованих и одговорних партнера (стејхолдера). Са наше дистанце гледано, успешност њихове координације се заснива на поседовању специфичних компетенција које произилазе из особености школских екскурзија. Комуникација подразумева и међусобне контакте са родитељима, агенцијама, ученицима, наставницима, директором школа, али и свим осталим лицима која се појављују у укупном процесу који прати екскурзију. Успех туристичке агенција, у овом случају, зависи од добре понуде, али и од доброг излагања понуде, односа према заинтересованим лицима, вештине размене мишљења и др. Партнери су сви они који су повезани у организацији и реализацији ђачких екскурзија. Најважнији партнер образовно-васпитних установа односно школа јесу туристичке агенције са својим понудама, попустима, гратисима и другим погодностима. Родитељи партнери у организацији екскурзија, посебно данас када сами уплаћују рате за екскурзију, директно туристичким агенцијама. Они са школом одлучују о понудама које се појављују од стране агенција, стога њихова међусобна повезаност производи и одређене интересе. Родитељима је интерес да деца безбедно реализују екскурзију и да добију потребну едукацију за новац који је уплаћен, туристичким агенцијама да попуне своје капацитете на дестинацијама, а школама да успешно реализују екскурзију и да ученици буду задовољни екскурзијом. Неопходно је одржати заједнички састанак вођа пута, родитеља и деце како би сви заједно утврдили правила понашања. Ова мера је прописана Правилником о екскурзијама.

Наставници спроводе припреме за екскурзију које школа изабере као туристичку дестинацију, припремајући одговарајућу литературу, картографски материјал, слајдове и друга наставна средства. Такође, подразумева разговор са ученицима, наставницима школе и родитељима ученика. Припрема за одлазак на екскурзију требало би да буде

усмерена на ученичка искуства, знања и умећа која би могла да се искористе на најбољи начин и да идеје ученика буду усвојене при формирању итинерера. Осим тога, ученике треба мотивисати на самој дестинацији која нуди могућности за одређене активности, а које могу бити допуна планираној едукацији.

Скица 5. Разуђеност васпитно-образовних интервенција у/за школску екскурзију

Извор : Kačavenda-Radić, 2013.

Школски менаџмент је укључен у фазу планирања и органозовања екскурзије. Модел управљања темељен на потребама школе (*school-based management*) представља напреднију врсту школског менаџмента који има веће одговорности. Улога наставника инволвираних у школску екскурзију је другачија него у учионици. Она је вишефункционална и разликује се у различитим фазама екскурзије. У припремној фази

наставници би требало да учествују у испитивању и утврђивању образовних и других васпитних потреба и могућности да би управа школе у сарадњи са агенцијама и родитељима обликовала екскурзију. Припрема, поред самоприпреме наставника, обухвата и рад са ђацима који се делом одвија и у учионици, али рад са родитељима.

У припремној фази наставници би требало да учествују у испитивању и утврђивању образовних и других васпитних потреба и могућности да би управа школе у сарадњи са туристичким агенцијама и родитељима обликовала екскурзију. Резултати неких истраживања указују на негативне последице искључивања наставника из припреме екскурзије. На пример, неки истраживачи су дошли до података да, у изненађујуће великом проценту, наставници нису могли спецификовати сврху посете музејима, баш због тога што су били искључени из њихове припреме (Tal, Vamberger, Morag, 2005). У последњих неколико година све више се наставника и професора физичког васпитања ангажује на пословима аниматора у туризму. Анимација представља значајан сегмент туристичке понуде која преко својих разноврсних форми и садржаја привлачи пажњу туриста, подстиче на забаву, разоноду, рекреацију, интелектуалну и културну надградњу. Због тога се указала велика потреба и непходност аниматора на дечјим рођенданима и играоницама, камповима, ресторанима и хотелима. Највећи тренд пораста броја туриста управо имају сви облици активног туризма у коме ће се гост, поред добре услуге хотела добро забавити, опустити и рекреирати. Упоредо са појавом аниматора појавио се велики број образовних програма, курсева, школа које су доказ све веће популарности ове професије.

Аниматори пре свега морају бити високо и широко образовани. Анимацију треба да воде аниматори највиших карактерних особина и са најбољим педагошким образовањем. Аниматори морају бити и специјалисти за једну или више област анимације, морају бити особе високих моралних вредности са високим степеном емоционалне интелигенције - разумевања за потребе и жеље људи.

Према томе могло би се рећи да аниматори организују следећа подручја:

- спорт и рекреацију,
- забавне приредбе и
- културно - социјалну анимацију.

Услов за успешну реализацију анимације са децом јесте добра припрема. Припреми се мора посветити време и пажња. Аниматор треба да води рачуна да одабране активности буду примерене узрасту деце. Спортски садржаји и активности су постали саставни део скоро сваке туристичке понуде, а често и главни мотив за путовање на одређену дестинацију и одабир хотела или ресторана. Улога аниматора у туризму је веома значајна и обимна. Дечји аниматор је дужан да осмисли, организује, а потом и да реализује програме анимације на одређеној дестинацији. Такође, има још једну значајну улогу а то је да информише туристе (госте) и да их анимира да узму активно учешће у тим садржајним програмима.

Табела 10. Активности са аниматорима током дана и вечери

<i>Преферирандневне активности</i>	<i>Преферирани вечерњи програми</i>
одбојка	плесни шоу
фудбал	избор за мис
кошарка	избор за мистера
ватерполо	плесно вече
гольф	караоке вече
мини голф	рок енрол такмичење
вежбање таи чи	бирамо нај пар
таебо	бал на води
боћање	шоу мађионичара
стони тенис	наступ шоу плес групе
пикадо	дизнијеве приче
стреличарство	рат полова
јахање	златна капија
карате	скеч шоу
шоу плес	вече фолклора
фолклор	маскенбал
балет	шиз - фриз
латино плес	први глас хотела
латино аеробик	ја имам таленат
степ аеробик	пицама парти
денс аеробик	игре асоцијација
екскурзије	милионер
лагано вежбање	тематско вече

водена гимнастика	прослава рођендана
пешачење	концерт
тенис	позориште
фитнес	избор краља и краљице вечери
мини клуб	кинеска нова година
друштвене игре на столу	бирам тебе
кошарка у води	жмурке
цогинг	руско вече
час пливања	логорска ватра
јога	вече филма
игре без граница	бирамо најбољег имитатора
олимпијски дан	забавне игре
турнири у разним спортовима	такмичарске игре
потрага за благом	квизови
игре оријентације	вече за заљубљене

Посебно треба истаћи важност *тимског рада аниматора*, јер добар тимски рад омогућава следеће:

- увођење у програме анимације разних елемената понуде, који ће програме учинити разноврснијим;
- третирање анимације као услуге, равноправно са свим другим услугама;
- стварање атмосфере у којој ће сви радници хотела, организације и места, јединствене учествовати, а анимација ће постати брига за госте (<http://www.udruzenjebanja.co.rs/>).

Специфичне улоге аниматора у раду са децом:

- *супервизор* – контролише опште стање туристичке организационе структуре, безбедност деце, поштовање и норми понашања.
- *модел* - за рад и понашање.
- *дијагностичар* – посматра тумачи, понашање, реакције, активности, односе, вербалне и невербалне исказе деце.

- *креатор* – креира програме, активности и акције.
- *планер* – ушествује у планирању рада хотела, у изради појединачних програма рада, развија програм и повећава квалитет рада.
- *организатор* – организује и учествује у организацији специфичних програма.
- *медијатор* – успоставља групу и развија односе у њој, примењује стратегије конструктивног понашања.
- *документатор* – прикупља, израђује, класификује документацију о деци, о свом раду и различитим активностима у хотелу.
- *саветник* - пружа помоћ и подршку деци и одраслима.
- *едукатор* - подучава, извор је информација и зналац вештина.
- *учесник* - равноправни партнер у активностима са децом и одраслима.

Дефинисање појмова туристички водич и туристички пратилац

У нашој земљи делатност туристичког водича регулисана је важећим Законом о туризму, где се под услугама туристичког водича подразумева: *показивање и стручно објашњавање: природних, културно-историјских, археолошких, етнографских, привредних и других знаменитости*. У суштини, постоји разлика између туристичког водича и пратиоца која се огледа у томе да је **туристички водич** посредник између туристичких атракција у конкретном подручју и посетилаца, док **туристички пратилац**, као представник туроператора, прати кружна путовања и надгледа превоз, смештај, излете и друге туристичке активности.² Европски комитет за стандардизацију - CEN (European Committee for Standardization) предложио је да се напише универзална дефиниција како би се јасно направила разлика између ова два занимања и како би сви користили јединствене дефиниције. Њихов предлог подржале су многе европске и светске организације из области туризма и путовања. Према њиховој дефиницији, **туристички водич** је „лице које води посетиоце (туристе) на језику по њиховом избору, тумачи им културно-историјску и природну баштину одређеног подручја и, по правилу, има квалификације

---

² http://www.dgt.uns.ac.rs/download/mta_vodic.pdf приступљено: децембар, 2015.

признате од стране надлежних власти тог подручја. Туристички водич (guide) се дефинише као: *лице које води или показује пут или усмерава кретање особе или групе... које усмерава особу у њеном понашању или као лице које другима показује пут; посебно, лице које је запослено (ангажовано) да показује интересантне знаменитости на путовању или приликом посете* (Работић, 2009). Главна улога туристичког водича је да води туристичку групу или индивидуалне посетиоце из земље и иностранства, показује знаменитост, локалитет, град или регију, као и да интерпретира (тумачи) споменичко и природно наслеђе на инспиративан и забаван начин, на језику по избору посетиоца“ (<http://www.touristguides-europe.org>). Холовеј (Holloway, 1981) наглашава да *занимање вођења туристичких група има различите називе и још увек нема сагласности око њихове употребе*. Генеричким термином пратилац (courier) често се описује било који вођа групе туриста; тачније, термин се односи на онога чија је поглавита одговорност чување и држање туриста на окупу, као и старање о њиховим потребама током туре. Пратилац такође може бити познат као tour escort, tour leader или, чак, tour manager. Из наведених дефиниција проистиче да је туристички водич особа или лице које води (прати, усмерава, одводи, спроводи, показује пут), показује место или атракцију, објашњава их (излаже, информише), али и саветује оне које води (усмерава у понашању).

Табела 11. Еволуција улоге туристичких водича

Изворни водич	Водич–учитељ	Интерпретативни водич
Водич као ”налазач пута“	Водич као ментор	Професионални водич
Изразито географско познавање места које се посећује	Изразито културно познавање места које се посећује	Комбинује елементе 'pathfindera' и 'ментора'
Фокус на спољни свет	Фокус на унутрашњи свет	Фокус на спољни и унутрашњи свет
Пустоловина (природни контекст)	Култура (урбани контекст)	Било који контекст
Показује	К азује	Нуди значење

Извор: McGrath, G., Researching the Role of the Tour Guides at Archaeological Sites in Peru: Myth, Magic, Mystery and the Case of Cusco, http://www.smuc.ac.uk/Courses/Schools/Management-Business-Enterprises/presentation_18407ppt.pdf (pristup: 02/2016).

Став о комбинованој улози данашњих професионалних водича заступа и Мекгра (McGrath), што се види из Табеле 11. Мекгра (McGrath) сагледава еволуцију улоге туристичког вођења као транзицију од некадашње улоге првобитних водича, која се манифестовала као вођење путника кроз одређени простор, преко улоге ментора или културног медијатора, која се огледа у објашњавању културних одлика неке средине, па до улоге савремених професионалних водича која обједињује оба аспекта (Работић, 2009). Према овој дефиницији, обавезе и одговорности туристичког водича су: да реализује туру или разгледање града онако како то клијент захтева или онако како је предвиђено *itineretom*, по коме се путовање одвија; негује позитивну атмосферу и труди се да испуни посебне захтеве; поштује кодекс прихватљивог понашања. Сваки туристички водич мора да поседује одговарајуће знање, нарочито из области историје, географије, уметности, архитектуре, економије, политике и социологије, као и да добро познаје подручје у коме ради. Неопходно је и познавање страних језика, пре свега говорно знање а потом и неопходне терминологије која је специфична за ову област³ вештину у раду са људима и способност ефикасног комуницирања, што чини “уметност туристичког вођења”. Туристичко вођење има разноврсне и важне улоге у савременом туризму. Данас су водичи основни међусклоп дестинације и туриста, истичу Ап и Вонг (Ap, Wong, 2001) и додају да је реч о кључним играчима на првој линији пословања у туристичкој индустрији који су посебно одговорни за задовољство туриста услугама у дестинацији. Boyle i Arnott (2004:75) сматрају како је главна улога водича да оснаже доживљај туриста, пружајући им информације на занимљив и културно сензибилан начин. И аутори Ваилер и Хам (Weiler, Ham, 2001) истичу значај квалитета интерпретације туристичких водича за сатисфакцију туриста. У истом предлогу дефинише се и туристички пратилац као „лице које, у име организатора путовања, прати групу на туристичком путовању, надгледа реализацију програма – *itineret*, услуге и све друге аспекте туре, са циљем да се путовање какво је уговорено између организатора и путника оствари у потпуности и квалитетно. Професионални туристички пратилац служи као одговорна особа за контакт на лицу места – између потрошача, добављача услуга и организатора путовања (туроператора) (<http://www.touristguides-europe.org>). Туристички пратилац јесте физичко лице које прати

---

³ http://www.dgt.uns.ac.rs/download/mta_vodic.pdf приступљено: јануар, 2016

туристичку групу и обавља оперативно техничке послове од почетка путовања до одредишта и назад⁴

Обавезе и одговорности туристичког пратиоца су: да се стара да унапред прецизирани програм и итинерер туре (како је публиковано у каталогу туроператора и за које се клијент определио) буду остварени у целости, да контролише испуњење уговореног квалитета, као и ефикасност пружања услуга које су укључене у цену аранжмана, да брине о комфору и безбедности сваког појединца, пружа помоћ групи, уколико се нађе у невољи, да даје током путовања опште информације о етничким, географским, историјским и друштвено-географским аспектима сваке земље која се посећује, да буде упознат са процедурама у вези са граничним и царинским прописима, правима путника, здравственим прописима и условима, као и локалним законима и правилима понашања у свакој земљи која се посећује (Работић, 2009).

Обавезе и одговорност *туристичког пратиоца*:

- стара се да унапред прецизирани програм и итинерер туре (како је публиковано у каталогу туроператора и за које се клијент определио), буду остварени у целост;
- контролише испуњење уговореног квалитета, као и ефикасност пружања услуга које су укључене у цену аранжмана;
- брине о комфору и безбедности сваког појединца на тури;
- пружа сваку могућу помоћ туристичкој групи, ако се нађе у невољи;
- даје током путовања опште информације о етничким, географским, историјским и друштвено-економским аспектима сваке земље која се посећује, као и практичне информације локалног карактера;
- упознат је са процедурама у вези са граничним и царинским прописима, правима путника, здравственим прописима и условима, као и локалним законима и правилима понашања у свакој земљи која се посећује.

Неопходне квалификације *туристичког пратиоца*:

- знања која су потребна за успешно обављање радног задатка;

---

⁴ Закон о туризму - Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - др. закон, 93/2012 и 84/2015
[http://mtt.gov.rs/download/1\(2\)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf](http://mtt.gov.rs/download/1(2)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf) приступљено: јануар, 2016

- способност комуницирања, како са клијентима, тако и са добављачима услуга;
- разумевање личних потреба путника у страниј земљи;
- одговоран став према људима и према природном и друштвено-културном окружењу (Работић, 2009).

Опис посла туристичког пратиоца:

- администрација туре и обрачуни;
- провера, потврда и координација код обезбеђења уговорених услуга у оквиру туре, као што су превоз, смештај, ресторани и сарадња са туристичким водичем који води локална разгледања;
- брига о пртљагу учесника туре;
- пружање допунских усмених или писаних информација са детаљним прегледом активност на тури.⁵

Путни лекар

По Правилнику о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, у поглављу „Упутство за остваривање Плана и програма ваннаставних и осталих активности у основној школи“, за путовања дужа од једног дана обезбеђује се лекар пратилац.

Пре одласка на екскурзију родитељи би требало да упозоре наставнике на све здравствене проблеме своје деце и да им скрену пажњу на навике у понашању. Лекар који иде као пратња на екскурзију мора да зна да ли има ђака који су болесни од неких хроничних болести. Здравствени картон који свако дете мора да донесе пре поласка на екскурзију доступан је разредном старешини и лекару. Неки ученици често крију да болују од нечега. Прва асоцијација путовања са децом јесте мучнина и повраћање. Има деце која немају никаквих проблема у путу, али доста је оних који се жале на мучнину и тада почињу проблеми. До мучнине у путу долази због “свађе” између ока и уха. Наиме, унутрашње ухо региструје да се аутобус креће, али очи усмерене у аутобус то не региструју. Зато је мозак збуњен, па код деце која су склона мучнинама почиње низ

---

⁵ <http://www.touristguides-europe.org>, приступљено јануар.2016.

непријатности који креће непријатношћу која прелази у мучнину, а завршава се повраћањем. Због промене климе, хране и воде на екскурзији може доћи до тровања храном. Најчешћи симптоми су мучнина, болови у стомаку, повраћање и дијареја. На екскурзији може да дође и до мањих повреда и у тим ситуацијама треба одмах санирати повреду како би се спречила зараза и претерани губитак крви.

Образовно-мотивациони ефекти активности на екскурзији

Важно је поменути још неке факторе битне за мотивацију за учење. Често смо више мотивисани да обављамо задатке за које верујемо да су достижни, него оне за које верујемо да су изван нашег домашаја. Ово је основна идеја мотиватора у оквиру когнитивно-евалуативне теорије која сугерише да, постоје два мотивациона система: унутрашњи и спољашњи.

Потребно је знати да:

- је образовање процес социјализације,
- усвајање знања мора бити кроз искуство, активно учешће,
- постоји основни интерес за оно што уче,
- постоји субјективна мотивација,
- треба постојати "импулс" у процесу, који може "запалити фитиљ".

Дан Рос и Ајсо Охола (Dunn Ross i Iso-Ahola, 1991) су аутори емпиријског истраживања о значају појединих димензија мотивације и сатисфакције учесника микротура тура (екскурзије или излета), односно специфичног туристичког доживљаја који се на њима остварује. Они су упитнике дистрибуирали међу члановима три различите туристичке групе. Учесницима је на почетку туре дат образац са питањима која се тичу њихових мотива, а при крају програма и упитник који се односи на сатисфакцију разним аспектима туре. Како би у анализи резултата оба упитника могла да се доведу у везу и изврше поређења, обрасци су били означени посебним симболом. Упитником о мотивима тражен је одговор на 20 изабраних тврдњи, пре уобичајеној скали од 5 нивоа (од "уопште се не слажем" до "потпуно се слажем"). На исти начин туристи су оцењивали степен своје сатисфакције, чији су разни аспекти представљени у виду 30 варијанти одговора.

Након статистичке обраде, добијени су резултати приказани у Табели 12 . Као што се може видети, екстраховано је шест фактора мотивације који објашњавају 63% укупне варијансе, од којих *опште знање* објашњава 20%. Код овог фактора високу позицију има *стицање општег знања*, јер су туристи тражили *да нешто науче о главном граду*, *виде чувена места* и *посете места која су посебно желели да виде*. Мотив да се одреде за туру било је и то што им је омогућавала да *виде што више у ограниченом периоду времена*. И други фактор, *социјална интеракција*, објашњава велики део укупне варијансе (19%), што није случај и са остала четири фактора. Резултати четвртог фактора указују да су мотиви туриста били делом засновани на импулсивној одлуци (.69) и таквом тумачењу доприноси њихова изражена жеља да *имају фотографије снимљене на чувеним местима* (.50), а не да би *нешто научили о историји главног града* (-.45). Када се ради о сатисфакцији, екстраховани фактори објашњавају 56% укупне варијансе, од којих на први (“знање“) отпада више од једне трећине. Други фактор, *бекство* (6% варијансе) показује психолошку сатисфакцију туриста, јер су успели да *забораве своје свакодневне бриге и теškoће* и што верују да су добили *адекватну вредност за плаћену цену*. На то упућује и истовремено негативан фактор пуњења (loading) за одговор *микрофон и разглас су добро функционисали*, јер им то очигледно није било од посебног значаја. Аутори указују на извесну двозначност код четвртог фактора (“практични аспекти“), који је с једне стране указао на задовољство туриста чињеницом да *је аутобус био чист* и да је *тура важан део њихове посете главном граду*, а са друге да су могли да “забораве на посао и остале одговорности.”

Табела 12. Димензије мотивације и сатисфакције учесника краткотрајне туре (sightseeing tour)⁶

Фактори	Фактор оптерећења	Варијансе	Фактори	Фактор оптерећења	Варијансе
1. Опште знање		19,8%	1. Знање		30,1%
видети чувена места	,67		научио сам о историји главног града	,81	
стећи опште знање	,64		туру бих препоручио својим пријатељима	,68	
посетити места која посебно желим да видим	,63		драго ми је да сам узео ову туру	,65	
тура ми је омогућила да видим више за кратко			научио сам колико сам и очекивао	,55	
време	,61		од туристичког водича сам научио више но што бих	,47	
научити нешто о историји главног града	,54		сам	,42	
видети на тури више него што бих то могао сам	,44		добрио сам добру “вредност за цену туре”	,40	
кажу да је леп град	,42		тура је била важан део путовања		6,0%
2. Социјална интеракција		18,7%	2. Бекство		
разгледање је пријатније са групом људи	,72		могао сам да заборавим на тешкоће и бриге	,63	
бити са другима	,61		микрофон и разглас су добро функционисали	,53	
осећати се безбеднијим у групи него сам	,47		научио сам од туристичког водича више но што бих		
уживање у разгледању	,42		сам	,43	5,5%
3. Бекство		7,1%	3. Ритам туре		
заборавити на посао и друге обавезе	,96		било је довољно времена за тоалет и трговину	,63	
заборавити личне бриге и тешкоће	,58		имао сам времена да фотографишем	,53	
4. Импулсивна одлука		6,4%	са седишта сам добро видео успутна места	,49	
резултат импулсивне одлуке	,69		ритам туре је био комфоран		
бити фотографисан на чувеном месту	,50		4. Социјална интеракција		5,1%
платио сам унапред	,46		уживао сам у друштву сапутника	,47	
научити нешто о историји главног града	-,45		уживао сам у данашњем разгледању	,60	
5. Посебна знања		5,7%	5. Социјална сигурност		4,7%
научити нешто о влади	,68		у групи сам се осећао сигурније него што бих да сам		
научити нешто о историји главног града	,51		био сам	,42	
6. Куповина сувенира		5,3%	више сам уживао као члан групе него што бих да сам	,86	
купити сувенире	,61		био сам		
прекратити време	,45		6. Практични аспекти		4,4%
			аутобус је био чист	,60	
			тура је била важан део путовања	,57	
			заборавио сам на посао и друге обавезе	,49	

Извор: Dunn Ross, Iso-Ahola, 1991.

5. ГЕОГРАФСКО-ПРОСТОРНИ УСЛОВИ ЗНАЧАЈНИ ЗА РАЗВОЈ БАЧКОГ И ОМЛАДИНСКОГ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ

Значајан туристички потенцијал Војводине, поред природног богатства и културно – историског наслеђа почива на понуди аутохтоних производа и промовисања војвођанског начина живота (мултикултуралности и гостољубивости). Природно богатство Војводине огледа се у 112 заштићених природних добара која чине око 5,5 % укупне територије покрајине. Када је реч о туристичким потенцијалима Војводине, издвајају се пространа ловишта, национални парк Фрушка гора, Обедска бара, Делиблатска пешчара, Дунав, канали, Палићко језеро, културно-историјски споменици, као и прелепи дворци и споменици који датирају још XVII и XIX века.

Туристичко–географски положај Војводине

Војводина се налази у јужном делу Панонске низије и северном делу Републике Србије. Заузима простор између 44° 38' и 46° 10' северне географске ширине и 18° 10' и 21° 15' источне географске дужине.

Најсевернија тачка у Војводини удаљена је од најјужније 169 km, а најисточнија од најзападније 217 km (www.samouprava.vojvodina.gov.rs). На северу се граничи са Мађарском, на истоку са Румунијом, а на западу са Хрватском и југозападу са Босном и Херцеговином. Јужна граница јесте административна граница према централној Србији и њу већим делом чине токови река Саве и Дунава. Војводина заузима површину од 21.506 km², што чини 24,4% територије Републике Србије. На овој територији живи 1.912.095 становника у 467 насеља (РЗС, 2014).

Реке је деле на три географске целине Бачку, Банат и Срем. Покрајина је административно подељена на 45 општина груписаних у седам округа: Јужнобачки, Севернобачки, Западнбачки, Севернобанатски, Средњобанатски, Јужнобанатски и Сремски округ, чији су административни центри Нови Сад, Суботица, Сомбор, Кикинда, Зрењанин, Панчево и Сремска Митровица (www.uprava.vojvodina.gov.rs). Нови Сад је уједно и највеће насеље и главни град Војводине. Преко Војводине су трасиране данас

најпрометније друмске саобраћајнице (Е-75 и Е-70), железничке пруге, а пружају се и важнији правац авионског саобраћаја, иако је аеродром „Никола Тесла“ - Сурчин близу административних граница Војводине, он је свега седамдесетак километара од Новог Сада. Најзначајније везе јесу Коридор X – за друмски саобраћај и Дунав европски коридор VII – за водени саобраћај (www.vojvodina.gov.rs). Војводина је и по својим геоморфолошким облицима лако проходна, што за туризам има велики значај. Добру саобраћајну повезаност са Западном и Јужном Европом Војводина има и преко веома важне саобраћајнице Е-70. Овај пут од Београда, преко Сремске Митровице води ка Загребу, ка Љубљани, Венецији, Торину па све до Пиринејског полуострва. Поред друмских саобраћајница важну улогу има и железнички саобраћај. На подручју Војводине је изграђено око 1.900 km железничке пруге. Важна железничка саобраћајница на територији Војводине је пруга која од Београда, преко Новог Сада и Суботице, повезује Војводину са Будимпештом и даље преко ње са средњом и западом Европом, а са друге стране преко Београда са Софијом и Истанбулом на истоку и са Атином на југу. Железничка мрежа АП Војводине обухвата око 1.735 km пруге, што чини око 45% укупне дужине пруга у Републици Србији. Пругом Београд—Нови Сад—Суботица саобраћа највећи број возова у унутрашњем саобраћају, при чему је значајан и потенцијал ове деонице за међународни саобраћај. Комерцијални потенцијал има и пруга Београд—Шид, према Хрватској и Словенији (vojvodina-gra.rs).

Природно-географски услови

Рељеф

Територију Војводине већим делом чини дно некадашњег сланог Панонског мора. Из тог разлога рељеф Војводине је изразито равничарски и на ниској надморској висини. Карактеристичан је по просторним уздигнутим степенастим површинама: лесним заравнима (90 – 130 m), пешчарама (70 – 200 m), лесним терасама и алувијалним равнима (66 – 80 m). Јављају се и ниске планине, Фрушка гора (највиши врх Црвени Чот 539 m, дужина 78 km, ширина 15,6 km, површина 498 km²) у северном делу Срема и Вршачке планине (Гудурички врх 641 m, дужина 18 km, са највећом ширином 8 km, површина 170 km²) у југоисточном Банату. У централном делу јужног Баната Делиблатска пешчара.

Делиблатска пешчара (дужина 60km, ширина до 25km, висина 70-200m, површина око 350km²). Пешчара има дински рељеф (дине дуге 100 – 500m и релативно вијугаво елипсоидног облика који је углавном обрастао травом и шумама, а окружен је плодним пољопривредним површинама (Слика 3).

*Слика 3 Делиблатска пешчара
(Извор: www.srpskobлаго.rs/)*

У пограничном делу са Мађарском и на југу према Телечкој је Суботичко бајска пешчара (висине 110 – 145 km, површине 55 km²). Од виших делова према рекама војвођанска равница спушта се у виду степенстих површина, које већим делом прекрива лес (Томић и сар., 2004). Током миленијума ветар је са простора око река или са голих планинских страна наносио прашину и тако је велики део Војводине прекривен дебелим лесним наслагама. Најмоћније насlage леса су формирале лесне заравни, Тителски брег и Телечка у Бачкој, Банатска лесна зараван око Делиблатске пешчаре и Тамиша, јужно од Зрењанина у Банату, те Сремска која са југа уоквирује падине Фрушке горе и у мањим површинама јавља се уз ову планину у северном делу Срема. Алувијалне равни представљају најнижи и најмлађи облик рељефа у овом подручју. Настале су од речних наноса (глина измешана са ситним песком) и леса које реке одвајају од лесних заравни поткопавањем својих обала.

Климатски услови

Аутономна Покрајина Војводина према географском положају лежи у области умерено-континенталне климе. По Кепеновој класификацији овај климатски тип има климатолошку формулу $Cfwbx$ или $Cfwaх$ што у описној формули одговара: умерено-топлом кишном типу, са топлим летима, максимумом падавина у лето и секундарним максимумом падавина у позну јесен.

Војводина је као део Панонске низије највећим делом опкољена планинским гребенима, што има знатног утицаја на формирање основних климатских карактеристикама. Већа отвореност војвођанског подручја према северу и ка западу условљава јаче утицаје ваздушних струјања и временских промена из ових праваца. Ове карактеристике у основи уз велика годишња колебања температуре ваздуха.

Средњи максимум *температуре ваздуха* у Војводини је највиши у августу $27,9^{\circ}\text{C}$, а најнижи у јануару $2,1^{\circ}\text{C}$. Међутим у појединим местима највиши месечни максимум се јавља у јулу и августу. Иначе средњи апсолутни максимум температуре ваздуха за Војводину, просечно, износи $34,8^{\circ}\text{C}$ у августу, за Бачку $35,1^{\circ}\text{C}$ такође у августу, за Срем $34,6^{\circ}\text{C}$ у јулу и за Банат $34,7^{\circ}\text{C}$ у јулу и августу.

Ветар у Војводини дувају углавном четири ветра, најснажнији су кошава, која настаје услед ваздушних струјања из јужних делова Русије према Средоземном мору, долази долином Дунава и пролази кроз Ђердапску клисуру. То је хладан и јак ветар, који у себи има велики енергетски потенцијал. Северац је хладан ветар, који зими влада равницом, јужни је топли ветар, док је западни најжешћи и доноси падавине кишу или снег.

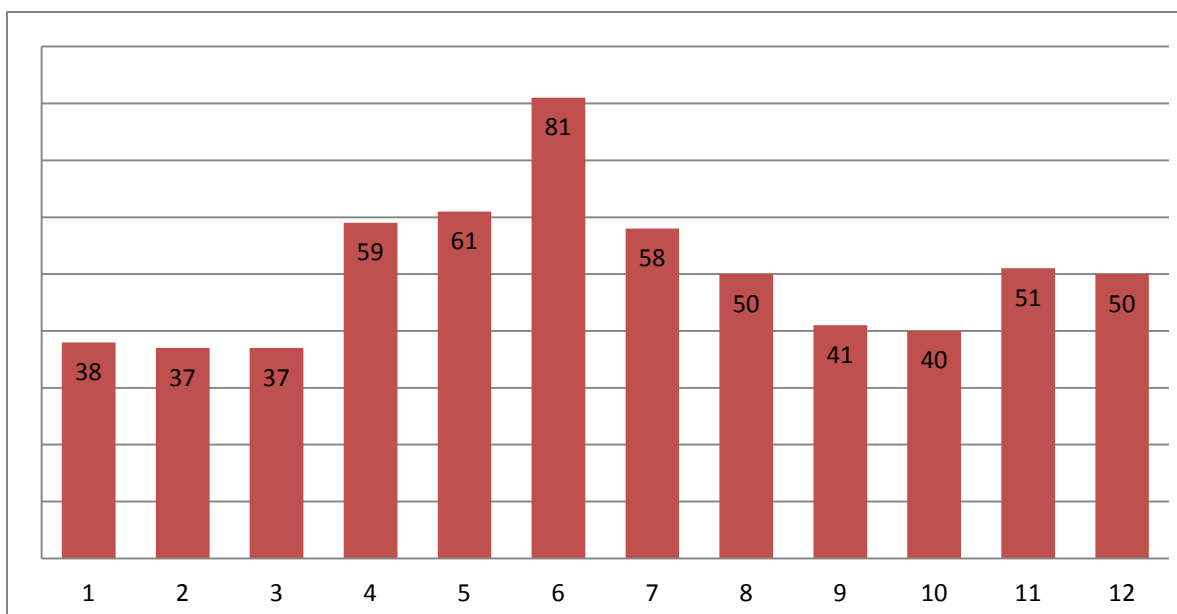
У Војводини је средња годишња *влажност ваздуха* 75% док је у вегетационом периоду 70% , највлажнији месеци су јун и децембар, а најсувљи су октобар и март месец. Јужна половина Баната припада влажној зони, јер су у близини Вршачке планине. Треба истаћи да се у Војводини последњих година јављају изразито сушне и кишне године.

Просечна годишња сума *осунчавања* је 2069 часова, у јужном Банату, јужној Бачкој и око предела Фрушке Горе је највећи број сунчаних сати током године.

Најмања облачност у Војводини је у августу и износи 37% , највећа облачност у Војводини је у децембру и износи 75% . Током летњег периода облачност је 4.3 десетина,

тококом јесени 5,2 десетине, у пролеће износи 5,7 десетина и током зиме 6,9 десетина (Томић и сар., 2004).

Војводина је позната по подунавском режиму киша кога обележава највећа количина *падавина* у месецу јуну (главни максимум падавина), обично у октобру (секундарни максимум падавина) док је његова најнижа вредност у току јануара и фебруара. Војводина у периоду од 1948-2015 године показује извесна одступања, што се види са графикана 4. Споредни максимум је померен од октобра на новембар док се зимски минимум јавља у марту.

Графикон 4 Падавински режим за Војводину за период 1948-2015.
Извор: Метеоролошки годишњаци 1950-2015

Снежне падавине се јављају од новембра до априла. Просечан број дана са падањем снега је 22,5. У просеку снежни покривач се појављује 31,6 дана годишње. Просечан број дана са снежним покривачем највећи је у јануару 12,7, а најмањи у новембру 0,8 дана.

Благотворна клима овог поднебља одлично делује на децу и на старије. Климатска места делују и лепотом својих предела, изгледом, флором (шуме, паркови, вртови, ливаде), забавним местима, комфором и друштвеним животом (некоме су потребнији мир и усамљеност, а другима друштво и разонода), као и могућностима за екскурзије, рекреативне наставе и излете. Екскурзије се организују почетком јесени или крајем пролећа.

Хидрографски услови

Хидрографски потенцијали Војводине су изузетни и богати, вреднована је и представља саставни део војвођанског природног комплекса, фактор за који се везују разни облици спортско-рекреативног туризма и као животна средина биљног и животињског света.

Према густини мреже и протицају Војводина је на самом врху Европе, она има 3 велике реке, 20 мањих река, близу 50 потока на Фрушкој гори, преко 20 на Вршачким планинама као и каналску мрежу Дунав-Тиса-Дунав. Осим тога поседује више језера, већи број мртваја, бара и мочвара. Површина слатководних вода је око 32.000 ha, што чини више од половине површине вода Србије (Томић и сар., 2002). Поред богатства површинским водама Војводина је богата и подземним (фреатским, артешким, термоминералним) водама.

Велике реке Дунав, Тиса и Сава, са својим бројним притокама, које протичу кроз Војводину или чине њене границе, као и њена изразита континентална клима, са веома честом појавом екстремних падавина, учинили су да ово подручје спада у најизразитије водопривредно подручје Србије, па и Европе. Дунав протиче кроз Војводину дужином од 370 km. Поред Дунава, важне су и њене притоке Сава (206 km) и Тиса (168 km), и мање реке као што су Босут (у Срему), Бегеј и Тамиш (у Банату).

Атрибуте туристичке привлачности војвођанских река су високе температуре воде у летњим месецима који омогућују дугу купалишну сезону. На путу Дунава кроз Војводину налази се неколико природних резервата, међу којима су Национални парк Фрушка гора, Апатински рит (део Специјалног резервата природе „Горње Подунавље“), Карађорђево (Специјални резерват природе), Петроварадинско-Ковиљски рит (специјални резерват природе) и Делиблатска пешчара (специјални резерват природе). Туристичку атракцију представљају и подунавски градови и места са бројним културно-историјским споменицима, као и богате музејске збирке. Међу најзначајнијим атракцијама, овог дела Дунава, могу се издвојити: преводница на Бездану, Специјални резерват природе Горње Подунавље, тврђава Бач, ловиште и ергела у Карађорђево, ловиште „Козара“ у Бачком Моноштру, Ловиште „Плавна“, Фрушка гора, Петроварадинска тврђава, Нови Сад.

Језера, природних и вештачких, има више десетина. Познатија су: Палићко језеро (највеће језеро), акумулација Криваја код Бачке Тополе, Провала код Вајске (најдубље језеро у Војводини: 19m), Борковачко језеро код Руме и Белоцркванска језера. Царска бара, Обедска бара, Лудошко језеро и Слано Копово су природни резервати, посебно познати по богатству орнитофауне. Језера Русанда и Палићко имају лековита својства. Из прошлости Војводине знамо да је на целој територији било много баруштина и језера. Када је у XVIII веку почела интензивнија обрада земље приступило се мелиорацијама и прокопавању канала (Томић и сар., 2004).

Изградња великог канала који спаја Дунав и Тису, као и других крупних захвата – скраћивана су речна корита, пресецани меандри, прокопавани многобројни канали, исушивани ритови крај река изменили су слику Војводине. Три велике реке, Дунав, Сава и Тиса чине са својим притокама и каналима читаву речну мрежу, све реке су споре, имају мали пад и кривудава ток (Група аутора, 1980).

Лековитих вода, минералних и термоминаралних, има на десетине. Углавном су откривене бушењем артерских бунара и трагањем за нафтно-гасним лежиштима.

На овом месту треба поменути барем оне лековите воде које се користе за лечење у стационарним условима, односно за здравствени или бањски туризам: у Кањижи, Бездану, код Апатина (Бања Јунаковић), у Бечеју, Палић, Меленцима, Новом Саду, Врднику и Старом Сланкамену (Томић и сар., 2002).

Комплекс Стари Бегеј-Царска Бара налази се у средњем Банату 16 km југозападно од Зрењанина, на алувијалној равни Тисе и Бегеја (www.region.vojvodina.gov.rs). Царска бара представља последњи остатак мочварних терена у области доњег Бегеја и Тисе. Површина резервата износи 1.676 ha. У резервату се налази око 250 врста птица, због чега је сврстан у Значајно подручје за птице или ИБА подручје (ориг. на енгл. Important Bird Area), а карактеристично је обележје овог подручја је присуство свих 10 европских врста чапљи, 24 врста риба, као и сисара ретких за ово подручје (видра, текуница, шумска - мрка волухарица, дивља мачка и др.), а од посебног значаја су и рибњачка језера која се налазе у заштитној зони природног добра.⁷ Туристичка понуда заснива се на ловном и риболовном туризму (у склопу Риболовачког газдинства „Ечка“), затим екскурзионом

---

⁷ *Strategija održivog razvoja Grada Zrenjanina 2014 - 2020.* приступљено: март, 2016.

туризму (школе у природи) и рекреативном туризму. Посетиоцима се нуди возња бродом, возња кануом, пешачке едукативне стазе, возња бициклом, посматрање птица, возња моторним змајем, посета природњачкој кући, где се може видети изложбена поставка препарираних животиња, филмска пројекција и фото галерија. Угоститељску понуду чини хотел „Сибилa“ са рестораном.

Подручје Обедске баре налази се у јужном Срему, близу Купинова, на 50 km од Београда и 70km од Новог Сада. Бара је дугачка 13,5 km, а настала је у напуштеном меандру реке Саве са којом је данас повезана каналом. Више од 280 биљних врста расте на овом подручју, а посебну вредност има орнитофауна од којих су 120 природне реткости, 6 је уписано у Светску црвену књигу, док су 48 „рањиве“ врсте Европе (Томић и сар., 2002a). Туристичка понуда резервата огледа се кроз мноштво различитих научно-рекреативних садржаја. Постоји кружно едукативна стаза, затим стаза уз обалу Обедске баре, више осматрачница, острво птица, водена огледала, чамци за разгледање, спортски и рекреативни риболов. У непосредној близини налазе се и важни културно-историјски споменици: Тврђава Купиник, црква Мајке Ангелине и црква Светог Луке.

Биогеографски услови

Природна баштина Војводине одликује се богатством и разноликошћу генетског, специјског и екосистемског диверзитета. Војводина се простире у југоисточном делу Карпатског басена, на ободу Панонске низије. Припада панонском биогеографском региону, а представља транзиционо подручје између хумидне зоне шуме и аридне зоне степе. Природну вегетацију представља мозаик ливада, влажних подручја и шума (Томић и сар., 2004). Овде се налазе очуване природне и предеоне целине, јединствене у том делу Европе, као што су Делиблатска пешчара, Фрушка гора и Вршачке планине, велике равничарске реке (Дунав, Сава, Тиса, Бегеј, Тамиш, Босут) са очуваним плавним подручјима (Апатински рит, Моношторски рит, Ковиљски рит, Крчединска ада, Обедска бара, Царска бара, итд.), затим пространа степска подручја у средњем и северном Банату, као и лесни комплекси уз Тису (Тителски брег) и Дунав (Сланкамен, Сурдук). Срем је најшумовитији део Војводине (око 15 % сремске територије је под шумом), највише захваљујући Фрушкој Гори. Посебно треба навести очуване слатине Баната, јединствена и

специфична станишта која су приоритет заштите на међународном (SaS подручја) и на националном нивоу, као што су Слано Копово, Бања Русанда и Окањ бара.⁸

Ливадско-пашњачка заједница у прошлости била је најзаступљенија флора. Од важнијих врста данас се срећу: попонац, мали чичак, чичак, хајдучка трава, ливадска детелина, волујак, пелен, мајчина душица, ливадска жалфиа, млечика, зубача, ивањско цвеће, савез, буника, црни слез, жабњак, красуљак, пољска горушица и друго (Томић и сар., 2004).

Мочварне заједнице налазе се поред водених токова и по дугачким проширеним деловима долина. Међу њима доминира трска, а поред ње се јавља још неколико вишегодишњих зељастих биљака: рогоз, водопија, кукута, шевар, ниска сита, репув, мресњача, сочивица. Реке и језера, баре, мочваре и канали су биотип разноликог света водене флоре. Поједине су учвршћене на дну, док се изнад воде појављују за време цветања, а друге слободно пливају по води. Као најчешћи представници јављају се: алге порознице, мочварни љутић, водени трскот, бели локвањ, жути локвањ, чешљуга, плавун, сочивица, водени орашац, ритска горушица и друго. Шумска вегетација захвата незнатну површину у Војводини, а најчешће су заједнице тополе и врбе.

У прошлости, животињски свет био је далеко богатији. Преоравањем степске вегетације, исушивањем мочвара и регулацијом река, многе животињске врсте су нестале. Главни представници животињског света у Војводини су: дивља свиња, срна, лисица, зец, твор, ласица, кртица, јеж, барска корњача, сиви гуштер, змија белоушка и друго. Од птица најбројније су: ветруша, ритска сова, кукавица, дивља патка глувара, препелица, пољска јаребица, фазан, пољска шева, чворак и гавран. Од риба најзаступљеније су шаран, штука, лињак, сом, деверика, караш и смуђ. Војводину карактерише мноштво инсеката: домаћа мува, обичан комарац, мољац, мрав, пчела, кромпирова златица (Томић и сар., 2004). Од грабљивица присутни су орао белорепан, мишар, кобац и јастреб, уз надлетање при сеоби пољске еје и орао рибар.

---

⁸ Биомониторинг угрожених биљних и животињских врста и њихових заједница у Војводини
<http://www.ekourb.vojvodina.gov.rs/sites/default/files/izvestaj.pdf>

Друштвено-географски услови

Према последњем Попису становништва, домаћинства и станова из 2011. године⁹ на територији Републике Србије живи 7.186.862 становника без података за АП Косово и Метохију где није било комплетних пописа, а по процени са КиМ Србија је тада имала око 9 025 000 становника, при чему је од овог броја 26,9% становника (1.931.809) насељено на територији АП Војводине. Уколико се подаци Пописа из 2011. године посматрају у односу на претходни Попис из 2002. године, уочава се да је у међупописном деветогодишњем периоду дошло до пада броја становника, како на републичком, тако и на покрајинском нивоу.

Демографске карактеристике и мултикултуралност Војводине

На републичком нивоу број становника је опао за 221.139 (број становника у 2002. години 7.408.001) што представља пад од 3,0% у односу на 2002. годину. На нивоу АП Војводине, број становника је опао за 100.183 становника (број становника у 2002. години 2.031.992), односно 4,9%¹⁰. Просечна старост становништва у 2011. години на нивоу АП Војводине износи 41,8 година старости. Очекивана дужина живота рођених мушкараца у периоду 2009–2011. године на нивоу Републике Србије износи 71,6 година, а за жене 76,8 година. Очекивано трајање живота је на нивоу АП Војводине за исте генерације нешто ниже и износи 70,5 година за мушкарце и 76,3 година за жене. На основу удела појединих старосних континената становништва у укупној популацији и на основу просечне старости становништва може се закључити да се Војводина 2008. налазила у стадијуму дубоке демографске старости. У овај стадијум је ушла још 2002. године, а уколико се овакав тренд старења становништва настави, Војводина ће до краја пројектованог периода ући у последњи стадијум старости становништва – стадијум најдубље демографске старости.

Мултикултуралност Војводине представља значајан емитивни туристички простор у Србији на коме се налазе. На њеној територији се налазе и рецептивни туристички

⁹ Попис становништва из 2011. <http://popis2011.stat.rs/>

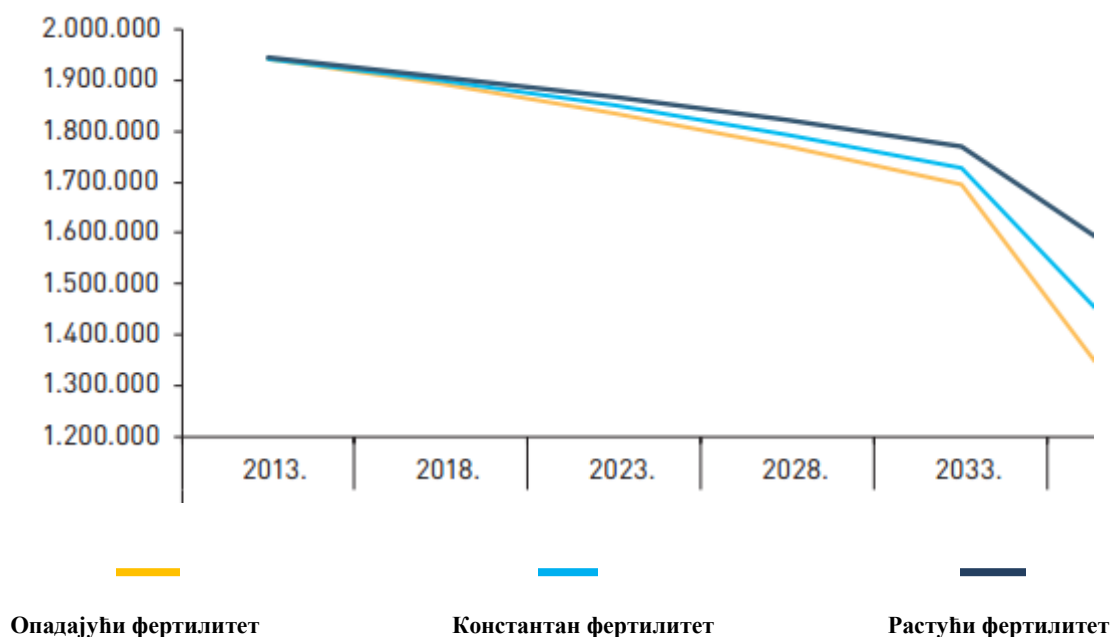
¹⁰ Програм развоја АП Војводине 2014 – 2020, http://www.region.vojvodina.gov.rs/upload/Program_razvoja_AP_Vojvodine_2014_2020_3891.pdf

атрактивни предели. На посматраном простору живи тридесетак различитих нација (Ивков, 2005). Етничка хетерогеност становништва се огледа и у постојању различитих облика испољавања својих специфичности (традиције живљења, обичаји, вероисповест, начини привређивања, време и услови насељавања и слично). Манифестациони туризам представља важан део туристичких кретања (Југић, Brezovec, 1998). Становништво које се током векова досељавало на подручје Војводине доносило је, стварало и репродуковало елементе сопствене културе, али је и примало тековине других народа (Ивков, 2005). Народи који су овде живели међусобно су се сусретали, мешали и утицали једни на друге. Војводина је и данас мултиетничка средина, међутим ситуација у земљи у последњих двадесетак година условила је мењање броја и структуре становништва. Према попису из 2011. године Војводина има 1.931.809 становника, што чини 26,8% од укупног броја становника у Србији и представља смањење у односу на 2002. годину када је било 2.031.992 становника. Од укупно 46 општина у Војводини у 2011. године све општине, осим Новог Сада (+1,6 %) су имале негативан природни прираштај и он је износио -5,0 %. Број становника по километру квадратном се смањио, тако је 2002. године износио 94,5, док је 2013. износио 88 ст/км² (Општине у Србији, 2014; РЗС).

Према попису из 2011. Године у Војводини је 48,64% мушкараца и 51,36% жена. У старијим старосним групама јавља се веће учешће жена, што је последица ратног периода. Просечна старост становника је 42 године. У укупном броју становника старијих од 15 година, највеће је учешће оних са средњом и основном стручном спремом, док становници са високим образовањем заузимају четврто место по бројности (Ивков, 2005). Поред Срба, који су већинско становништво (1.289.635 или 65%), живи 25 националних или етничких заједница. Најбројнији су Мађари (251.136), затим следе Словаци (50.321), Хрвати (47.033), Роми (42.391), Румуни (25.410), Црногорци (22.141), Буњевци (16.469), Русини (13.928), Југословени (12.176), Македонци (10.392), као и остале мање етничке скупине: Украјинци, Муслимани, Немци, Словенци, Албанци, Бугари и други. У Војводини је у употреби шест службених језика, а састав становништва према матерњем језику је: српски (76,91%), мађарски (12,48%), словачки (2,47%), румунски (1,25%), хрватски (0,75%), русински (0,58%). Према вероисповести од укупног броја изјашњених православци чине око 75%, католици око 19%, протестанти 3,5%, атеисти 1,4%. Од укупно активног становништва, број запослених у Војводини износи 77% и већи је него у осталим

деловима Србије, где је просек 41,2% (осим Београда где је запосленост већа 82%). Према делатности коју обављају највећи број запослен је у прерађивачкој индустрији (25%), затим следе трговина на велико и мало (13%), здравствени и социјални рад (11,73%), образовање (11%), пољопривреда, шумарство и рибарство (6%), саобраћај (6%), док у услугама смештаја и исхране ради свега 0,84% становништва. Лица која самостално обављају делатност чине 21,8% од укупног броја запослених. Највише је домаћинстава са два, па са једним чланом, док је просечан број чланова домаћинства 2,8 (Општине у Србији, 2014; РЗС).

Графикон 5. Пројекције броја становника у АП Војводини, 2013-2058. године
 Извор: Конкурентност привреде Војводине, Војводина ЦЕСС

Демографски развој је веома тешко мерљив процес који је видљивији ако се посматра у дужем временском интервалу. У оквиру студије Конкурентност привреде АП Војводине, пројекције становништва се заснивају на три нивоа фертилитета: растући, константни и опадајући (Графикон 5). Укупно становништво Војводине, 2033. године (у односу на Попис из 2002. године) биће малобројније за 12,9% у варијанти растућег фертилитета, или за 16,6% у варијанти опадајућег фертилитета.

Карактеристике насеља

У целој покрајини постоји 467 насеља распоређених у 45 општина. На подручју АП Војводине формирана је мрежа насеља не претерано велике густине настањености, односно на сваких 100 km² налази се у просеку 2,16 насеља, што је далеко испод републичког од 7,0 насеља на 100 km² (Развој планирања у општинама АП Војводине, 2012).

Морфологија насеља је углавном иста за већину насеља на територији АП Војводине са изузетком насеља насталих на обронцима планина, а главни разлог је прилагођавање конфигурацији терена. Главни узрок таквом распореду насеља је, нарочито у прошлости, стална опасност од поплава на овим просторима. Развој насеља у Војводини, није текао истовремено и био је различит од места до места, такође је био веома различит састав становништва у појединим насељима. У односу на геоморфолошке карактеристике простора АП Војводине можемо разликовати насеља која су настала на следећим геоморфолошким целинама:

- насеља настала на алувијалним равнима (надморска висина 68 - 88 m, геолошки састав - пескови и преталожени лес),
- насеља настала на лесним терасама (надморска висина 82 - 90 m, геолошки састав - разне врсте леса),
- насеља настала на лесним заравнима са пешчарама (надморска висина 90 - 134 m, геолошки састав – разне врсте леса и пескова),
- насеља настала на обронцима планина (надморска висина до 539 m и 641 m, геолошки састав – кристаласти шкриљци, пешчари, кречњаци и сл),
- насеља настала на контакту геоморфолошких целина – највише насеља је настало на контакту алувијалне равни и лесне терасе, а најмање на контакту лесне заравни и планина (Томић и сар., 2004).

Простор АП Војводине је добро покривен мрежом градова у којој доминира град Нови Сад у категорији 200.000 до 500.000 становника.

У категорији од 100.000 до 200.000 становника издвајају се градови Панчево, Зрењанин и Суботица, у категорију 50.000 - 100.000 спадају Сомбор, Кикинда, Вршац,

Стара Пазова и Сремска Митровица, док у категорију од 10.000 - 50.000 спадају сва преостала градска насеља (Развој планирања у општинама АП Војводине, 2012).

За простор Војводине најважнији је правац коридора X кроз друмски саобраћај преко ауто-пута Е-75 Суботица-Нови Сад-Београд остварује везе са осталим земљама Европе као и преко аутопута Е-70 Р. Хрватска - Београд (Бугарска - Турска-Македонија) као и преко пута Београд-Панчево-Вршац-Румунија - Украјина.

Простор Војводине са три стране окружују четири независне државе (Хрватска, Мађарска, Румунија и БИХ) са којима имамо дипломатске одосе и одређен ниво комуникација преко "олакшаног" визног режима, али и то не смета да са њима имамо низ граничних међународних и пограничних и малограничних граничних прелаза за остваривање друмских веза различитог хијерархијског нивоа (Стратегија развоја и категоризације путне мреже у Војводини, 2011).

Општа саобраћајна мрежа подразумева све видове копненог саобраћаја који су у функцији туризма. Некада са знатним капацитетима саобраћајне инфраструктуре, Војводина је у протеклих 20 година потпуно изгубила корак у њиховој модернизацији и повећању промета – што у домену железничког транспорта, телекомуникација, ваздушног и воденог превоза, па и друмског саобраћаја. Путну мрежу Војводине чини 1.368 km државних путева првог реда, 2.009 km државних путева другог реда и 2.828 km општинских путева (РЗС, 2014). У превозу путника и туриста у Војводини, данас највећи значај има друмски саобраћај (укључујући и градски), затим железнички, речно-каналски саобраћај који се после застоја током деведесетих година 20. века, поступно ставља у функцију туризма после 2000. године. АП Војводина располаже мрежом пруга укупне дужине 1.735,5 km, што је 45,6% од укупне дужине пруга у Републици Србији (3.808,7 km). Путнички саобраћај је организован на 60,4% пруга. Неповољно је што у Републици Србији има мало двоколосечних пруга (276 km или 7,2%), док је у АПВ стање још лошије (97 km или 5,6%). Мрежа магистралних пруга пролази кроз скоро све веће градове, дуга је 494 km, и чини 28,5% укупне дужине пруга у АПВ (www.region.vojvodina.gov.rs). Око 50% магистралних пруга железничке мреже у АПВ налази се на Коридору X и његовом краку Хб. Регионалне пруге дуге су 483 km (27,8%), локалне 381 km (22%), има 149,5 km краћих пруга и 228 km пруга које су ван функције. Најважнији железнички правци су деоница од Суботице преко Новог Сада до Београда (Е-85), деоница од Шида до Београда (Е-70) и

деоница од Београда према Ватину (Е-66). Ваздушни саобраћај у Војводини није развијен, целокупан путнички авио сабраћај обавља се преко аеродрома „Никола Тесла“ у Сурчину. Основни проблем саобраћајне мреже је проблем квалитета што је условљено slabим одржавањем и спором модернизацијом главних путних праваца. Оно што посебно треба имати у виду јесте да грађани АП Војводине за своја путовања у великој мери користе аеродроме у Будимпешти, Темишвару, Љубљани, Загребу и Осијеку (РЗС, 2014). Добри путеви су основ за туризам, доносе профит и добробит становништву.

Културна добра као ресурсна основа туризма

Војводине

У зависности од физичких, уметничких, културних, историјских својстава, као и зависности од могућности туристичке валоризације, културна добра на територији Војводине, можемо поделити у више група:

- 1) археолошка налазишта,
- 2) дела са споменичким и уметничким својствима,
- 3) просторно-културно-историјске целине,
- 4) знаменита места или спомен обележја,
- 5) фолклорно наслеђе и простори народног неимарства, остварења материјалног и духовног народног стваралаштва,
- 6) манифестационе вредности и
- 7) установе културе.

У Војводини је већи број значајних *археолошких локалитета* чије би адекватно вредновање и уређење могло бити важно за даљи туристички развој. Најзначајнији су локалитети из неолита, који припадају протостарчевачкој и старчевачкој култури – налазиште код Старчева (Панчево), Доња Брањевина код Дeroња (Оџаци) и Гомолова код Хтрковаца (Рума). Из бронзаног доба (ватинска култура) су налазишта код Ватина и Жидовар код Орешца (општина Вршац), те Дупљаја (Бела Црква) и Белегиш (Стара Пазова). На већини ових локалитета и на још неким (Бач, Батровци, Врдник, Добановци, Стари Сланкамен; Феудвар на Тителском брегу и др.) живот се одвијао више миленијума

(вишеслојна налазишта)¹¹.

Стара градска језгра су амбијенталне и комплексне културне туристичке вредности. У њима се комбинују разноврсни елементи: атрактивност архитектуре, савремена остварења, центри су културног, уметничког и спортског живота (Томић и сар., 2004).

Сеоске амбијенталне целине и етно паркови. Препознатљиво народно архитектонско наслеђе Војводине проистиче из одређених карактеристика њеног природно-географског и историјско-културног развоја. У Војводини је све више покушаја да се у појединим насељима или на салашима формирају и заштите сеоске архитектонско-амбијенталне целине (етно паркови). Прави сеоски угођаји, очуване или обновљене традиционалне архитектонске вредности све чешће долазе до изражаја на бројним салашима, који привлаче све већи број туриста у околини Новог Сада, Сомбора и Суботице (Салаш 137, затим Мајкин и Цветни, Перков, Бабин, Цвејин, Дидин, Бошњакос салаш, итд).

Фрушкогорски **манастири** представљају једну од најзначајнијих концентрација манастира Српске православне цркве уопште. Овде је на релативно уском простору било подигнуто чак 35 манастира, од којих се до данас очувало 16. Према легендама и предањима манастири датирају из XII до XV века, мада досадашња истраживања време њиховог настанка везују за крај XV и прве деценије XVI века, у време када Срби у масовним сеобама прелазе Саву. Ктитори и оснивачи манастира били су српски племићи и чланови њихових породица који су избегли пред Турцима. Током неколико векова фрушкогорски манастири су били бастаион српске писмености, културе, уметности и националне свести (Томић и сар., 2002; Кулић, Срећков, 1994).

Знаменита места су простори везани за догађај од посебног значаја за историју, подручја са израженим елементима природних или радом створених вредности као јединствене целине, као и спомен гробови или гробља и друга спомен обележја која су подигнута ради трајног очувања успомене на значајне догађаје, личности и места из националне историје, од посебног културног и историјског значаја (Закон о заштити

---

¹¹ Marketing strategija turizma Vojvodine, <http://www.budzet.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2016/01/MSTV-revizija.pdf> приступљено фебруар.2016

културних добара).

Етнографско (фолклорно) наслеђе у Војводини поред осталог обухвата:

а) зграде и просторе народног неимарства у које спадају куће од набоја и са тршчаним кровом, земунце и разни помоћни објекти, као што су то, на пример, амбари;

б) остварења материјалне и духовне културе стваралаца из народа, као што су ношња са елементима изворности, атрактивности куриозитетности, затим изворна музика, наивно сликарство и вајарство (Ковачица и Уздин);

в) остварења техничке културе народа, у које спадају производи разних старих заната.

За развој туризма веома важно је и организовање великог броја манифестација различитог карактера, како би туристичка понуда била још атрактивнија. Са својом етничком шароликошћу, фолклором, музиком, игром и разноликим традиционалним вредностима Војводина има изузетне предиспозиције за организовање **туристичких манифестација**. Према Цветичанину и сар. (2016) од готово 400 културних манифестација које се одржавају у Војводини, мапиране су 203 манифестације које већ јесу и туристичке манифестације или имају потенцијал да то постану. Културне манифестације које су мапиране у истраживању одржавају се у 73 места у Војводини, од чега далеко највећи број у Новом Саду (44 манифестације, а на ширем подручју града Новог Сада 49 или 24,1% свих мапираних манифестација); затим у Суботици (7 манифестација, а на ширем простору града 16 манифестација или 7,9% њиховог укупног броја); у Панчеву (7 манифестација, а укључујући и околна места, 10 манифестација или 4,9% мапираних манифестација); Зрењанину (6/7), Сомбору (5/7) и Вршцу (6/6), (Цветичанин, Мишковић, Милошевић & Шкрбић, 2016). Од етнографских манифестација најзначајније су: Дужијанца, Рисарски дани, Златни клас, Црвена ружа, Словачке народне свечаности, Дани новог хлеба, Дуриндо, Ђенђеш Бокрета, Фестивал музике и фолклора Румуна, Вршачки венац итд. На простору Војводине одржава се и велики број уметничких манифестација, које се деле на: музичке (Егзит, Фестивал духовне музике православних земаља у Новом Саду, Фестивал омладинских хорова у Зрењанину, Фестивали народне музике у више места итд), ликовне (Дечије ликовно пролеће у Панчеву, Ликовне колоније у више градова итд), позоришне (Стеријино позорје, Позоришни маратон у Сомбору, Мајске позоришне свечаности у Кикинди итд), филмске (Филмски фестивали у Новом

Саду и Палићу) и књижевне (Бранково коло, Дани Ђуре Јакшића, Меморијал М. Антића, Милици у походе, Доситејеви дани). Атрактивне су манифестације посвећене берби грожђа у Вршацу и Сремским Карловцима. Дани лудаје у Кикинди. Све већу привлачност имају и Сабор пчелара (Девојачки бунар), Дани жетве (Римски Шанчеви), Дани пива у Зрењанину, Кобасицијада у Турији, Сланинијада у Качареву, Пударски дани у Иригу итд. Многе спортске манифестације имају и туристички значај, а најважније су: Бициклистичка трка кроз Војводину, Фрушкогорски маратон, Зобнатичке коњичке игре, Ауто-мото трке Нови Сад, Лички Вишебој у Пригревици и друге. Забавно-туристичке манифестације су све бројније и интересантније.¹² Највећи број мапираних културних манифестација у Војводини одржава се, као што се и могло очекивати, у летњим месецима, а други претежно се одржавају су мај, октобар и новембар. Оно што је изненађујуће јесте веома мали број манифестација у децембру и јануару, у месецима који су, код нас и у свету, пуни верских и световних празника, те људи често имају више слободног времена и навику да путују (Цветичанин и сар., 2016).

Музеји представљају ризнице прошлости. Напознатији музеји у Војводини су: Војвођански музеј у Новом Саду, Градски музеј у Белој Цркви, Градски музеј у Сомбору, Градски музеј у Суботици, Народни музеј у Вршцу, Музеј Срема у Сремској Митровици, Народни музеј у Зрењанину, Позоришни музеј Војводине, Пољопривредни музеј у Кулпину. У музејима Војводине чувају се многобројни покретни споменици којима се репрезентује полиетничка структура Покрајине. Богате су музејске збирке у Музеју Војводине, народним музејима Зрењанина, Вршца и Панчева, у градским музејима Суботице, Сомбора и Музеју Срема. Посебне колекције карактеришу материјалну културу и духовно стваралаштво народа и народности Војводине: Срба, Мађара, Словака, Румуна, Русина, и других. У етнографском богатству Војводине истичу се урбанистичке целине војвођанских ушорених села у којима неки објекти имају раритетне вредности (Бачки Петровац, Руски Крстур, Нештин, Петроварадин, Стапар, Бачки Моноштар, Бачки Брег, Сивац, Темерин), оригиналне војвођанске куће.

Галерија је изложбени простор где се излажу слике, графике и скулптуре, односно уметничка дела. У Војводини у значајне галерије спадају: Галерија Матице српске,

¹² Marketing strategija turizma Vojvodine, <http://www.budzet.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2016/01/MSTV-revizija.pdf>, приступљено фебруар.2016

Спомен-збирка Павла Бељанског у Новом Саду, Галерија ликовне уметности - Поклон збирка Рајка Мамузића, Галерија “Милан Коњовић” у Сомбору, Галерија “Ликовни сусрет” у Суботици.

Археолошка налазишта

Праисторија. Први земљорадници и сточари настањују Војводину у млађе камено доба (у неолиту) које траје између 6000 и 3500 година пре нове ере. Земунице и надземне четвороугаоне колибе од прућа и блата, као и друге остатке предмета археолози су налазили у Старчеву код Панчева, Козлуку код Вршца и Носи код Суботице. Коришћење метала почиње око 3800. година пре нове ере, од бакра су прављени украсни предмети као и оруђе. Бронзано доба траје између 1800. и 500. година пре нове ере.

Важнији локалитети бронзаног доба налазе се код Мокрина, Ватина, Тител, Жидовар, Белегиша, Босуца, Калакаче, Поповог салаша Близу Новог Сада и на Гомолави код Хртковаца (Медојевић, 2001).

Античко доба. Римљани освајају Срем и јужне делове Баната у другој половини првог века пре нове ере. Срем је постао важна римска провинција с јаком војном и цивилном влашћу. Римљани су градили градове и путеве, увели виноградарство на Фрушкој Гори имали су своју флоту на Сави и Дунаву (Група аутора, 1980).

Град Сирмијум, простор данашње Сремске Митровице, који је назван „Многољудном славном мајком градова“ постао је крајем трећег и почетком четвртог века метропола Римског Царства (Слика 4). Откривени су остаци раскошних зграда са фрескама, мозаицима, јавна купатила, некрополе, хореума, трговачих и занатских центара, као и царска палата. Сиримијум је родно место римских императора Аурелија, Проба, Деција, Трајана, Максимиана и Грацијана, узурпатори Ингениус и Регалијан су се ту прогласили царевима. Сачувани су остаци римског града Басијане код Петроваца у Срему (www.dgt.uns.ac.rs).

Слика 4. Остаци Царске палате Сирмијума у Сремској Митровици
(Извор: <https://sr.wikipedia.org/wiki>)

Средњи век. У доба сеобе народа насеља су подизана у близини рушевина античких градова. Из тог периода сачувани су бројни византијски предмети од стакла, злата, сребра, бронзе и гвожђа. Најпознатија налазишта из овог периода су код Ковина, Панчева, Врбаса, Новог Кнежевца, Аде и Челарева (Медојевић, 2001; Петровић, 2003) .

Стара градска језгра

Старо градско језгро или стари град је назив за историјски део града, смештен у његовом средишњем делу. У ужем смислу појам старо градско језгро обухвата део града који је омеђан градским бедемима.

Војвођански градови имали су пре II светског рата исте карактеристике у центру су биле спратне зграде с трговачким и занатским радњама у приземљу, јавне грађевине у средњоевропском стилу, док је периферија личила на села. Градска насеља карактерише централни трг са вишеспратним зградама, са трговачким и занатским радњама (Група

аутора, 1980). У центру се налазе административне установе и објекти хотелијерства и ресторатерства. Густина градских насеља је релативно мала, будући да се просечно на сваких 46 km² налази по једно насеље. Од укупно 467 насеља, 52 се односе на градове, а 415 припада категорији сеоских насеља (Томић и сар., 2002; Петровић, 2003; Медојевић, 2001). Војвођанска насеља су просторно и популацијски велика. Око 927.000 Војвођана живи у градовима, највише у покрајинском и регионалном центру Новом Саду и секундарним центрима Суботици, Сомбору, Зрењанину, Панчеву, Кикинди и Вршцу. Војвођанска села имају и по десетак хиљада становника, те су већа од многих планинских градића. Насеља имају утицај на развој културног туризма који се огледа кроз постојећу туристичку инфраструктуру и кроз одређене антропогене специфичности. У зависности да ли су сеоска или градска насеља, развијаће се и другачији облици културног туризма. Атрактивни елементи архитектуре и грађевинарства, као што су поједине зграде или куће, стамбени или привредни објекти, различити делови насеља могу имати туристи. Осим организованих разгледања града веома су популарне пешачке туре и шетња у пратњи водича. Најчешће је у питању обилазак стандардних атракција, као што је неки урбани амбијент (историјско језгро, туристички квартал); простор одређеног локалитета (археолошки, историјски, меморијални) или унутрашњост грађевине (музеј, галерија, црква, индустријски објекат и слично). Градови који имају реке, језера или морску обалу посебно привлаче туристе чија је пажња окренута ка забави и уживању. Често се у тим градовима појављују рекреативни и забавни садржаји (Јовановић, 2015).

Нови Сад је релативно млади град чије се утемељење историјски везује за 1694. годину, подигли су га грађани који су радили за потребе војне касарне у Петроварадинској тврђави. Снажне војничке посаде требало је опслуживати разним потрепштинама, први становници су били пекари, месари и друге занатлије. Звали су га Петроварадински шанац, али и Српска варош. Статус слободног краљевског града у то време се веома тешко добијало од Беча. После неколико настојања вешти трговци су мало легалним новцем, мало митом успели да Марија Терезија 1. фебруара 1748. године додели месту статус Слободног краљевског града Угарске и место добија и ново име Неопланта. Поред официјелног имена Немци су га звали Неусатз, Мађари Ујвидек, Грци Неофите, а Срби Нови Сад. Распад феудализма био је нови подстицај за развитак виталне средине, град је постепено све више почео да личи на средњоевропске градове тог времена, подигнута је

Грчка школа “Плебанија“, 1808. године, а по пројекту арх. Ђорђа Молнара 1894. године била завршена зграда старе градске куће. Исти архитекта пројектовао је Католичку цркву у центру града 1895. године. Током хабзбуршке управе у 18. и 19. веку, Нови Сад је био центар српске културе, политике и друштвеног живота, због чега је добио надимак Српска Атина.

*Слика 5. Градско језгро – Град Нови Сад
(Извор: http://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/kultura/nacrt-strategije-novi-sad-2021.)*

Српско народно позориште, најстарије професионално позориште међу Јужним Словенима, основано је у Новом Саду 1861. године, док је седиште Матице српске, значајне културно-научне установе српског народа, пресељено из Пеште у Нови Сад 1864. године. У 19. и почетком 20. века, велики број српских књижевника, песника и правника живео је или радио у Новом Саду, а међу њима су били Ђуро Даничић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Светозар Милетић, Лаза Костић, Ђорђе Натошевић, Коста Трифковић, Вук Стефановић Караџић, итд. Од 1945. године Нови Сад је главни град Аутономне Покрајине Војводине (Томић и сар., 2002; Петровић, 2003; Медојевић,

2001).

Суботица се у писаним документима први пут помиње 1391. године, али је познато да су људи на овом простору живели још пре три хиљаде година. Судбину овог места битно је одређивао положај на путу између Европе и Азије, а историјски, на граници две сукобљене силе - Угарске и Турске.

Од првог Забадка 1391. године - промењено је више од две стотине назива, али су најкарактеристичнија имена Szent-Марија, Maria-Theresiopolis, Maria Theresienstadt, Сзабадка и Суботица¹³. Најпознатији архитектонски објект у Суботици је Градска кућа. По нацрту Деже Јакаба и Марцел Комора, између 1908. и 1910. године изграђена је величанствена Градска кућа у сецесионистичко-еклектичком стилу (Група аутора, 1980). Украсена је чувеном Жолнаи керамиком од које је и велика фонтана испред Градске куће. Велику вредност, бисер Суботице, представља зграда Народног позоришта са својих шест стубова у класицистичком стилу која је довршена 1854. године, зграда Градске библиотеке коју је пројектовао и изградио Ференц Рахл 1904. године. Зграда Синагоге је изграђена 1902. године по нацрту Дежеа Јакаба и Марцела Комора (Томић и сар. 2004).

Зрењанин се налази на северо-истоку Републике Србије, у срцу српског дела Баната, у саставу АП Војводине. Подручје Града општине простире се на 1.327 km² што је нешто више од 6,1% површине статистичког региона Војводине, и други је по површини у Републици Србији, иза Краљева са 1.529 km².¹⁴ У најстаријој документованој историји Зрењанин се, као село, први пут помиње 1326. године, а као град 1422. године у документима будимског каптола (Радованов, 2009; Томић и сар., 2004). Савремена археолошка открића указују да је на овом подручју и далеко раније било насебина, на шта указују келтске некрополе из III и IV века п.н. ере, откривене 2009. и 2012. године. Све до 1935. године град је био познат под различитим језичким варијантама назива Бечкерек, док су га шпански досељеници кратко током XVIII. века називали „Новом Барселоном“. За време турске владавине, што се види из сачуване географске карте, Бечкерек се састојао из два дела – вароши и села Градна улица. Српске куће у вароши

¹³ http://www.subotica.rs/documents/pages/4965_1.pdf приступљено: март, 2016

¹⁴ Strategija održivog razvoja Grada Zrenjanina 2014 - 2020. приступљено: март, 2016.

биле су ниске и неугледне, јер по турским схватањима куће рајетина су морале бити ниске и неугледне од турских. Непосредно по истеривању Турака, према попису становништва 1717. године у Бечкереку било је 100 кућа са око 400 људи (Радованов, 2009) . Прва колонизација је почела 1718. године, када су насељени Немци, Срби из Потисја, Румуни, Италијани, Французи и Шпанци (Група аутора, 1980). Бечкерек је растао и растао 6. јуна 1769. године Марија Терезија је доделила Бечкереку статус трговишта. Последњих деценија XIX века Бечкерек доживљава највећи успон у својој историји, поред развијене индустрије, подигнуто је више монументалних зграда, које су данас украс града. Године 1885. дограђена жупанијска зграда, (подигнута 1820.), и претворена у барокну грађевину са опремљеним техничким достигнућима сопственом електричном централом, парним грејањем и водоводом (Слика 6).

Слика 6. Градско језгро – Град Зрењанин
(Извор: <http://www.destinacijeusrbiji.rs/zrenjanin/>)

Панчево се налази у Банату на обали Тамиша. Преко овог подручја прохујале су бројне миграције становништва и војске разних освајача, остављајући за собом разне материјалне трагове. Све до прве половине XIX века постојале су само пивара, свилара, три ветрењаче, пилана – ветрењача, парни млин и фабрика уља. Унутрашњем уређењу Панчева много је допринео генерал Миховил Михаљевић, који је ту као бригадир службовао 1812-31. године. Његовим заузимањем засађено је неколико алеја дрвећа у вароси, затим на Новосељанском, Баваништанском, Јабучком и Црепајском путу, а и Народна башта његово је дело. Подигао је неколико зграда за војне сврхе и подстакао

имућне грађане да зидају куће од цигле и покрију их црепом, док се за сиромашне старао да тај материјал добију на отплату¹⁵. Цео средишњи део града је тзв. историјско језгро Панчева истиче се са више монументалних зграда подигнутих у XIX веку. На Тргу је зграда Градског магистрата, грађена 1833-1838. године у класицистичком стилу. У непосредној близини је српско-православна Успењска (Саборна црква, грађена 1807-1810. године). Спада међу најлепше амбир цркве у Војводини. У њој је дивни иконостас који је изградио сликар Константин Данило. Ту се налазе и католички Миноритски самостан, саграђен средином XVIII века са богатом библиотеком и архивом. Зграда пиваре која је подигнута 1722. године најстарија је била пивара на територији Балкана (Tomandl, 2003; Erler, 2003, Томић и сар., 2004).

Сомбор долази у ред најстаријих насеља у Војводине. Први поуздани документ датира из 1360. Године када се Сомбор помиње као властелински посед породице Цобор, под називом Цоборсентмихаљ (Слика 7).

Слика 7. Градско језгро – Град Сомбор
Извор: <http://mojsombor.org/images/sombor06.jpg>

У њему је властелинска породица Цобор до 1478. године проширила насеље и подигла тврђаву уз помоћ угарског краља Матије Корвина, плашећи се најезде Турака. Развој Сомбора био је заустављен појавом куге 1738-39. године. Број жртава је био велики што потврђује четири заразна гробља. 1. јула 1745. године наредбом царице Марије

¹⁵ <https://staropancevo.wordpress.com/category/istorija-panceva/> приступљено: март, 2016

Терезије укида се Сомборски шанац и 1749. године град добија повељу Слободног краљевског града. Од тог периода почиње развитак, културни и привредни развој града. Крајем XIX века почињу да се граде и први индустријски објекти, нове железничке пруге и друмски путеви. У овом периоду, око 1880. године изграђена је зграда сомборског, позоришта, основан народни музеј 1883. године и покрећу се дневни и недељни часописи (Лазић и сар, 2006).

Вршац се налази у западном подножју Вршачких планина, настао је у средњем веку, највероватније од пограђа Подвршца у подножју тврђаве Куле. Вршац се први пут у писаним изворима помиње 1427. године у писму краља Жигмунда (1387-1439) под именом Подвршан, које указује да се насеље налазило испод врха, на коме се могућно налазила и утврда. Османлије су утврду и околину заузеле 1552. године и држале су је све до 1716. године, када је ушла у састав Аустријског царства. После одласка Турака у већем броју се досељавају Срби, Немци, Румуни, Мађари, Цинцари, Грци, Јевреји и други. Из прве етапе развоја града сачувано је неколико вредних архитектонских здања. Градска кућа у Вршцу, сада зграда Скупштине општине (Слика 8), састоји се из три зграде (Радованов, 2009). Прва је подигнута у XVIII у класицистичком стилу, друга у XIX неоготском стилу и трећа после другог светског рата. Двор епархије банатске из XVIII века поседује богату црквену ризницу, библиотеку, архив и галерију портрета банатских епископа. Зграда Старе апотеке из XVIII је изграђена у барокном стилу (Радованов, 2010; Томић и сар., 2004). Капела Св. Рока и црква Успенска из XVIII века, као и Саборна и римокатоличка катедрала из XI века са богатом архитектуром поседују вредне иконостасе и слике. Апотека на степеницама, представља једну од најстаријих и најрепрезентативнијих кућа некадашњег Вршца. Данас је то депаданс Градског музеја са сталним поставкама "Историја здравствене културе Баната", археолошка поставка "Од праисторије до средњег века" и "Сећање на Пају Јовановића" (Томић и сар, 2004).

Општина Вршац има велики број догађаја, манифестација и фестивала од којих су најпознатији: Дани бербе грожђа – Грожђебал, Фестивал вина Винофест, Вршачки венац, Вршачка позоришна јесен, Jazztronic, Златна јесен Гудурица, Празничне ђаконије, Ускршња шареница.

Слика 8. Градска скупштина у Вршцу
Извор: <http://evrsac.rs/>

Кикинда. Масовније насељавање на подручју данашње Кикинде почиње 1751. године и траје до 1753. Први насељеници су Срби граничари, који су штитили границу тадашње Аустрије од Турака, по закључењу Пожаревачког мира. Легенда каже да су први насељеници дошли лађом која је пловила Галацском, реком која је протицала овим крајем, а предводио их је Кристифор Канђелац (Илијашев, 2003; Рајков 2003). Глацска је пресушила када је царица Марија Терезија извршила обимне иригационе радове у овом подручју¹⁶. Касније се насељавају и Мађари, Јевреји, Немци и остали. Велика Кикинда је добила статус града и постала седиште округа (дистрикта) 1774. године, са свим пратећим привилегијама из тог периода. Велика Кикинда је учествовала у буни 1848-49. Период до 1890. године, па до Првог светског рата је период урбанистичког и привредног развоја Кикинде, када град добија амбијентално градско језгро које и данас чини Кикинду препознатљивом. Кикинда се под овим именом, касније као Велика Кикинда спомиње у XV веку, када је била у поседу Ђурђа Бранковића. Почетком друге половине XVI века заузели су је Турци. У то време била је насељена српским сточарским породицама. За време турске управе потпуно је опустела. Током друге половине XVIII века дошло до

¹⁶ Стратегија економског развоја Кикинда
http://www.kikinda.org.rs/Images/UserFiles/File/u%20fokusu/polazni_dokument.doc, приступљено: март, 2016

највећег територијалног ширења насеља у досадашњој историји Кикинде. Крајем 1892. године добила је статус града са уређеним магистратом. Била је уврштена у ред најбогатијих општина Угарске (Томић и сар., 2004). Под заштитом државе је православна црква чији је иконостас изradio крајем XVIII века Теодор Илић Чешљар, затим зграда магистрата и млин-сувача из XIX века. У Народном музеју у Кикинди од 2006. године смештен је најзначајнији палеонтолошки налаз у нашој земљи, а то је скоро потпуно очуван скелет праисторијског мамута, стар око 500.000 година (Илијашев, 2003; Пејин, 2003).

*Слика 13 Градско језгро – Град Кикинда
(Извор:<http://kikinda.civilon.com/o-lokalu/>)*

Сремска Митровица је уједно и најстарије градско насеље. У протоисторијском периоду насеље добија име Сирмијум а у њему живе панонски Амантини, које крајем IV века старе ере покорвају келти. Током 33-31. године старе ере Сирмијум заузимају Римљани и прикључују Срем Римској Империји. Под мађарском управом око 1371. године, град добија ново име Civitas saneti Demetrii (Град светог Димитрија), 1521. године разорили и до темеља спалили Турци. У аустријској монархији Митровица је постала значајно гранично насеље према Турској, али је све до 1881. године била под војном граничном управом, што је у великој мери ометало њен привредни развој. На бурну историју подсећа стара српска црква подигнута на античким темељима и барокни трг из

XVIII века, остаци манастира Шишатовца и Кувеждина и мала црква у шуми Петковица. Историјско језгро Сремске Митровице је најстарији очувани део града, образован у раздобљу од XVI до XIX. Језгро се образовало у непосредној вези са реком Савом. Ово је данас и најрепрезентативнији део града са бројним централним садржајима (Томић и сар., 2004; Група аутора, 1980).

Сеоске амбијенталне целине и етно паркови

Салашарски туризам је термин који означава туристичку понуду на војвођанским салашима, као специфичном облику традиционалних пољопривредних газдинстава, и чини особен сегмент сеоског туризма. Особеност салашарског туризма везује се за сам карактер салаша које одликује у највећој мери традиционалан начин живота, привређивања и становања уз очуване културне, обичајне и фолклорне елементе становника који их настањују (Ćurčić, Vjeljac, 2008). Реч салаш (szallas) је мађарског порекла, први пут употребљена у XIII веку за пољско пребивалиште. Пет векова касније, на аустријским војним мапама обележени су сомборски салашаи. Према неким записима, на територији данашње Војводине, пред Први светски рат у околини Суботице било је 11 хиљада салаша, а пет хиљада у околини Сомбора. Богате газде су имале салаше на обрадивом земљишту, а сиромашан народ правио их је у ритовима и пустарама. Његова особеност је заснована на смештају у очуваној историјско амбијенталној средини где се туриста среће са начином живота и рада који дочарава дух прошлости. Изглед, опрема, атмосфера и поједине свакодневне активности доносе искуство живота на стари, традиционални начин изолованог сеоског имања Војводине што је аутентично у руралној понуди Србије (Ћурчић, Павловић, 2011). Подизање салаша почело половином XVIII века, а да је највише салаша подигнуто у другој половини XIX века и у првим деценијама XX века. Салашаи се рекламирају као *оазе мира, тишине, рада и дисциплине*, као места на којима се туристи упознају са *свакодневним предметима које су салашари користили у прошлости*, то су места *старине и доброг залогаја*, објекти који су *одолели изазовима модерног доба, задржавајући романтични дух почетка прошлог века*, затим се истиче да је *оно чега је некада било само у песми, заживело је на почетку 21. века, то су места за све оне који воле аутентични рустични амбијент и ентеријер из прохујалих времена*

(Антонијевић, Грубишић, Банић, 2013).

Образовни и рурални туризам су међусобно узајамно повезани и допуњују се. Рурална подручја својим карактеристикама пружају могућност реализације многих програма које нуди образовни туризам. У сеоским местима деца могу да стичу конкретна знања о животу и раду на селу, о животињском и биљном свету. Имају могућност посматрања разних појава, искуственог учења, као и активног учествовања у разним активностима у складу са њиховим могућностима. Рурални туризам туристима нуди елементе сеоске средине, природу, презентује традиционалну гостољубивост и животне вредности локалног становништва и као такав представља полугу економског развоја и подизања животног стандарда у руралним заједницама (Годоровић и Бјељац 2007, 139).

Сеоски туризам је значајан фактор ревитализације села. Његовим утицајем долази до побољшања пољопривредне производње, а исто тако могу да се пласирају на тржиште пољопривредни производи и производи израђени старим занатима. Такође се утиче на очување природне средине, као и аутентичног сеоског амбијента и наслеђа, што је значајно за културно наслеђе једне земље (Милошевић, 2016; Ћурчић & Павловић, 2011). Туристички производи који се афирмише, а препознати су и од самих салашара, укључују понуду засновану на здравом начину живота: одмор, релаксацију и рекреацију у природном амбијенту и исхрану која би понуди биолошки вредне и хемијски не третиране намирнице. Туристички пакети који се понуде прилагођени су различитим старосним групама гостију, као и индивидуалним или мањим групним посетама.

У прелепом природном окружењу салаша ученици могу да уживају у укусима традиционалних јела и пића, као и добију увид у сеоске традиције и стил живота те да учествују разноликим рекреативним активностима. За госте се организују разне активности и програми: упознавање са домаћим животињама, јахање коња и магараца, вожња трактором, пецање на језеру, пешачке туре, прикупљање лековитих биљака, итд (Слика 10).

Слика 10 Богат програм за децу на салашу
(Фото: Н. Остојић)

Према условима у окружењу сеоски туризам је дефинисан као: *агротуризам, фарма туризам, туризам шуме и дивљине и екотуризам.*

- *Агротуризам* – активности у сеоским подручјима као што су фестивали, музеји, занатске вештине и друге културне атракције (Sharpley, Rekolainen, Tunney, Carton, Brookes, Johnston, 1997). Агротуризам је, пре свега, део туристичке делатности, која обухвата укупност односа и послова везаних за путовања и привремени боравак људи изван њиховог пребивалишта, ради одмора, разоноде и сл.
- *Фарма туризам* - експлицитно боравак на фарми, смештај и искуства пословања на фарми и друге атракције (Jelinčić, 2007).
- *Туризам шуме и дивљине* - може бити имплицитно укључен у сеоски туризам или може да се посматра као посебан вид туризам (Јовановић, 2015).
- *Екотуризам* - туризам у природни, нетакнутој области, који подразумева активну промоцију заштите животне средине и њеног очувања за директну корист за локална друштва и културе.

Међу издиференцираним туристичким облицима, посебно место има појам *рурални туризам*. Његово место у управљању развојем локалних средина је веома истакнуто. Због тога треба дефинисати и прецизно одредити рурални туризам у теорији и пракси. Овај

облик туристичке делатности се везује за недовољно развијене или руралне средине. У стручној и научној литератури често се рурални туризам поистовећује са агротуризмом или сеоским туризмом (Храбовски-Томић, 2008).

Рурални туризам је карактеристичан по активностима које су: рекреативног; културног; образовног и гастрономског садржаја (Мариноски, Стаменковић, Цонић, 2014).

У рекреативне садржаје треба уврстити следеће:

- учешће у земљорадничким и сточарским активностима;
- боравак у природном амбијенту, логоровање, пикници и одмарање;
- разгледање рељефних, хидрографских и климатских појава и процеса;
- пешачење, трчање и прескакање препрека;
- освајање узвишења;
- пењање
- јахање;
- бициклизам (Слика 11);

*Слика 11. Рекреативни бициклизам
(Фото: Н. Остојић)*

- посматрање небеских тела и појава;
- активности разгледања околног простора са видиковаца;
- посматрање птица, домаћих и дивљих животиња;
- дружење са домаћим љубимцима;
- лов;
- риболов;
- посматрање лептира и инсеката;
- хербалне активности, посматрање вегетације, скупљање плодова, цветова, лишћа, грана, коре и корена;
- учешће у традиционалним спортско-рекреативним играма и такмичењима која су у савременим условима стављена у заборав;
- тренинг активности и
- такмичења у савременим спортовима и рекреативне активности у оквиру њих.

У културне садржаје треба уврстити следеће:

- посета културно-историјских споменика;
- посета манифестација и приредби;
- посета култних места;
- посета фестивала и традиционалних сусрета;
- традиционалне креативне активности (везидбе, ткање, штрикање и хеклање);
- занатске креативне активности као: плерарство, грнчарство, керамичарство, кујунџинство и резбарство;
- сликарство и посебно наивна уметност;
- учешће у посела;
- обуке из фолклорних активности и учешће у њима;
- посета етнографских поставки;
- учешће у визитама пријатеља и
- учешће у светковинама и прославам

У едукативне садржаје треба убројити следеће:

- школа у природи;
- екскурзије;

- предавања везана за непосредне елементе садржаја руралних средина;
- израда хербариума, семенариума и инсектариума;
- предавања о природним феноменима и
- предавања о друштвеним односима руралних средина

Гастрономски садржаји обухватају (Слика 12):

- скупљање, сортирање и складирање хране;
- учешће у производњи хране и пића (сир, кајмак, месне прерађевине, печење ракије, вино и вински производи, сокови);

*Слика 12. Гастрономски садржаји
(Фото: Н. Остојић)*

- намештање стола и утврђивање распореда седења за столом;
- учешће у припреми и служењу хране дневних obroka;
- дегустације хране и пића;
- креирање менија;
- изборност специјалитета;
- обичајно и ритуално служење хране и пића;

- организовање пикника и служење хране на „отвореном“ и
- учешће у чишћењу посуђа и опреме и њихово одлагање (Слика 13).

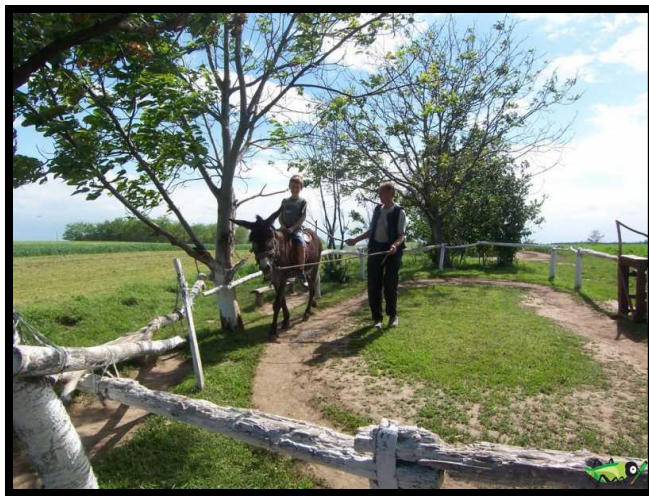
Слика 13. Организовање пикника и служење хране на отвореном
(Фото: Н. Остојић)

Наведени садржаји и активности не искључују и друге који или постоје или се могу развојем руралног туризма произвести. Смисао овакве класификације и нотирања садржаја који се интерпретирају је у томе што се на овај начин предочавају давоцима услуга и стручној јавности. На основу тога, у сагласности прилика, могућности које постоје и утврђеној тражњи обезбеђује селективност понуде руралног туризма (Мариноски, Стаменковић, Цонић, 2014).

Етно салаша посетиоцима пружају јединствен утисак живљења на селу. Ученици стварају представе о начину живота у прошлости, о променама које су се догађале у развоју салаша током времена, уочавање разлика између некадашњег и садашњег начина живота на салашу, развијање интересовања за промене које су се дешавале на салашу. На тај начин усвајају знања о спољашњем и унутрашњем изгледу салашарских кућа некада, знања о томе које су пољопривредне машине замениле човека и животиње при обављању пољопривредних радова, знања о производњи хране и исхране на сашима о начину одевања и начину производње одевних предмета некада и сада.

Катаи салаш је мала оаза надомак села. Главна делатност салаша је организовање школе у природи, као и једнодневних и вишедневних екскурзија за ученике од првог до

четвртог разреда основне школе. Насеље Мали Иђош простире се у срцу Бачке, дуж обе обале потока Криваја на пола пута од Суботице ка Новом Саду. Почео са радом 1995. године. Током година салаш се развијао, програми су постали разноврснији, и тако је постао туристички, угоститељски комплекс на више локација у селу. Као део комплекса у селу се још налазе Музеј пекарства, Гостинска кућа са језером које је погодно за купање и пецање и Кућа старих заната. Око салаша се налази велико пространо игралиште аутентично сеоско двориште са домаћим животињама, земуница, две велике трпезарије укупног капацитета од 180 гостију, амфитеатар за 200 особа. Гости у прелепом природном окружењу могу да уживају у укусима традиционалних јела и пића, као и добију увид у сеоске традиције и стил живота. Током посета уз помоћ вештих аниматора и водича организују се разне активности и програми: упознавање са домаћим животињама, јахање коња и магараца (Слика 14), возња трактором, израда ручних радова разним техникама, занимљиви квизови, посета пекарском и етно-музеју, језеру, пешачке туре, прикупљање лековитих биљака, богат вечерњи програм, итд (www.katai.rs). Током пролећа и јесени у понуди је богат програм за једнодневне излете и за школе у природи за ученике од првог до четвртог разреда, док лети организују кампове за основце (Енглески камп, Ликовни камп, Еко камп, Камп старих заната).

*Слика 14. Детаљи са катаи салаш – Јахање магараца
(Фото: [www. http://katai.rs/](http://katai.rs/))*

Мајкин салаш је етно парк Мајкин Салаш се простире на имању површине 30 ha. Удаљен је 2500 метара од обале језера Палић. Етно парк се састоји од два салаша Мајкиног и Цветног, рибњака, мале ергеле, сеоског дворишта и непрегледних воћњака. Поред воћњака, на имању се налази смештајни објекат „Цветни салаш“, који има 15 соба, базен на отвореном, галерију слика, ергелу коња, ергелу пони коња "Маестосо". Током године организују различите манифестације за децу као што су: Ускршња радионица за децу, Радионица за децу поводом Дана бундева крајем октобра, кожарске, ликовне, сламарске, гипсарске радионице. Током лета организују се Кампови енглеског језика и екологије, часови каратеа и аикида, јахање понија, голф, као и спектар спортско-рекреативних активности (Слика 18). Деца имају прилику да се упознају са основама екологије, како чувати природу, о рециклажи, уштеди енергије, о отпаду, водама, угроженим животињским врстама. Мајкин салаш са традиционалним рестораном капацитета 450 места и домаћом кухињом у којој се могу пробати разни гурмански специјалитети (кромпирача телећи перкелт са домаћим тестом и сиром, певчији паприкаш са кнедлама, салашарски пасуљ, овчији паприкаш са купусом, свињски папци, печена патка или рибља чорба, фанке, домаћа штрудла, гомбоце, компоти). Служе се домаће ракије, аутохтона вина и слуша изворна тамбурашка музика. У лепо уређеном амбијенту гостима се нуде и други садржаји као што је возња кочијама, пецање у рибњаку и друго (www.majkinsalaz.rs).

Слика 15. Мајкин салаш – Дечје рекреативне игре
(Фото: <http://www.subotica.com/vesti/deciji-i-teen-eko-kamp-na-majkinom-salasu>)

Зекин салаш се налази на 3 км од ауто пута Е-75 (издвајање на петљи Бешка-Крчедин), у главној улици Крчедина поред цркве Св. Николе. Зекин салаш је аутентични војвођански салаш који представља рестаурирано старо сремачко домаћинство. Његово отварање, у мају 2009 године, значајно је утицало на повећање разноврсности туристичке понуде општине Инђија, а нарочито на туристичку афирмацију Крчедина. Смештен у центру села поред цркве Св. Николе, на површини од једног јутра, Зекин салаш располаже етно рестораном, винотеком, галеријом Гувно, простором погодним за одржавање пословних скупова, презентација, семинара и сл. Етно ресторан има 150 места, летњу башту од 300 места и трг Гувно погодан за одржавање концерата, позоришних представа, етно манифестација и слично. У амбијенту старог сремачког домаћинства, уз музику тамбураша, служе се заборављена аутохтона јела овог краја (Слика 16). Винотека обилује понудом вина из сремских винарија регистрованог географског порекла. Остали рекреативни садржаји у организацији Зекиног салаша између осталог обухватају: бициклизам - такмичење деце и одраслих у спретности вожње бициклом, вожња бродом и посета Крчединској ади са много рукаваца и бара, на коју долазе љубитељи лова, риболова и фото сафарија (www.salasi.info/sr/salas/zekinsalas).

Слика 18. Зекин салаш
(Фото: <http://www.glassrbije.org/srbija7Clanak/zekin-salas>)

Салаш 137 се налази у близини Новог Сада на путу Е-75, само десетак километара од центра Новог Сада. Ово је салаш са веома богатом понудом и активностима. Вожња кочијама лети и саоницама зими, терени, лов, гађање луком и стрелом, јахање, голф само су неке од могућности за уживање које нуди овај салаш. Са својом аутентичношћу, посебним садржајима и врхунским квалитетом услуга препознатљив као најромантичнији панонски кутак, у чијем саставу је чувена ергела са двадесетак расних грла, голф терен, ресторан са пространим баштом капацитета преко 300 места, где се одржавају разноврсни скупови, дружења, забаве и венчања незаборавне атмосфере и романтичних садржаја, дечији кампови (www.salas137.rs).

Дворци и летњиковци Војводине

Богатије државе широм Европе и света придају изузетну пажњу оваквим објектима, као одличном туристичком потенцијалу и издвајају значајна средства за њих. Код нас је ситуација још нерешена. Многи вредни дворци још увек чекају решења о заштити и стицање статуса културног добра. Дворци и летњиковци Војводине настајали након одласка Турака из ових крајева, у то доба у Војводину се досељавају Немци, Мађари, Словаци, Јевреји, то је време када долазе до изражаја грађанске породице. Након успостављања аустријске државне администрације на новоосвојеним територијама северно од Саве и Дунава, око XVIII и XIX ,угледне грофовске и баронске породице су градиле и куповале дворце, летњиковце и замкове или су поседе стицали поклонима царског бечког двора за војне заслуге, али и наследством и миразом. Стиливи грађења ових објеката су веома различити и припадају прелазном периоду од барока до класицизма.

У Војводини има 67 двораца, од којих су четири културна добра од изузетног значаја (Патријаршијски двори дворац „Илион” у Сремским Карловцима, Владичански двор у Вршцу и Новом Саду и дворац породице Дунђерски у Челареву) , 21 је културно добро од великог, три су значајна културна добра, а више од 20 су само евидентирана културна добра, док неки још чекају тај статус. Већина ових објеката 80% није отворена за јавност или су претворене у разне друштвене институције.

Постоји огроман неискоришћени потенцијал и док се не реши проблем, а то је дефинисање власништва, не може се размишљати о дворцима као значајном туристичком

бренду Војводине. У туристичке сврхе највише се користе за разгледање, а целовит списак дворца дат је на крају рада.

Од бројних двораца, летњиковаца и вила, за потребе екскурзија највише се обилазе и разгледају дворца „Фантаст“, дворца „Зобнатица“ и дворца „Каштел“ (Панџић, 2007).

Дворац "Фантаст" се налази на 15 километара од Бечеја према Бачкој Тополи или 60 километара од Новог Сада или 135 километара од Београда. Грађен је од 1919. до 1923. године (Слика 17). Богдан Дунђерски је био власник чувеног дворца, љубитељ коња и посланик у мађарском парламенту. Никада се није женио и имао је три велике љубави, жене, коње и вино. Био је један од ретких људи који је успео да оствари своје снове саградивши дворца из маште. Након Другог светског рата 1945. године, у непознатом правцу су однети теписи, уметнички предмети и раскошан намештај, а дворца је служио као смештај за овце. Тако је под и део зида био потпуно уништен. У близини дворца је Мала капела, у неовизантијском стилу коју је осликао великан српског сликарства Урош Предић. На том месту Богдан Дунђерски је и сахрањен, 1943. године. У послератним годинама капела је била намењена судбина електричне централе, али је Урош Предић упутио једно значајно писмо Моши Пијаде након чега је црквено здање било „само“ закључано. Данас је капела поново освештана. У њој се организују крштења, а ово романтично место даје посебан тон бројним венчањима. Дворац је реновиран и данас се користи за одмор и рекреацију, у оквиру дворца постоје тениски терени и стазе за шетњу које се налазе у пространом парку француско-енглеског типа (www.fantast.pikbecej.rs).

Слика 17. Дворац Дунђерски – Фантаст код Бечеја
(Извор: <http://www.rtv.rs>)

Зграду дворца, која се налази у пољопривредно-туристичком комплексу „Зобнатица“ код Бачка Тополе изградио је спахија Ђула Терлеи на свом имању 1882. године. Зобнатица се налази се поред међународне саобраћајнице тј. уз стару трасу међународног пута Е-75 (Слика 18). Удаљена је од Бачке Тополе 5 km, од Београда 145 km, Новог Сада 75, а од Суботице 25 km. Зграду дворца, која се налази у пољопривредно-туристичком комплексу „Зобнатица“, изградио је спахија Ђула Терлеи на свом имању 1882. године.

Дворац је изграђен у духу позног класицизма као спратни репрезентативни објекат. Са бочне стране се налази кула осматрачница са које се види готово цело имање. Данас се дворац користи као користи за одмор и рекреацију. Дворац је проглашен за културно добро и отворен је за посетиоце. Од туристичких садржаја у Зобнатици се налази хотел и ресторан „Јадран“ смештен у згради дворца, стазе за јахање и шетњу, акумулационо језеро, на чијој обали код бране је уређено купалиште и плажа као и пратећи угоститељски објекти. У Зобнатици постоји и мини Зоо врт на отвореном у којем се могу видети дивље свиње, срндаће, нојеве и паунове и друго. Комплекс ергеле садржи хиподром за галопске и касачке трке, терен за такмичења у препонском јахању, покривени простор за јахање и тренинг и коњске штале. На улазу у ергелу, налази се статуа Јадрана, најпознатијег грла из ергеле, која је направљена у природној величини (Панцић, 2007).

Слика 18. Дворац у Зобнатици
(Извор: <http://www.dvorci.info/dvorci/zobnatica/info.php>)

Дворац, познатији је као “Каштел”, налази се у Ечки на територији општине Зрењанин. Пустару Ечку је на лицитацији коморских добара купио Лазар Агоштон 1781. године. На пустари је основао насеље и изградио цркву за становнике насеља, односно за поданике на имању. Лазар је дошао је из Темишвара, где је живео са породицом и почео да исушује тешку банатску земљу, да прави канале и ствара плодну земљу. Тешке послове су прво радили Немци, али се нису дуго задржали, па је довео Бугаре. Ни они се нису дуго задржали, као ни Мађари и Срби који су дошли после њих. Румуни не само да су били вредни радници, већ су се ту и населили, па су и данас најбројнији међу пет хиљада становника Ечке (Панџић, 2007; Бешлић, 2009). Дворац је почетком XIX века у тзв. енглеском стилу изградио Лукин син Агоштон Лазар. Имање и дворац је 1870. године откупио гроф Феликс Орнонкур, а након тога је дворац дограђен и измењен 1898-99. године (Слика 19). Данашњи изглед зграда добија када је породица Орнонкур била у највећем успону и са новим презименом De La Fontagne et d Harnoncur et Univerzagt i Palavicani. Породица Лукач је на овим просторима била присутна све до 1912. године, пред Први светски рат, када се лоза угасила, а дворац су купили хрватски властелини, власници банака. У њиховом власништву је остао до 1941. године.

Слика 19. Ловачки дворац „Каштел“ Ечка
(Извор: <http://www.kastelecka.com>)

За време Другог светског рата ту је био немачки штаб, а после овог рата, па све до 2006. године Дворац је био седиште државног предузећа.¹⁷ Данас је Дворац потпуно реновирано и претворено у објекат који ће својим гостима пружити незабораван одмор у аутентичном амбијенту инспирисаном аристократском прошлошћу и ова просторна целина често угошћује ђачке и друге екскурзије.

Петроварадинска тврђава једно је од најбољих остварења европске војне архитектуре 18. века. Веома је добро очувана и важи за другу по величини тврђаву у Европи. Градња тврђаве трајала је 88 година, до 1780. године. Грађена је у време владавине аустријских царева Леополда I, Јосифа I, Карла IV, Марије Терезије и Јосифа II, по систему грађења маркиза Себастијана Вобана (1653-1707), француског војсководе, архитекте и писца (Енциклопедија Новог Сада, 2002). Петроварадинска тврђава је данас културно-историјски споменик од прворазредног значаја и својеврсна туристичка атракција. По једној легенди име Петроварадин је добијено из више речи - "Петра" на латинском значи стена, "вар" је на мађарском град-утврђење, а "дин" на турском вера, из чега је изведено Петроварадин, "град на стени чврст као вера". Још током градње народ ју је звао „гробница странаца“ јер је на тешким пословима дневно умирало и по 70 радника. Тврђава је могла да има посаду од 4000 војника, а не њеним грудобранима могло је да се постави неколико стотина топова. Била је то најсавременија тврђава монархије и за оно време је заиста била неосвојива, али иронијом ратне судбине када је била завршена нико је није ни нападао. Касније тврђава је постала злогласни затвор у којем су тамновали многи славни људи од Карађорђа, Васе Пелагића, Антуна Густава Матоша до Јосип Броза Тита (Вуковић, Новаковић, 2005; Бешлић, 2009). На тврђави се данас налазе Музеј и Архив Новог Сада, хотели и ресторани, атељеи и галерије ликовних уметника, академија уметности, астрономска опсерваторија, планетаријум итд. а у току лета се на њој дешава највећи музички фестивал у овом делу Европе (Маркетинг стратегија туризма у Војводини, 2009) ЕХИТ. Поред овог музичког фестивала на Тврђави се одигравају и друге манифестације током целе године, а неке од њих су: Беби ЕХИТ, Културни времеплов, Тунели светлости, Вински лавиринт и Ноћ музеја, Беби ЕХИТ (крајем маја) је фестивал који привлачи децу свих узраста. На неколико бина се одржава велика смотра плеса, игре

¹⁷ Извор: <http://www.glassrbije.org/srbija/%C4%8Dlanak/ka%C5%A1tel-e%C4%8Dka>

и песме. Поред свега овога неизоставна је и шетња Тврђавом у току које се може уживати у чистом ваздуху, бројним статуама разних уметника и незаборавном погледу на Нови Сад, Дунав, Фрушку гору, Панонску низију, односно на све четири стране света (Матић, Зубанов, Томка, 2005; Бешлић, 2009).

*Слика 19. Петроварадинска тврђава
(Извор: <http://virtuelnimuzejdunava.rs/>)*

Истраживање које су вршили Матић и сар. (2015) указују да су као најпознатије атрактивности тврђаве: сат кула, музеј, подземни војни ходници и поглед који се пружа са Петроварадинске тврђаве на Нови Сад (Слика 19), што је у складу са очекиваном теоријском основом утврђеном у досадашњим истраживањима културно-историјских потенцијала дестинације (Гарача, Јовановић, Трифковић 2010).

Музеји у Војводини

Музеји у Војводини су такође бројни и дефинитивно имају шта да понуде. Ученици најчешће долазе са школским екскурзијама, и с обзиром да је то будућа редовна публика, програм треба прилагодити тако да се узима у обзир њихова старосна доб. Музеји морају

да буду отворени за свакога, што подразумева прилагођавање бројнијој и слојевитој публици. Ради се о деци свих узраста, предшколској и школској, студентима, грађанима свих узраста, о старим и старијим особама, о особама са инвалидитетом, о незапосленима, неписменима, као и страним туристима који дођу и само једном посете музеј (Subotić, 2005). Експонати попут три позлаћена касноримска парадна шлема из Музеја Војводине (јединствени примерци своје врсте у Европи) или оригиналних остатака једног од најбоље очуваних скелета мамута у Европи (Кике) из Народног музеја Кикинде јасно показују колико садржај музеја може бити интересантан публици из целог света (Бесермењи, Милић, Јовичић, 2011). Музеји имају обавезу према друштву у смислу очувања баштине, они имају и обавезу едукације и забаве према посетиоцима те због тога морају постати боље видљиви на различитим сегментима тржишта. Да би то остварили менаџери и запослени у сектору маркетинга морају познавати своју публику и њихова очекивања (Thyne, 2001). Музејске поставке нису направљене само да би информисале посетиоце, већ имају за циљ и да утичу на њихово понашање (Kelly, 2006). У савременој литератури наилази се на П-Р-Ц модел (ориг. на енгл. Preservation Research - Communication Model) који дефинише задатке музеја кроз три шире области. Овај модел настао је још 1956. године када је усвојен од стране Кинеске асоцијације музеја. Прва област овог модела односи се на заштиту (енгл. Preservation), која подразумева сакупљање, конзервацију, рестаурацију, чување и документацију, друга област на истраживање (ориг. на енгл. Research) односно научну интерпретацију информација о наслеђу и последњи део овог модела представља комуникација (енгл. Communication) која укључује све могуће методе за пренос информација публици, кроз публикације, изложбе и додатне образовне активности (Бесермењи, Милић, Јовичић, 2011).

Поједини музеји у свом програму пружају деци различите истраживачке радионице. Музеји се дефинишу као специфични информацијски систем у коме се обликују поруке које комуницирају између прошлости и садашњости, између музејског и реалног света, онда може да пружи одговор на питања која дете почиње да поставља чим почне да се креће и истражује. Радионице су прилагођени су различитим узрастима да би радионице у пуној мери одговарале степену зрелости и интересовањима деце. Истраживање, учествовање и игра, слобода избора и вишеструке могућности су средства која стоје музеју на располагању да би успоставио нову врсту односа с младим посетиоцима.

Табела 13 Анкетирање је дало процентуални приказ одговора испитаника на питање: „Када бисте требали да издвојите један музеј у Војводини који је по Вашем мишљењу најзначајнији који би то био?“ што је видљиво у табли.

Табела 13 Најзначајнији музеј у Војводини по мишљењу испитаника

Музеј Војводине	45%
Музеј града Новог Сада	15%
Градски музеј Сомбор	2%
Народни музеј Кикинда	1%
Природњачки музеј у Новом Саду	3%
Музеј Михајла Пупина у Идвору	2%
Музеј Срема у Сремској Митровици	1%
Не знам	29%
Ниједан	2%

Извор: Бесермењи, Милић, Јовичић, 2011.

Највећи број испитаника мисли да су музеји у Војводини значајни за туристичку понуду покрајине. Јако мали проценат испитаника сматра да нису значајни или не зна одговор. Одлично је што локално становништво препознаје значај музеја за развој културног туризма у покрајини.

Знаменита места и спомен обележја

Спомен обележја обухватају објекте од посебног значаја за историју једног народа и представљају типичне споменике, који појединачно или у групама, указују на значајне гађаје, личности и места. У Војводини су то најчешће места која обележавају догађаје и личности из Народноослободилачких ратова и из историје војвођанског народа. Најзначајнији су у туристичком смислу:

Спомен обележје Сремски фронт се налази на месту пробоја Сремског фронта на територији села Адашевац и подсећа све генерације на једну од највећих и најтежих

одлучујућих битака Другог светског рата на овим просторима. Аутор спомен обележја је академски вајар Јован Солдатовић. У оквиру спомен комплекса постоји сувенирница и музеј. Спомен обележје углавном посећују школске екскурзије.

Спомен Сенћанској бици подигнуто је у част победе хришћанске војске под командом Еугена Савојског (1697). године над турском војском. Данас овај спомен видиковац представља вредну знаменитост града, посетиоци могу да виде макету која приказује сенћанску битку, војну опрему из времена Сенћанске битке, као и аутентичне списе, географске карте и репродукције уметничких слика, као и три модерна уметничка сликарска дела (Група аутора, 1080; Бешлић, 2009).

Капела мира у Сремским Карловцима подигнута је у близини места где се одиграо један од најзначајнијих догађаја новије европске историје. Године 1699. склопљен је чувени Карловачки мир између Хришћанске алијансе (Аустрија, Пољска, Венеција и Русија), с једне стране, и Турске с друге, уз посредовање Холандије и Енглеске. Тада је први пут у званичној светској дипломатији коришћен округли сто за преговарање (Продановић, 2007).

Споменик Слобода на Иришком венцу (Фрушка гора) подигнут је у част и сећање на пале борце и представља симбол народноослободилачке борбе народа Војводине против фашизма у Другом светском рату. Споменик је откривен 1951. године и на његовом месту се од тада 7. јула обележава дан посвећен сећању на пале борце. Аутор споменика је скулптор Сретен Стојановић (Радованов, 2009; Маркетинг стратегија туризма у Војводини, 2009).

Војводина као простор интересног повезивања (кластер) у Стратегији развоја туризма Србије

Потребно је напоменути да се кластер Војводине једини (за разлику од кластера Београд, Западна и Источна Србија) поклапа са административно управним границама Покрајине унутар Републике Србије, а такође има упориште и у различитим облицима економије искустава и типовима туристичких ресурса који се налазе на његовој територији. Војводина је дефинисана као специфични простор интегрисаног повезивања

или кластер (дестинација) и представља одговор на савремена кретања туриста и захтеве за интегрисаним производом који ће задовољити многобројне потребе туриста.

Табела 14. Ресурсна и атракцијска основа простора Војводине као кластера

Природа	Култура
Дунав, Тиса, њихови канали	Градови и градска језгра
Језера (Палић, Лудаш, Царска бара)	Фрушкогорски манастири
Минерални извори са бањама	Петроварадинска тврђава
Фрушка гора	Музеји, галерије, атељеи
Делиблатка пешчара	Гомолова, Сирмиум
Догађаји	Гастрономија
ЕХИГ фестивал	Аутохтона јела и пића
Међународни филмски фестивал	Фестивал етно хране
Палић	Активности
Коњичке трке	Лов
Летње позоришне приредбе	Риболов
Бербански дани, Дужијанца	
Туризам кластера	Кључни производи кластера
245,6 хиљаде долазака	Догађаји
686,2 хиљаде ноћења	Специјални интереси
448 објеката за смештај	Наутика
7.689 лежаја	Планине и језера
Приходи предузећа 28,5 милиона евра	Руални туризам
3.919 директно запослених у туризму	Кључни инвестициони пројекти
178 туристичких предузећа	Марине и туристички комплекси уз Дунав
Кључне дестинације кластера	Палић
Палић-Суботица са околином	Хотели у градовима и местима
Фрушка Гора/Нови Сад	Салаша
Горње Подунавље	Нови тематизовани пројекти (Петроварадинска тврђава, Зобнатица Карађорђево)
Вршац- Делиблатска пешчара	Рехабилитација бања
Зобнатица, Карађорђево	Пројекти туристичке инфраструктуре и садржаја слободног времена
Умерене пројекције раста 2015.године	Амбициозне пројекције раста 2015.године
917 хиљада долазака	1.099,5 хиљада долазака
3.209,5 ноћења	3.848,4 хиљаде ноћења
31.500 лежаја	35.700 лежаја

Извор: Маркетинг стратегија туризма Војводине, 2009.година стр.43.

Анализа предности, недостатака, могућности и неповољности (SWOT анализа) туризма Војводине

Варијабле туризма које ће се оценити у анализи предности, недостаци, могућности и неповољности су: природни и друштвени ресурси, локација и доступност атракција, смештајни капацитети, кадровски потенцијал, туристички производ и маркетинг активности.

- Предности и недостаци су суштински делови анализе расположивих ресурса дестинације с циљем да се идентификују ресурси који су укључени у развој туризма дестинације.
- Могућности и неповољности омогућавају препознавање спољних шанси и опасности које делују, које представљају основу за даљи тренд развоја дестинације.

Предности Војводине се, пре свега, читавају у њеном повољном геостратешком положају, благој клими, јединству различитости нација, култура и обичаја, богатству културно-историјског наслеђа, гостољубивости становништва и великим потенцијалом сеоских подручја за развој агро-еко туризма. Главни недостаци Војводине, у поређењу са конкурентским регијама, су оскудни садржаји туристичке понуде, нејасно изражавање идентитета, неадекватна заштита урбаних језгара и туристичких центара, недовољан ниво улагања у реконструкцију постојећих и изградњу нових смештајних објеката, као и неадекватна квалификациона структура запослених и врло скроман маркетинг напор туристичких предузећа.

На основу спроведеног анкетног истраживања становништва, туриста и обиласка терена те разговора са релевантним представницима војвођанског туризма, спроведене анализе предности, недостаци, могућности и неповољности у Стратегији развоја туризма Србије и Стратегији развоја привреде АП Војводине, а у складу са очекиваним променама, тенденцијама и трендовима из целокупног окружења туристичке дестинације, уочене су кључне предности, недостаци, могућности и претње Војводини као туристичкој дестинацији (које су приказане у табели 15).

Табела 15. Анализи предности, недостаци, могућности и неповољности (SWOT) туризма Војводине

<i>Предности:</i>	<i>Недостаци:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - повољан геостратешки положај, - клима, - очувани природни ресурси, - добра веза са међународним транзитним туризмом (пловни и друмски путеви), - лековити и здравствени потенцијали, - богато културно-историјско наслеђе, - јединство различитости, јединствени микс нација и њихових култура, - озитиван став домаћег становништва према заштити животне средине, - конкурентност у ценама туристичког смештаја и пратећих услуга, - развијена приватна иницијатива кроз предузетништво, - велики потенцијал сеоских подручја за развој агро-еко туризма, - културно-забавни садржаји, - традиционалне манифестације, - гостољубивост становништва, - висок ниво сигурности боравка, - вредан и позитивни људи, - изваредне могућности за упражњавање рекреативних активности, - брига о здрављу деце, - ђачка путовања као директан извор знања. 	<ul style="list-style-type: none"> - недовољни туристички промет, - релативно ниска просечна потрошња по туристи, - уједначена структура гостију, - неизграђен туристички бренд производа и регије, - недовољна искоришћеност смештајних капацитета, - неповољна структура смештајних капацитета и њихов недовољни квалитет, - недовољна туристичка опремљеност, - инфраструктура је недовољно развијена, - недостатак стручних менаџерских кадрова, - непотпуно коришћење експертских знања, - недовољно коришћење маркетинг техника, - сколошко-урбанистичка деградација, - недостатак визије Војводине као туристичке дестинације, јасних циљева и начина њиховог остварења, - изостанак познатих брендова - хотелских ланаца, - едовољна туристичка сигнализација, - непостојање синергије деловања - заостајање у технологији и застарела опрема, - недостатак финансијских средстава и инвестиција, - неповољна структура туристичког промета.
<i>Шансе:</i>	<i>Опасности:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - друмски и речни коридори - регионално повезивање - едукација кадрова - развој туристичког бренда, те у склопу тога развој регионалног идентитета и развијање позитивног имиџа - развој и иновација туристичких производа - развој органске прехранбене индустрије - повезивање са страним партнерима - подстицање предузетништва у туризму - могућности коришћења ЕУ фондова - цтално унапређење интегралног квалитета. 	<ul style="list-style-type: none"> -светска рецесија која смањује туристичку потражњу, а посебно за дестинацијама које туристи бирају за друго путовање - непланска изградња и нарушавање амбијенталних целина - недовољан обим инвестиција у модернизацију и проширење смештајних капацитета - спора имплементација стратегије развоја туризма и мастер планова - непостојање туристичких производа - велика конкурентност земаља у окружењу - Мала усмереност на инотржишта - непланско спровођење концепта одрживог развоја - све већи број “нових дестинација” у окружењу - јако деловање политичких фактора - спорост процеса интеграције у ЕУ.

Да би се Војводина што боље позиционирања на туристичком тржишту узете су у обзир следеће карактеристике: главне користи, Војводина као производ, особине Војводине, имиџ, диференцирање и као симбол.

Скица 6. Карактеристике Војводине

Извор: Маркетинг стратегија туризма Војводине, 2009. година стр. 48.

Стратешки оквир развоја туристичке дестинације

Стратешко планирање представља систематски начин управљања развојем у условима брзих промена. То је инструмент за постизање консензуса у заједници и формирање заједничке визије, развоја и свеукупног унапређења услова живота. Стратешко планирање је креативан процес препознавања кључних питања за развој заједнице, као и договора око циљева, програма и пројеката које треба спровести у циљу решавања тих питања. Стратешким планирањем се комбинују дугорочне перспективе и краткоточне мере.

Матрица туристичких производа Војводине

Туристичка делатност дестинације и њени туристички производи нису независни и самостални сегменти, већ заступају целокупну туристичку понуду дестинације и утичу на квалитет и разноврсност понуде туристичке дестинације. При дефинисању стратешке оријентације конкурентности, први корак се односи на одређивање туристичких производа са којима дестинација може одмах да конкурише. Други корак представља избор потенцијалних производа који су довољно атрактивни да имају реалне могућности будућег развоја. Могућност развоја поједине врсте туристичких производа се дефинише с обзиром на:

- ✓ степен привлачности одређеног туристичког производа и
- ✓ конкурентну способност туристичке дестинације за одређени туристички производ.

Анализа ће бити на основу концепта који је израдила консултантска група Мекинзи (McKinsey) за предузеће Генерал Електрик (General Electric), а који представља матрицу у облику 9 поља. Она пружа могућност за укључивање већег броја варијабли који су значајни за избор производа и стратегије дестинације. Тржишна атрактивност градира се по елементима: ниске, средње и високе атрактивности, а снага туристичке дестинације по елементима: јаке, средње и слабе снаге. Атрактивност туристичке дестинације састоји се од више варијабли као што су: величина тржишта, стопа раста тржишта, интензитет

конкуренције и сл. Снага туристичке дестинације састоји се од елемената као што су: квалитет производа, знања о тржишту и тржишној ефикасности и сл. Најповољнија ситуација је кад се подударе висока тржишна атрактивност и јака снага туристичке дестинације, односно да је најнеповољнија ситуација кад се подудари ниска атрактивност и слаба снага дестинације. У матрици се ови производи налазе у горњим десним пољима. Супротно томе, најнеповољнија је ситуација кад су производи лоцирани у доњем десном квадрату, и тад је најразумније размишљати о напуштању тих производа.

Табела 16. Портфолио туристичке понуде Војводине

Туристички производ	Сегменти производа	Дестинације
Планине и језера	Sun & Lake програм (купање, сунчање, wellness и др.) Планинарење, пешачење, активности у природи Бициклизам, параглајдинг, змајарење, спортови и активности на води (веслање, једрење), одбојка на песку и др.	Пешачење у природи: Фрушка Гора Излетишта: Палићко језеро, Лудашко језеро, Акумулација Криваја, Белоцркванска језера, Царска бара, Обедска бара, Засавица, Келебијска и Радановачка шума, Суботичка пешчара и др.
Рурални туризам	Агро-туризам, сеоско газдинство, фарме, органска производња Еко-туризам Активности у природи и културни туризам Комбиновани облици руралног туризма: фестивали, догађаји, производња и продаја локалних сувенира и др.	Салаше: Ченеј, Палић, Бачки Моноштор, Бачка Топола, Сомбор и др. Културни туризам: Ковачица
Наутички туризам	Индивидуална пловидба Речно крстарење	Реке: Дунав, Тиса, Сава Речно крстарење: полудневна пловидба узводно од Новог Сада до Дунавца
Специјални интереси	Камповање Пешачење Бициклизам Речне експедиције Јахање Голф Лов и риболов Активности у природи (посматрање птица) Верски туризам	Лов и риболов: Подунавско ловиште у Бачу, Карађорђево, Бојански рит, Мостонга, језеро Провала, Челебић, Шордош, Спортски центар Тиквара Речно крстарење: полудневна пловидба узводно од Новог Сада до Дунавца Јахање: Келебија, Зобнатица Голф центар Жабал Верски туризам: Фрушка гора Вински туризам: Вршац, Сремски Карловци, Суботица, Палић
Догађаји	Културни фестивали Уметност и забава Спортска такмичења Привредне манифестације	Фестивали: ЕХИТ, Cinema City, Међународни фестивал филма- Палић, Интернационални фестивал позоришта за децу – Суботица, Змајеве дечије игре, Јазз фестивал – Кањижа, Фестивал тамбурашких оркестара - Бегеч Међународни сајмови у Новом Саду: Сајам туризма, Пољопривредни сајам, Сајам грађевинарства, Сајам наутике, Еко-свет, Сајам preduzetništva Дани Вина: Хоргош, Палић, Сремски Карловци, Вршац Уметност: Презентација народне и традиционалне уметности и уметничких заната – Ковачица, Ноћ музеја, Колективна регионална изложба наивних сликара и сликара аматера – Бачки Петровац Гастрономија: Дани Лудаје – Кикинда, Штрудлијада – Долово, Дани пива – Зрењанин, Сланинијада – Качарево, Кобасицијада – Турија
Здравствени туризам	Дестинацијске бање Медицински третмани Термални извори Хотели са бањским и релаксационом понудом	Бање: Јунаковић, Кањижа, Стари Сланкамен, Врдник Медицинске бање: Кањижа, Јодна бања у Новом Саду Хотели са бањским и релаксациони програм: Prezident Палић, Мајур – Келебија, Јунаковић бања

Визија туризма Војводине

Визија просторног развоја АП Војводине је да буде јасно артикулисана као један од региона Републике Србије и у оквиру мреже европских региона, динамичног економског развоја и конкурентна, уређеног и заштићеног природног и културног наслеђа, квалитетније животне средине, истакнутих вредности мултикултурне заједнице и социјално кохерентна.¹⁸ Општи циљ развоја туристичке дестинације Војводина, а с обзиром на уочене шансе и опасности из окружења, можемо дефинисати као повећање конкурентности туристичке понуде Војводине уз истовремени пораст благостања грађана, посебно оних који су своју животну судбину везали на директан или индиректан начин за судбину развоја туризма (Бешлић, 2009).

Циљеви одрживог развоја туризма у Војводини су:

- побољшати смештајне капацитете;
- развити туристички систем квалитета и систем заштите потрошача;
- развити туристички информациони систем (информативни центри, брошуре, имиџ, позиционирање итд.);
- развити додатну туристичку понуду уз постизање економске исплативости и локалног просперитета (трговина, гастрономија, угоститељство, активности, путничке агенције итд.)

Отварањем нових радних места и уз максимално очување културног богатства и природне разноврсности;

- идентификовати и отклонити актуелне и потенцијалне конфликте између туризма и других активности везаних за коришћење ресурса.¹⁹

---

¹⁸ http://www.zavurbvo.co.rs/doc/rpp-koncept/II_Vizija-RPP_APV.pdf приступљено: јануар, 2016.

¹⁹ <http://indicator.sepa.gov.rs/slike/pdf/o-indikatorima/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-srbije>

6. РЕКРЕАЦИЈА, СПОРТ И ТУРИЗАМ

Под појмом рекреација подразумевамо поновно стварање, обнављање, освежавање и разоноду (лат. *rescreo, rescreare* - буквално значи поново створити, обновити). То је слободно изабрана, индивидуална или организована друштвена делатност, која средствима физичког вежбања и спортско рекреативним активностима омогућује људима активан одмор, забаву и разоноду, која им помаже да одрже добро здравље, физичку и радну кондицију и да испоље своје стваралаштво, које им је специјализованим радом у великој мери ускраћено (Микалачки, 2000; Плавша, 2007). По Лескошеку (1980), „рекреација је организована и планска спороведена акција одмарања радних људи која се одвија кроз слободно изабраних физичких активности, које освежавају, одмарају, регенеришу, односно све оно чиме се човек бави у доколици, то јест у времену којим он слободно располаже, а што доприноси његовом освежењу, окрепљењу, побољшању његових већ постојећих и стварању нових особености“. Дефиницију рекреације изводили су многи аутори, а у свим дефиницијама већина их је сагласна да је рекреација добровољно изабрана активност, а никако наметнута активност.

Релац (1975) износи да „рекреација значи целокупну човекову активност изван професионалних обавеза, изабрану по жељи, а доприноси развоју стваралаштва, очувању телесног и душевног здравља, одржавању виталности, одмору, освежавању и разоноди“.

Воланска (Wolanska, 1973) наводи да је „рекреација је добровољна човекова активност у слободно време, првенствено мотивисана задовољавањем његових потреба за кретањем“.

Благајац (1988) сматра да је "спортска рекреација као специфично подручје физичке културе усмерена је назадовољавање основних људских потреба и интереса кроз богатство разноврсних спортско-рекреативних активности, које су свима доступне и усаглашене са нивоом способности, здравственим стањем, полним и узрасним карактеристикама сваког појединца. Значајан мотив који лежи у основи рекреативног туризма свакако је добробит за здравље и кондицију, али поред тога рекреација у туризму може бити и један вид игре што се постиже било оживљавањем животних активности наших предака (лов, риболов, сакупљање плодова...), било учешћем у новим играма (Плавша, 2007).

Спортски туризам сврставамо у специфичне облике туризма које се заснивају на мотивацији за путовањем и садржај боравка у одређеној туристичкој дестинацији. Другим речима, спортски туризам дефинишемо као туризам у којем је спорт главни мотив путовања и боравка туриста у туристичком одредишту.

Спортско-рекреативни туризам представља веома растућу област, која има јединствену способност да привуче велики број посетилаца, пружајући учесницима (путницима) спортски доживљај да доживе спорт и да задовоље своју потребу за активностима, али на добровољан начин и по сопственом избору у сврху одмора и разоноде. Спортска рекреација као специфично подручје, усмерена је на задовољење основних људских потреба и интереса кроз лепезу разноврсних спортско-рекреативних активности, које су свима доступне и усаглашене са нивоом способности, здравственим стањем и узрасним карактеристикама сваког појединца.

Пораст броја умерено гојазне и гојазне деце у Србији последица је лоших навика у исхрани и недовољне физичке активности. Један од разлога је и што деца данас много више времена проводе испред компјутера и телевизора а мање у физичким активностима. То потврђују и подаци који говоре да је 2000. године број деце која свакодневно гледају телевизију или седе испред компјутера био 9,7 одсто да би у 2006. години тај број значајно порастао на 28,2 процента, а данас је сигурно још и већи будући да скоро и да нема детета које не гледа телевизију или користи компјутер од најранијих дана. Осим тога, са поласком у школу деци постају интересантне пекаре и киосци брзе хране и на тај начин често замењују оброке које у већини развијених земаља "брза" храна, мале или минималне нутритивне вредности, а богата мастима, калоријама и шећером, сматра се најзаслужнијим фактором за гојазност деце. У Калифорнији је ова храна законом протерана из школа, у Француској је забрањено коришћење аутомата за продају брзе хране у школама, а слични закони донети су и у Великој Британији и Немачкој, док је у Шведској, Норвешкој, Финској и Данској забрањено рекламирање овакве хране усмерено према деци. Рекреацију треба упражњавати свакодневно у трајању од пола сата посебно се препоручује пливање, вожња бицикла и шетње.

*Слика 20. Спортско-рекреативне активности у природи на Фрушкој гори
(Извор: Савез за предшколски спорт, анимацију и рекреацију Србије и Београда –
САРС)*

Суштина и циљ спортске рекреације јесте да омогући оптималне услове и могућности савременом човеку да кроз разноврсне спортско рекреативне активности: задовољава своју потребу за кретањем и игром; да садржајније, корисније и креативније проводи слободно време, чува и унапређује здравље; одржава виталност, животни и радни оптимизам; одржава и унапређује своје опште физичке, функционалне и радне способности; отклања појаву старења и продужава радни век и креативност до дубоке старости.

Развој индустрије и саобраћаја у градовима, који су са собом донели, поред низа предности, и многе негативне појаве (повећану загађеност ваздуха, бука, недостатак слободних површина и зеленила), указана је потреба организовањем *спортско-рекреативног туризма*. Ова потреба је тим већа када се зна да већина деце велики део

времена проводи у затвореним просторијама, без довољно кретања и свежег ваздуха. Све то негативно утиче на здравље и целокупан психофизички развој деце. У таквим условима деци често оболевају респираторни органи, а евидентан је и све већи деформитет кичменог стуба.

Школа има великиког утицаја на развој спортско-рекреативног туризма код деце, посебно у побољшавању квалитета образовних програма који се нуде у оквиру екскурзија, школа у природи и еко кампова итд. Веома је важно да у овакве туристичке понуде деца активно учествују у спортско-рекреативним активностима и стичу разноврсна знања из разних области, а да често нису ни свесна чињенице да уче јер се учење одвија кроз забаву (Слика 21).

Слика 21. Спортско-рекреативне игре ученика
(Извор: <http://pokretzaokret.rs/wp-content/uploads/2015/05/aktivnosti/u/prirodi-3.jpg>)

Активности у природи су бројне и разнолике могу да се поделе у неколико подручја:

- 1) **Спортско-рекреативно подручје** које се односи на стицање спортских вештина и способности (фудбал, кошарка, одбојка, шах ...), учење друштвених плесова, фолклора, овладавање вештинама и способностима корективне гимнастике, вежбама релаксације и др. Побољшавање здравља, физичких и функционалних способности деце (Савић, Братић, Стојиљковић, 2012;

Андријашевић, 2006).

- 2) **Природно-математичко подручје** које омогућава искуствено учење, посматрање повезаних појава (биљке, животиње, човек), анализирање, метеорологија, истраживање узрока и последица природних непогода, картографија, генетика, астрономија и сл,
- 3) **Уметничко подручје** обухвата литерарне, ликовне, драмске, новинарске, филмске радионице, прикупљање података за школске новине, презентацију и пројекте.
- 4) **Неговоње националне и културне баштине** које се односи на израду и реализацију пројеката о истраживању завичаја, етнологије, туристичке културе и сл,
- 5) **Еколошко подручје** обухвата очување природе и животне средине, здравога начина живота (истраживање завичаја и очување његове околине), стицање културе живљења у здравој животној средини.
- 6) **Друштвено-социјално подручје** подразумева навикавање на колектив, сарадњу, групну припадност, толеранције, развијање поштовања, солидарности и одговорности.
- 7) **Ученичке задруге** могу обухватати сеоско домаћинство, основне технике кукичања, везења, плетења, техничко стваралаштво (техничке иновације, технике моделирања и грађења, макетарство, и др), (Вилотијевић, 2000).

Ђачки туризам у настави има своју психолошку и педагошку оправданост, јер је то настава у коју сви ученици радо иду, а стечена знања су трајнија и нема неуспешних ученика. Усвајање наставних и ваннаставних садржаја није организован као у класичној настави. У просторима ван школе ученици имају више доживљаја, остварују више искустава, шире радозналост, откривају и доживљавају лепоту и функцију своје околине. Модеран начин живота, поред свих својих позитивних ефеката, оставља негативне последице на развој личности, нарочито код деце чији је организам недовољно отпоран на утицаје из спољашње средине. Због преобимних обавеза у школи ученицима остаје мало времена за бављење физичким активностима. Због тога је веома битно како и на који начин испунити слободно време, а да оно буде у функцији здравља, превенције и побољшања свеобухватних способности деце. Управо би ту требало да нађу своје место одговарајући

програми спортско рекреативних активности. Сама биолошка потреба деце за кретањем, игром и забавом су основни разлози за примену и увођење ваннаставних спортско рекреативних активности у школе (Кермеци 2011).

Превишић (1985) сматра како ваннаставне активности могу помоћи свестраном формирању личности, подстицању стваралаштва код ученика, задовољавању индивидуалних склоности деце, проширивању њихова знања, садржајном искоришћавању слободног времена, укључивању деце и младих у друштвенкористан рад и, уопште, развој социјалне комуникације међу младима (Превишић, 1985; Андријашевић, 2006).

Игра у природном окружењу, где деца телесно активно спроводе своје слободно време, данас је нажалост све ређа, а последица тога је телесна социјална запуштеност. Главни показатељ телесне запуштености, односно нарушеног здравља је тренд све већег број гојазне деце (Grung et al., 2000.; Benson et al., 2008.; Magnusson et al., 2008.).

У школским условима деца већи део времена проведу у затвореном простору, без довољно кретања. Уколико томе додамо да деца нижих разреда немају могућност одласка у салу на часовима физичког и здравственог васпитања, већ те часове реализују у учионици, онда су та деца веома угрожена. Посебно су угрожена деца која живе у срединама у којима је концентрација штетних гасова велика. У оваквим животним условима дечији организам се налази у сталној борби са штетним чиниоцима спољне средине, који смањују његову општу отпорност и изазивају оштећења органа за дисање. Стога су деца која живе у градовима често бледа, више или мање уморна, раздражљива, па је потребно предузимати мере за заштиту њиховог здравља (Делалић, 2011).

Ради заштите здравља и бржег психофизичког развоја деце, неопходно је предузимати одговарајуће заштитне мере да би се смањило деловање штетних материја. Због телесно неактивног начина живота, децу је првопотребно анимирати, а потом и едуковати у различитим спортовима, што ће се позитивно одразити и на њихов раст и развој (Armstrong i Welsman, 2000.; Dencker et al., 2006.; Cleland et al., 2008.)

Када се ради о деци, утицај адекватне физичке активности на развој детета је просто благотворан. Непосредни физиолошки ефекти физичког вежбања у природи су побољшање циркулације, убзавање размене материја у организму (побољшање метаболизма), ефикаснија елиминација непотребних супстанци из организма, што све заједно доводи до значајног побољшања функционсања организма у целини. Ипак,

значајнији су дугорочни позитивни ефекти активности који се пре свега огледају у правилнијем развоју костију и мишића, јачању одбрамбене способности организма, али и у формирању и сазревању дететове личности

Постоје безброј активности у природи. Навешћемо само оне које се најчешће примењују у нашој средини: излети, походи, логоровања, биваковања, камповања, крос-трчања, часови општег физичког вежбања и игара, упражњавање неких спортова у природи и оријентационо кретање (Милетић, Савић, 2006; Плавша, 2007). Активан одмор је циљ туристичког одмора, а он подразумева спортске садржаје, укључујући и бројне активности у атрактивном природном амбијенту. Спорт у савременом туризму постаје нови садржај боравка, а врло често и један од мотива за путовање у одређену туристичку дестинацију (Бартолуци, 2003, Церовић, 2008).

Спортско–рекреативне активности за децу током целе године на територији Војводине

Рекреација својим средствима, садржајима и методама има утицај на корекцију негативних пропратних појава, а које утичу на смањење функције физичке способности, нарасавају здравље. Током целе године на територији Војводине се организују различите спортске и рекреативне активности, навешћемо неколико дестинација које привлаче велики број младих туриста, то су: простор Суботице и Палића, Нови Сад, Бела Црква, Банатско Карађорђево, Ада, Мол, Сремска Каменица, Бечеј итд.

Простор Суботице и Палића:

- пешачење - рекреативне пешачке туре око Палићког језера (14 km, 4 сата);
- тенис овде је укупно 12 шљакастих терена (4 под рефлекторима, 2 зими наткривена);
- једрење на води на Палићком језеру постоји могућност изнајмљивање или вожња једрилица уз асистенцију инструктора, у сезони, као и могућност изнајмљивање дасака за сурфовање (вожње даске на таласима).
- Пајнтбол или гађање лоптицама које боје (Paintball) клуб X-Парк организује игре за минимум 6, максимум 12 играча у Палићкој шуми или на салашу код Лудаша;
- одбојка на песку

- јахање за искусне јахаче могућност теренског јахања у Радановачкој шуми, за почетнике школа јахања и коњички клуб се налази у делу насеља Радановац, између Палића и Суботице (Слика 22);

Слика 22. Млади јахачи у Радановачкој шуми
(Фото: Непознати аутор)

- мини голф и мини куглане - на мушком шtrandу у току летње сезоне ради терен за Мини голф са 10 стаза и стаза за Мини куглану;
- вожња чамцима на мањи и већи чамци на весла и електрични погон, педолине, хидро-џет, бродиф, бицикле и рикше;
- вожња скутерима по води Палићког језера, (www.subotica.info)
- камп Де тур (De Tour) налази се на изласку из Палића, на путу ка Суботици а спада у ред мањих кампова, са угодним амбијентом у пријатној хладовини и мноштво спортско-рекреативних садржаја, укључујући и 3 отворена базена, одлике су овог кампа, где поред смештајних капацитета за кампере налази се и 6 четворокреветних бунгалова за смештај и у склопу кампа налазе се осветљени спортски терени за одбојку и кошарку.

Током целе године *Нови Сад* нуди богат програм за децу у комбинацији едукативних, рекреативних, забавних, и креативних активности.

Фестивал одбојке одржавају се сваке године од 5. до 8. јануара у близини Спенса (ЈП СПЦ Војводина), као и на самом Спенсу у Новом Саду, за млађу категорију, на којем учествује око 140 екипа пионирки, пионира, кадета и кадеткиња (www.festival-osv.rs).

- Мини голф клуб "Дунавски салаши" своје спортске активности спроводи у статусу удружења грађана током целе године (www.vojvodinaonline.com).
- Планинско смучарско друштво „Железничар“ - Циљ Друштва је чување природне околине и рекреација грађана. Данас Друштво броји око 600 чланова. Већина чланова је активна на редовним недељним пешачењима, у оквиру рекреативне акције Друштва "Пешачимо у природи". (www.psdzeleznicians.org.rs).
- Бициклизам „Дунавски куп“ обухвата више дисциплина и то: циклокрос такмичења, друмске трке, хронометар (вожња на време), брдски хронометар, трка на испадање, критеријум и хендикеп.
- Међународни рукометни турнир за младе рукометашице и рукометаше има за циљ популаризацију и реафирмацију рукомета .
- Новосадски фестивал фолклора циљ је очување и презентовање народне традиције, песама, игара нашег народа и да окупи ансамбле из земље и иностранства, као и многобројне љубитеље фолклора, традиционалне игре и песме.
- Змајеве дечије игре манифестација која обухвата мултимедијалне програме за децу и младе у оквиру којих су заступљени сви видови уметничког стваралаштва за децу, као и дечјег стваралаштва. Јунски програми су највећи фестивал стваралаштва за децу у Југоисточној Европи и најстарији фестивал те врсте у Европи (www.zmajevedecjeigre.org.rs).
- Танго бал је манифестација која се одржава сваке године у јулу месецу и промовише аргентински танго плес, музику и културу.
- „Тенис главом“ је игра која је осмишљена у Новом Саду пре више од 25 година. Настала је на чувеном новосадском купалишту – Штранд. Тада је била позната под

називом ножни тенис и имала је нешто другачија правила од правила која се данас примењују. Игра је током година претрпела ситне модификације, да би се последњих 14 година правила игре усталила. Први турнир је одржан на Штранду 1984. године као „Првенство града у ножном тенису“ на песку.

- Бициклизам “Бициклом крај река Војводине“ - сваке године од 1. до 8. јула се одржава такмичење у бициклизму (www.vojvodinaonline.com).
- Бадминтон „Отворено првенство у Војводине у бадминтону за јуниоре“ за титуле најбољих јуниора у Покрајини се боре дечаци и девојчице у категоријама до 11, 13, 15 и 17 година.
- Дино парк у региону простире се на површини од 1,7 ха на атрактивној локацији у Новом Саду (Слика 23). Парк се налази у оквиру ЈП Спортски и пословни центар „Војводина,“ познатијег као „СПЕНС“. Садржаји Дино парка конципирани су да буду едукативног, културног и забавног карактера. Резиденти парка су 24 реплике диносауруса из ере мезозоик ере. Запослени у овом парку организују креативне радионице за децу и специјалне викенд програме.

Слика 23. Дино парк у Новом Саду
(Фото: Н. Остојић)

Туристичку сезону у *Белој Цркви* отвара међународна манифестација „Карневал цвећа“, која има традицију дугу преко 150 година (Слика 24). Програм Карневала цвећа је седмодневан. Он обухвата излагање цвећа у отвореним и затвореним просторима, у цветним двориштима, баштама, терасама, са избором и награђивањем најлепших, музичке и остале културне свечаности посвећене цвећу и карневалима, изложбе, промоције, медијске презентације и остале програме и активности који одговарају фестивалу и месту збивања, културне програме (www.belacrkvato.org).

Слика 24. Карневал цвећа
(Извор: www.belacrkvato.org)

Камп “Белоцркванска језера” налази се на Главном језеру у самом центру Беле Цркве, језера су главна атракција краја и веома популарно излетиште током летњих месеци. Настала су вештачки, вађењем песка и шљунка из земље после чега су остале рупе које су се напуниле водом, тако да је настало укупно седам језера са веома чистом водом. Бројни угоститељски, спортски и забавни садржаји привлаче велики број посетилаца сваке године. Камп је капацитета 150 кампинг јединица и представља један од најстаријих

кампова у Србији. Зелена оаза, као и мноштво спортско-рекреативних садржаја на обали језера, одлике су овог кампа. Популаран је међу риболовцима. Поред белоцркванских језера налазе се бројно спортски терени, а постоји могућност рентирања једрилица и педолина (www.srbijazatebe.rs).

Сваке године у *Банатском Карађорђеву* се у јуну организују рекреативне игре које трају два дана. У рекреативним играма општине Житиште учествују сва насељена места. Манифестација се састоји од такмичења у малим спортовима, бацање камена са рамена, пикадо, надвлачење конопца у мушкој и женској конкуренцији (www.ssozitiste.rs).

Ада се налази на веома повољном географском положају, који јој омогућује развој ловног, риболовног, спортско-рекреативног и сеоског туризма. Спортско-рекреативни центар „Адица“ се налази комплекс базена који се састоји од олимпијског, дечјег и базена за непливаче. У комплексу рекреационог центра налазе се дечја игралишта и спортски терени за одбојку, рукомет, фудбал, и тенис. Мажореткиње у оквиру плесног клуба „Венус“ сваке године се организује Дан плеса у којем наступају мажореткиње, у формацијама у више категорија, пионира и кадета (Слика 25).

*Слика 25. Мажореткиње
(Фото: Непознати аутор)*

На територији *Мола* постоји могућност бављења разним рекреативним и спортским активностима. Поред плаже и таборишних места налази се врло лепо уређен рекреациони парк „Тисин цвет“. У комплексу рекреационог центра налазе се дечја игралишта, ресторан са преноћиштем, спортски терени за одбојку, рукомет, кошарку, фудбал и тенис.

Фрушкогорски маратон сваког пролећа у брдовитом шумском појасу Фрушке горе, на само корак од града, на Поповици, стартује традиционални дводневни маратон. Маратон се одржава на три стазе: Ултрамаратон или Западни велики маратон, Мали маратон запад – запад и Приправнички маратон запад – запад. За децу предшколског узраста постоји посебна Стаза радости и задовољства. Ова спортско-рекреативна манифестација сваке године окупља више десетина хиљада такмичара и рекреативаца (www.fruskogorski-maraton.com).

Стреличарски турнир у Бечеју отворено првенство Војводине у гађању летећих мета за децу и одрасле. Манифестација се организује у циљу популаризације спорта (летеће мете – „American trap“).

Сваке године на Петроварадинској тврђави, 19. и 20. мај се организује Фестивал оптимизма – *Baby exit* је велика годишња промоција Војводине. Атрактивност Фестивала чине око 15 тематских целина: култура, уметност, едукација, екологија, здравље, слободно време, традиција, занати, игра, хуманост, космополитизам, штедња, исхрана, комуникација и технологије (Слика 26).

Слика 26. Детаљи са (*Baby exit*) - Мале плесачице
(Извор : <http://flickrhivemind.net/>)

Сомборски маратон у *Сомбору* је традиционални, трка на 21,1 km спада у настарије и најпривлачније уличне трке у нашој земљи са преко 100 учесника из земље и окружења. Поред ове трке, испланирана је и трка најмлађих такмичара, као и „Трка на Венцу” у дужини од 2 km (www.somaraton.org.rs). Одржава се у другој половини маја. Валцерград је кад матуранти основних и средњих школа плешу у центру града, cha-cha-cha, mambo, rock'n'roll, и енглески валцер.

Дечије олимпијске игре у *Панчеву* су спортска манифестација за ученике од првог до четвртог разреда основних школа. У такмичењу, које се организује у занимљивим полигонима, учествује око 800 деце са територије Панчева и реч је о такмичењу у осам спортских дисциплина. Организује се и такмичење у екстремном бициклизму које се састоји од трке на кружној стази дужине 210 m. Такмиче се по две особе одједном у извођењу трикова и егзибиција на бицикловима изнад земљаних скакаоница (www.rtvpancevo.rs).

Интернационални Панчевачки карневал је најзначајнија међународна карневалска манифестацију у Србији, под покровитељством Министарства финансија и привреде Републике Србије и Града Панчева. Карневал саставни део манифестације је међународна сарадња и размена, на основу које се Панчево налази на карневалској мапи света са значајном европском манифестацијом која је краљица карневала у Србији, као први члан Федерације европских карневалских градова и званично Европски карневалски град од 2004. године (www.karnevalpancevo.com).

У *Тител* се организује Дечији карневал у част завршетка школске године, одржава се дечији карневал за ученике основних школа са територије општине Тител и суседних општина. Циљ манифестације је да се у весељу и кроз маске прослави завршетак школске године.

Сеоске игре у Бикову без граница се одржавају треће недеље у седмом месецу сваке године. Игре су засноване на сеоским мотивима: преносење воде, грађење камаре, круњење кукуруза, ношењу јаја у кашикама које морају да буду у устима, набацивању обруча на колчеве, гурање ролни сена, вуча трактора, ходање на штулама. Такмичење се одржава у 10 категорија инспирисаних старим обичајима и играма са села. (Слика 26).

Слика 27. Ходање на итулама
Фото: <http://www.subotica.com/>

Чикен фест у *Житишту* (Chicken fest) је спортско-забавна и привредно-туристичка манифестација одржава се сваког јула месеца у Житишту. Најзначајнија манифестација општине Житиште подразумева бројне концерте, фолклорне наступе, књижевне вечери, спортска такмичења, привредне сусрете и сајам живинарства (www.zitistetourism.org).

Витешки турнир у *Бачу* је манифестација која се одржава на простору средњовековне бачке тврђаве, а подразумева учешће различитих група који негују средњовековно витешко борење, обичаје, начин израде опреме и оружја (www.dnevnik.rs).

Летњи камп *Банатском Моноштору* народних игара и музике подразумева програм овог кампа је сачињен од креативних радионица из области културе и уметности, забавних активности, манифестација и такмичења, којима се током летњег распуста на прави начин употпуњује слободно време деце школског узраста и младих. За предметни камп сваке године влада све веће интересовање, како у погледу учесника тако и у погледу посећености од стране посетилаца из наше земље и суседних земаља. За време манифестације посетиоцима су на располагању смештајни капацитети за ноћење у породичним кућама.

На простору АП Војводине има још занимљивих дестинација које нуде спортска такмичења и манифестације, које у свом садржају садрже забаву, рекреацију и спорт за децу и одрасле. Самим тим, градови постају примамљиве дестинације за туристе у Војводини.

Значај излетничких активности за ученике основних школа

Излети представљају врсту туристичких аранжмана чије је најбитније обележје путовање на ближе дестинације и у релативно кратком времену. Излет јесте унапред припремљена комбинација две или више туристичких услуга (превоз и друге туристичке услуге) у трајању краћем од 24 сата, која не укључује ноћење, а које туристичка агенција нуди на продају и продаје по јединственој цени.²⁰ Уобичајено је да излети не трају дуже од 24 часа што значи да за разлику од других облика туристичких аранжмана не укључују услуге ноћења (Вуконић, 1993). Немачки језик има јасну одредницу речи излет – *ausflug*, док енглески језик отвара могућности за широку расправу по том питању (Станић-Јовановић, 2015). Често се за популарне излете у природи користи термин пикник (*picnic*), док се за обилазак културне баштине најчешће користи термин екскурзија (*excursion*). Оба термина имају превод излет, односно разонода (Гарача, Обрадовић, 2006).

Под излетом се подразумева одлазак деце на неко место ван установе, на коме ће се задржати одређено време. Према дужини задржавања излети могу бити полудневни и целодневни, на који се може ићи пешице или превозним средством (Родић, 2009). Савремена школа и садржај образовно-васпитног рада, поред свакодневних образовних задатака имају у програмима и такве форме рада које се заснивају на повезивању теорије са практичним знањима. Управо то пружа добро организован излет. Организовани излети су саставни делови интегрисаног туристичког производа, који умногоме употпуњују боравак посетилаца и један су од елементарних начина за повећање туристичке потрошње (Romelić, Plavša, Đurović, 2009).

Сваки излет има неки циљ који се том приликом реализује. Пошто се готово увек, ради о изласку у природу, на свеж и чист ваздух, о ходању и другим телесним активностима, говоримо о излету као саставном делу физичког васпитања. Излетима се

---

²⁰ Закон о туризму - Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - др. закон, 93/2012 и 84/2015
[http://mtt.gov.rs/download/1\(2\)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf](http://mtt.gov.rs/download/1(2)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf)

упознају природне лепоте, биљни и животињски свет, као и знаменитости од културне и историјске важности, а такође код деце стварамо љубав према природи и њеном очувању. Такође, деца се навикавају на живот у природи и са природом, сналажење у њој, припремању хране, подизању заклона од кише, оријентацији и сл (Слика 28). Деца се на излету упознају са новим видовима физичких активности за које нису постојали услови у урбаној средини. Корисно је пред сваки излет погледати карту предела којим ће се проћи и прочитати нешто занимљиво о њему, а може да се припреми и неки краћи текст о планираном излету. На тај начин се може подстаћи дечија машта и слобода да осмисле што лепши начин забаве и разоноде (Плавша, 2007).

Задаци који се остварују реализацијом програма ескурзије, излета, зимовања, летовања и кампа су: проучавање објекта и феномена природи, уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима; развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика; упознавање начина живота и рада људи појединих крајева; развијање позитивног односа према: националним, културним естетским вредностима, спортским потребама и навикама, позитивни социјалним односима, као исхватање значаја здравља и здравих стилова живота; подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљаја.²¹

Слика 28. Излет у природи
(Фото: Н. Остојић)

Као саставни део физичког и здравственог васпитања излети који се организују у основним школама доприносе у остварењу његовог циља, а то су:

²¹ Службени гласник РС-Просветни гласник, број 7/06

- задовољавање потребе ученика за кретањем;
- допринос повећању адаптивне и стваралачке способности ученика у савременим условима живота и рада;
- развијање здравствене културе неопходне ради очувања здравља;
- стварање трајне навике да се физичко вежбање угради у свакодневни живот и културу живљења;
- током излета, тј. боравка у природи дечији организми излажу се благотворним утицајима свежег ваздуха, сунца и воде, а за развој и челичење једног младог организма то је од изузетне важности;
- умерено пешачење не само да благотворно делује на активирање мускулатуре тела, дисање и циркулацију крви, већ сузбија непожељна дејства сталног седења, хипокинезије и неправилне исхране;
- активностима у природи развија се здравствена култура ради ефикаснијег чувања здравља, отпорности организма на штетне утицаје савременог живота и рада, као и других неповољних утицаја човековог окружења (Правилнику о наставном плану и програму основног образовања и васпитања).

Рекреативна настава

Рекреативна настава представља специфичну организацију васпитно-образовне делатности школе, и подразумева васпитно-образовни рад у природним условима (планине, језера) где се утиче на физички, интелектуални, социјални и емоционални развој деце. Поред реализације циљева и садржаја утврђених планом и програмом, рекреативна настава има рекреативно-забавни карактер. Рекреативна настава је посебни облик наставног рада који се одвија ван просторија школе, а најчешће у природи. Постоје два разлога зашто се учитељи и родитељи ђака опредељују за њу. Најважнији разлог је да се деца из градске средине и услова у којима живе одведу у природу на рекреацију. Обично се одлази у дечије одмаралиште која преко школске године нису довољно искоришћена.

Седмодневни или десетодневни боравак пружа деци да се физички окрепе и проведу на чистом ваздуху извесно време у игри и забави. *Активности у природи представљају*

низ спортских и других садржаја који се одвијају у природном амбијенту уз помоћ научних дисциплина, које су у служби безбеднијег боравка на отвореном уз уважавање свих природних законитости и поштовање и очување природе (Miletić, 2011).

Етимолошко значење речи „рекреативни туризам“ разматрано је од стране различитих аутора. Једно од њих заступа да је „рекреативни туризам изразито масован и доста разноврстан облик (саобразних) туристичких кретања“ (Чомић и сар., 2008; Savić, Bratić, Stojiljković, 2012).

Школа у природи

Школа у природи подразумева организације наставе, најчешће у природи, комбиновањем наставе и учења са одмором и окрепљењем ученика. Има посебан значај за градску децу, како у погледу одмора, тако и за непосредније упознавање природе и појава које се у њој дешавају (Педагошки лексикон, 432-433). *То је посебан вид целодневно организованог образовно-васпитног рада школе са интернатским смештајем, који се остварује ван места школовања, у природној средини, а подразумева и проширено педагошко деловање путем активности у слободном времену* (Станојловић, Станојловић, 1999). Познато је да су прве школе у природи настале из превасходно здравствених разлога, а затим и различитих васпитно-образовних потреба, а биле су намењене деци која си мала здравствене проблем и биле су удаљене од градске средине. Деца су ове школице похађала лети, а приоритет је био да се што више времена проведе на отвореном, на сунцу и свежем ваздуху. Због утицаја који су имале на здравствено стање деце и њихов психофизички развој, ове школе су почела да похађају и потпуно здрава деца. Покрет настао ангажовањем педагога, социјалних и здравствених радника са циљем да градска деца, не прекидајући школски рад, проведу неколико недеља у природи, има дугу традицију и данас је институционализован под називом „рекреативна настава“ или „школа у природи“ (Педагошки лексикон, стр. 569).

Настава у природи организује се за ученике од првог до четвртог разреда основног образовања и васпитања, у трајању од 7 до 10 дана, уз писмену сагласност родитеља, за најмање две трећине ученика одељења. За ученике који не одлазе на наставу у природи

школа је дужна да организује наставу. Настава у природи може се изводити у објектима који испуњавају услове за извођење предвиђених наставних и ваннаставних садржаја. Пре поласка на наставу у природи организује се лекарски преглед свих ученика. Настава у природи пружа могућности интердисциплинарног повезивања садржаја различитих наставних предмета и других ваннаставних активности.

Планирање садржаја овог облика рада врши се на основу наставних програма обавезних и изборних наставних предмета из којих се издвајају они садржаји који су погодни за остваривање циљева и задатака наставе у природи, а одговарају условима у којима се она реализује (Завод за образовање и васпитање). У самим наставним програмима за поједине предмете могу се наћи садржаји који експлицитно или имплицитно упућују на погодност овог облика образовно-васпитног рада (свет око нас, природа и друштво, физичко васпитање, ликовна култура, музичка култура, чувари природе, народна традиција, грађанско васпитање...).

Логоровања

Логоровања, таборена, камповања (активности у природи) су облик наставног рада и за децу најатрактивнији најздравији начин *летовања*, који се огледа у дужем (вишедневном) боравку у природи и ноћивању под шаторима или у другим нестабилним објектима (колибама, тршчарама, камп-кућицама и слично). Она, сем окрепљујуће-забавних садржина, служе организованом предузимању мера и режима који доприносе активном одмору, јачању здравља и спортова који се не могу остварити у току редовне наставе Физичког васпитања (Родић, 2009). Међутим, како још увек већина становништва не познаје довољно изразе у области физичког васпитања, дешавају се недоумице или асоцијације због употребе речи логоровање (логор, логорски живот, логораш).

Све више се одомаћио израз камповање, а везује се за слободно време, викенде и годишње одморе и групне одласке у слободну природу или посебно уређене просторе (кампове) за безбедан и ре-лативно комфоран боравак. Због тога, постају све популарнији термини кампови, омладински и дечији, спортски и сл.

Чак је прикладније име за ову област биваковање или таборење. Тек у седмом или осмом разреду основне школе (по наставном програму) ученици треба да учествују на логоровању (кампу веслања, пливања, кајакарења) и зимовању (кампу смучања, клизања, санкања).

7. Резултати и дискусија анкетног истраживања наставника и ученика у Војводини

Узорак

Узорак у истраживању чине наставници и ученици седмог и осмог разреда. Узорак ученика је углавном уједначен с обзиром на пол испитаника. Старосни узраст млађих ученика је 13 година два месеца, а старијих 15 година 3 месеца. Узорак је подељен на млађе (седми разред) и старије (осми разред основне школе) ученике.

Место експерименталног истраживања

Истраживање се вршило на територији Војводине.

Узорак у истраживању чине: наставници, ученици седмог и осмог разреда:

- ОШ „Соња Маринковић” Зрењанин,
- ОШ „Серво Михаљ” Зрењанин,
- ОШ „Јован Јовановић Змај” Србобран,
- ОШ „Славко Родић” Лазарево,
- ОШ „Змај Јова Јовановић” Рума,
- ОШ „Никола Тесла” Нови Сад,
- ОШ „Петар Кочић” Темерин,
- ОШ „Свети Сава” Житиште и
- ОШ „Милош Црњански” Српски Итебеј.

Поступак истраживања

Истраживање је изведено тако што је испитивач обилазио основне школе и уз дозволу надлежних лица тестирао наставнике и ученике. Тестирање се обављало у периоду од 20.02.2012. године до 17.01.2015. године, у наведеним школама на територији Војводине.

Прво су испитана одељења у Зрењанину, потом су тестирана одељења у Новом Саду, Лазареву, Србобрану, Итебеју, Темерину, Житишту и Руми. Такође се водило

рачуна да у узорку буде приближно једнак број старијих и млађих ученика (ученика седмих и осмих разреда).

Испитивање је било анонимно и рађено је групно. Након што су подељени упитници, дата су упутства за одговарање на питања у упитнику са напоменом да ће се сви резултати користити искључиво у научне сврхе. Упутство је било исто за све испитанике. Трајање испитивања није било временски ограничено, али углавном завршавамо за 60 минута.

Ставови наставника према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања

Полазећи од тога да ставови, преференције и интересовања о некој одређеној теми могу утицати на рад наставника, да испитамо ставове наставника према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања. Упитник поред неких основних података о наставнику (име и презиме, пол, предмет који предају, године старости, године радног стажа) садржила и питања која су се односила на о ставу према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања. У складу са тим, узорак који је попуњавао скалу ставова чини 58 наставника. Тај узорак неодређен не омогућава нека методолошки јака закључивања и није нам била намера да се податак који се добије генерализује на све наставике, односно да на основу податка који се добије закључујемо генерално о ставовима према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања. Међутим, важно је да се види какав узорак наставника је одабран када је у питању њихов однос према екскурзији. За реализацију оваквог програма важно да наставници имају позитивне ставове према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања.

Структуре ставова

Ставови су системи конгнитивних, емоционалних и конативних тенденција. Они представљају менталну спремност за одређени начин реаговања. Ставови имају и динамичко дејство делују као мотиви, подстичу, утичу на поступке. Њихов утицај на опажање манифестује се у њиховим деловањима на селективну перцепцију. Ставови

делују и на учење и памћење. Ставови исто тако утичу и на оцене, судове и на мишљење. Очигледан је и утицај ставова на емоционално понашање као и на поступке људи.

Ставови имају одређену функцију, омогућавају појединцу да стекне фиксирани стандарде за своје суђење и своје поступке и да се на тај начин лакше снађе у огромној разноликости ситуација са којима се среће, да их лакше категоризира и просуђује. Ставови такође помажу задовољењу различитих људских мотива.

Према Роту (1989) ставови представљају резултат социјализације човека. Разликујемо три категорије фактора од којих зависи формирање ставова. Прву групу чине универзални фактори који утичу на целокупно друштвено збивање и у историјској перспективи представљају основне детерминанте тог збивања па и друштвеног понашања (развитак производних снага и производни односи). Другу групу чине општији чиниоци као што је припадност одређеној групи. Трећу категорију представљају специфични услови у којима се у току дужег или краћег времена налази појединац.

Групе имају важнију улогу у формирању ставова и утицај може да се врши на три начина:

- пре свега што делују на избор, филтрирање комуникација и информација које ће допрети до чланова,
- наглашавању вредности за које се група залаже. Дају социјалну подршку коју група пружа одржавању ставова у складу са групним схватањима.

Најзначајнији утицај међу групама имају примарне групе као што су породица, круг пријатеља или радна заједница. Треба напоменути да у формирању ставова важну улогу имају сазнања, лични интереси и мотиви.

Персоналне факторе који имају велики значај у формирању ставова можемо поделити у две групе:

- актуелна мотивација појединца и
- трајне карактеристике или црте личности

Исти фактори који утичу на формирање утичу и на мењање ставова. Да ли ће се ставови лакше или теже мењати зависи од карактеристике става:

екстремност – екстремнији се теже мењају,

сложеност – једноставнији се лакше мењају по дирекцију,

усклађеност – став који је повезан са већим бројем ставова теже се мењају,

Такође, зависе и од особина личности. Као одређене опште црте личности од којих зависи деловање различитих фактора на мењање ставова су:

интелигенција – разликују се мишљења,

персуазибилност – подложност утицају неке комуникације без обзира на њен садржај, на комуникатора, на средства комуникације и на услове у којима се комуникација остварује.

Људи који су персуазибилнији лакше мењају ставове и потреба за конгнитивном јасноћом зависи од тежње, јер постоје људи који на ситуацију нејасноће реагују тражећи нове информације. На њих нове информације имају већи утицај.

Управо због тога што је група један од основних фактора при формирању и мењању ставова представља и значајан фактор у отпору мењању ставова (Фулгоси, 1990; Gray-Little, Williams, Hancock, 1997)

Утврђен је велики број посебних услова или специфичних фактора од којих зависи ефекат убеђивања на мењање ставова. Кључну улогу у томе игра група, комуникациона ситуација, садржај комуникације, организација комуникације, карактеристика комуникације или коришћење масовних средстава комуникације (Хавелка, Лазаревић, 1981).

Опис истраживања

Фреквенције испитаника с обзиром на пол

Табела 17. Фреквенције испитаника с обзиром на пол наставника

<i>Наставници</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
Мушки	18	31 %	1,6897	,46668
Женски	30	69 %		
Тотал	58	100 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

Из табеле 17 може се видети да је истраживањем обухваћено 31% мушких наставника и 69% жена. Мушкарци су у сектору просвете мањина. У предшколским установама жене чине 95% особља, а мушкарци 5%. У основним школама жене чине 86%

особља, а мушкарци 14%, то се види и у нашем истраживању. У средњим школама жене чине 64% особља, а мушкарци 36%. Само на вишим школама и факултетима мушкарци чине већину особља (56 %) (Малешевић, 2007; Благојевић, 2012).

Табела 18. Структура испитаника према радном стажу наставника у школи

Радни стаж	<i>f</i>	<i>p</i>	Mean	SD
1 - 5	5	8,6 %	3,0172	1,05117
5 - 10	16	27,6 %		
10 - 20	10	17,2 %		
20 - 30	27	46,6 %		
Total	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; Mean – аритметичка средина; SD – стандардна девијација;

Из табеле 18. Се закључује да је узорак, по овом критеријуму, хетероген. Испитанике смо груписали четири група. Највећи је проценат 46,6% оних наставника који припадају категорији од 20 до 30 година , а одмах затим, оних из групе од 5 до 20 година (27,6%).

У Табели 18 и графикону 5 приказани су резултати дескриптивне статистике. На основу тих резултата можемо да кажемо да наставници имају позитиван став према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања ($t(1,9) = 5,302$ $p < .001$). Такође, резултати су показали да ставови наставника не корелирају са њиховим годинама старости као ни са дужином радног стажа у просвети.

Табела 19. Скор скале ставова наставника према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања

	<i>N</i>	Minimum	Maximum	Mean	SD
Скор скале наставници	58	2,73	4,80	4,01	0,60

Легенда: *N* – број испитаника; Minimum - минимум; Maximum - максимум; Mean – аритметичка средина; SD – стандардна девијација

Резултати су показали да наставници имају позитивне ставове према према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања и да је прихваћена хипотеза (Табела 19).

Табела 20. Структура одговора на питање о активностима у природи

Да ли организујете за своје ученике активности у природи	пол		Укупно
	мушко	женско	
да	14	33	47
не	2	2	4
по потреби	2	5	7
Укупно	18	40	58

На питање *Да ли организујете за своје ученике активности у природи*, 82% наставника је одговорило да организује активности у природи, 12% организује по потреби, 6% наставника не организује активности. Већина наставника је у усменом разговору, пре попуњавања упитника изјавило да и сами уживају у природи и путовањима са ученицима, јер им се прижа прилика да и сами нешто ново науче (Табела 20).

Табела 21. Структура одговора на основу питања - Које активности највише преферирате у природи са ученицима?

Активности:	пол		Тотал
	мушко	женско	
екскурзије	7	10	17
рекреативна настава	3	6	9
излети у природи	2	10	12
настава у природи	1	2	3
зимовања	2	2	4
летовања	1	6	7
остало	2	4	6
Укупно	18	40	58

Наставници највише преферирају екскурзије, изјаснило се 17 наставника, 12 наставника воли одласке у природу, а 9 наставника преферира рекреативну наставу, у питању су учитељи, јер се рекреативна настава изводи од првог до четвртог разреда (Табела 21).

Табела 22. Структура одговора на основу питања - Какав је просечно одазив ученика на организовану ђачку екскурзију

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
да	55	94,8 %		
не	3	5,2 %	1,0517	,22340
Укупно	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

Већина школа подржава ђачке екскурзије и рекреативну наставу (94,8%), али већ неколико година често је узрок немогуће извођења ђачких и омладинских екскурзија због обавезности примене Закона о јавним набавкама и Закона о роковима плаћања (Табела 22).

Табела 23. Резултати одговора на питање - Да ли сте упознати са понудом ђачке екскурзије за ученике које организују туристичке агенције

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
добар	29	50,0 %		
задовољавајући	23	39,7 %	1,6034	,67381
лош	6	10,3 %		
Укупно	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

Екскурзија је и удар на све скромније буџете родитеља. Велики део родитеља одустаје од неких других обавеза и ствари, како би обезбедили да дете оде на екскурзију. У договору школа и туристичких агенција, постоји могућност плаћања на рате. Тако да 50% наставника сматра да је одзив ученика на организовану ђачку екскурзију добар, 39,7% наставника сматра да је задовољавајућ и 10,3% наставника сматра да је лош. Пре свага због лошег економског статуса родитеља (Табела 23).

Табела 24. Структура одговора на основу питања - Организује ли ваша школа активности у природи

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
да	48	82,8 %		
не	10	17,2 %	1,1724	,38104
Укупно	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

На активности у природи се мисли на разноврсне садржаје као што су: игре на снегу, школа пливања, едукативне пешачке туре, корективна гимнастика, креативне радионице, полигони спретности, спортски турнири, еколошке радионице, тематски дан, оријентиринг... На питање *Организује ли ваша школа активности у природи* 82,8% наставника сматра да школа организује активности у природи, 17,2% наставника сматра да се у њиховој школи теже организују такве активности, због различитих фактора (Табела 24). Неки наставници раде у више школа па нису у прилици да организују такав вид активности, неки наставници просто нису заинтересовани.

Табела 25. Резултати одговора на питање - Подржава ли ваша школа ђачке екскурзије и рекреативне наставе

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
да	25	43,1 %		
не	23	39,7 %	1,7414	,73890
углавном	10	17,2 %		
Тотал	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

Већина наставника 43,1% сматра да школа подржава одлазак наставника и ученика на екскурзију и рекреативну наставу, 39,7% наставника мисли да школа не подржава због обавезности примене Закона о јавним набавкама и Закона о роковима плаћања (Табела 25). Прописима није предвиђена комплетна процедура, па школе морају да праве и

посебне оквирне споразуме са агенцијама, што им не осигурава, оквирне цене као и неке непредвиђене ситуације током путовања, како се већ и показало у ранијој пракси, што школу може да доведе у незавидну ситуацију. Због свега тога неке школе и одустају од екскурзија. На питање *Да ли сте упознати са понудом ђачке екскурзије за ученике које организују туристичке агенције* 48% наставника сматра да је упознато са понудом, 17% сматра да је углавном упознато и 39% да није упознато, разлози су : директор уговара екскурзије, честе промене плана туристичке агенције..итд.

Табела 26. Структура одговора на основу питања - *Да ли сте задовољни понудом које вам нуде туристичке агенције*

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
да	19	32,8 %		
не	19	32,8 %	2,0172	,82699
углавном	20	34,5 %		
Укупно	58	100,0 %		

Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

На питање *Да ли сте задовољни понудом које вам нуде туристичке агенције*, 32,8% испитаника је одговорило да су задовољни понудом туристичке агенције исто толико је процената испитаника је одговорило да нису задовољни, да би програми требали да буду садржајнији и 34% испитаника је одговорило да су углавном задовољни са понудом (Табела 26).

Табела 27. Резултати одговора на питање - *Да ли сте задовољни са сарадњом туристичке агенције и школе*

	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
да	23	39,7 %		
не	12	20,7 %	2,1897	,75989
углавном	23	39,7 %		
Укупно	58	100,0 %		

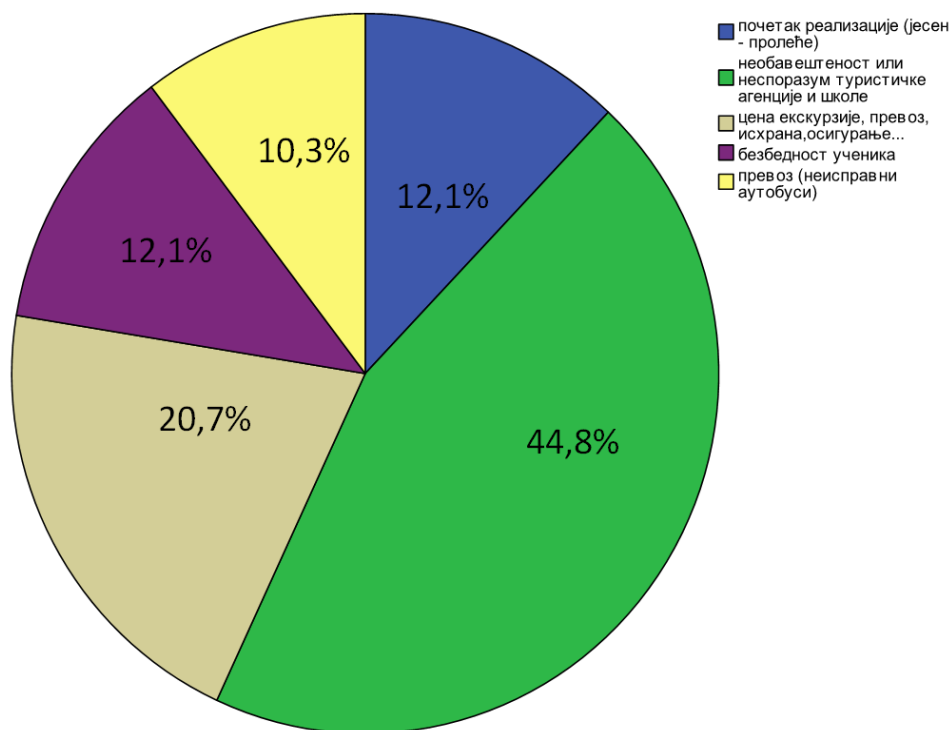
Легенда: *f* – фреквенције; *p* – проценти; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација;

Већина наставника је задовољно са сарадњом туристичке агенције и школе 39,7%, углавном 39, 7% наставника и 20% наставника није задовољно (Табела 27). Као незадовољство при организовању екскурзија навели су следеће: почетак реализације (јесен - пролеће), необавештеност или неспоразум туристичке агенције и школе, цена екскурзије, превоз, исхрана, осигурање... Безбедност ученика и превоз (неисправни аутобуси) можемо видети у табели 28.

Табела 28. Структура одговора на основу питања - Који су пропусти у организовању екскурзије

	Фреквенција	Процент	Важећи проценат	Кумулативни проценат
Почетак реализације (јесен - пролеће)	7	12,1 %	12,1 %	12,1
Необавештеност или неспоразум туристичке агенције и школе	26	44,8 %	44,8 %	56,9
Цена екскурзије, превоз, исхрана, осигурање...	12	20,7 %	20,7 %	77,6
Безбедност ученика	7	12,1 %	12,1 %	89,7
Превоз (неисправни аутобуси)	6	10,3 %	10,3 %	100,0
Укупно	58	100,0 %	100,0%	

Графикон 6. Пропусти у организовању екскурзије

На питање *Да ли користите неке припреме при одласку на екскурзију*, 69% наставника користи припреме за екскурзију, 31% наставника се изјаснико да не користи никакву припрему, јер сматрају да је то посао туристичке агенције, туристичког водича или вође пута.

При статистичкој обради података кориштене су параметријске статистичке методе јер дистрибуција резултата на упитнику става. Извршена је провера свих примењених тестова уз проверу нормалности дистрибуције. Анализом података је урађена SPSS 23.0 За израчунавање фреквенција зависних варијабли израчунати су следећи параметри: аритметичка средина, стандардна девијација, асиметрија, коефицијент закривљености и издужености (куртичност).

Резултати добијени статистичком обрадом података, прикупљених у истраживању, представљени су у табели 29.

Табела 29. Вишесмерна анализа варијансе

	Сума квадратних одступања	Степен слободе	Средњи квадрат	Тест	р-ниво
Које активности највише преферирате у природи са ученицима	1,076	1	1,076	,156	,694
	385,544	56	6,885		
	386,621	57			
Организујете ли наставу у властитом аранжману или користите услуге туристичке агенције	,131	1	,131	,205	,653
	35,886	56	,641		
	36,017	57			
Какав је просечно одазив ученика на организовану наставу у природи	,002	1	,002	,003	,954
	25,878	56	,462		
	25,879	57			
Организује ли ваша школа активности у природи	,001	1	,001	,006	,939
	8,275	56	,148		
	8,276	57			
Да ли сте задовољни понудом које вам нуде туристичке агенције	,583	1	,583	,850	,361
	38,400	56	,686		
	38,983	57			
Да ли сте упознати са	,035	1	,035	,062	,804

понудом активности у природи за ученике које организују туристичке агенције	31,086	56	,555		
	31,121	57			
Да ли сте задовољни са сарадњом туристичке агенције и школе	,539	1	,539	,932	,339
	32,375	56	,578		
	32,914	57			
Подржава ли ваша школа организовање екскурзије и рекреативне наставе	,000	1	,000	,008	,931
	2,844	56	,051		
	2,845	57			
Да ли користите неке припреме при одласку на екскурзију	,539	1	,539	2,541	,117
	11,875	56	,212		
	12,414	57			
Да ли сте прошли неку обуку која обухвата планирање и организовање ђачких екскурзија	,012	1	,012	,030	,864
	21,919	56	,391		
	21,931	57			
Да ли организујете за своје ученике активности у природи	,014	1	,014	,029	,865
	26,400	56	,471		
	26,414	57			

При статистичкој обради података кориштене су параметријске статистичке методе јер дистрибуција резултата на упитнику става. Извршена је провера свих примењених тестова уз проверу нормалности дистрибуције. Анализом података је урађена SPSS 23.0 За израчунавање фреквенција зависних варијабли израчунати су следећи параметри: аритметичка средина, стандардна девијација, асиметрија, коефицијент закривљености и издужености (куртичност).

Ставови ученика према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања

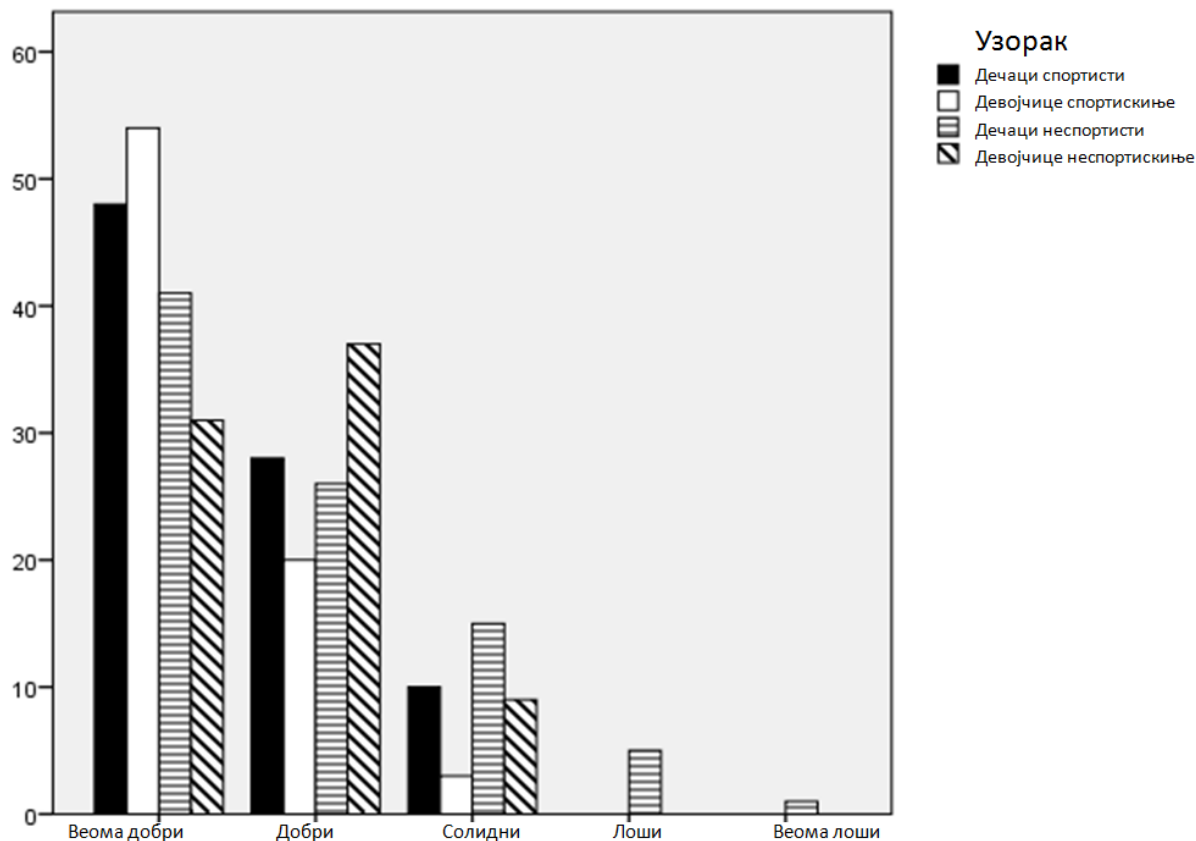
Основни циљеви квалитативне фазе истраживања су разумевање, интерпретација и валидација резултата који указују на то да су млади остварили позитивне ефекте према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања.

Истраживање је показало да су дечаци су активнији од девојчица, више су укључени у организовани спорти преферирају интензивније активности чешће спортска путовања, док девојчице предност дају неформалним или рекреативним видовима активности.

Испитаници који се не баве спортом највише преферирају активности којима је циљ забава и релаксација, као и дружење са вршњацима. Код ученика је најзаступљенији спорт на првом месту фудбал, затим следи кошарка, рукомет, карате, атлетика, пливање, ватерполо, а најмање заступљен бејзбол, док је код ученица највише заступљена одбојка, плес, рукомет, карате, а најмање фудбал. Процентуално изражено 60,1% спортиста и 49,6% неспортиста сматра да је врхунски спорт изузетно тежак. *Врхунски спорт* да би уопште био *врхунски* захтева и доста жртава и одрицања. Од тога 66% спортиста и неспортиста се потпуно слаже да спорт омогућава развијање особина неопходних за успех у животу. Истраживање је и показало да спортисти имају позитиван став према спорту, јер дистрибуција резултата добијених на примењеном упитнику ставова показује благу асиметрију у корист позитивног става. Значајне разлике постоје између девојчица спортисткиња и неспортисткиња, те девојчица неспортисткиња и дечака неспортиста. Око 87% дечака неспортиста волело би да има више часова физичког васпитања недељно, следе девојчице спортисткиње (76%), дечаци спортисти (62%), па девојчице неспортисткиње (41%).

Највећи број испитаника се изјаснио да су материјалне прилике њихове породице *веома добре* 53,2% (Графикон 7). Затим следи процена да су материјалне прилике породице *добре* код 34 % испитаника и *солидне* 11,3 % испитаника. Непосредним прегледом анкетних листова, стекли смо увид да је мали број ученика који су се изјаснили да им је материјано стање породице *лоше* из сеоских средина, а да је већина испитаника који су се изјаснили да им је материјално стање у породици *веома добро*, из градских средина. Чињеница је да се у граду живи бржим темпом и да град има већу понуду

садржаја за децу, која истовремено може имати и негативне последице за децу у развоју. Град нуди деци много више за живот, али су у граду чешће негативне појаве, као што су дечији несташлуци и тежи облици лошег понашања.

Графикон 7. Материјалне прилике ученика

Ученици који живе само са једним родитељем материјалне прилике у породици значајно неповољније утичу на бављење спортом и чешћим ђачким путовањима, него код ученицима који живе са оба родитеља. Родитељи који припадају вишим социјалним слојевима имају већи број ваншколских активности, а социјалне разлике видљиве су и када је у питању време проведено у школама страних језика, компјутера и плеса или на спортским теренима. Сумирајући наводе испитаника, може се рећи да је стандард ученика варијабла која одлучујуће утиче и на степен њиховог задовољства бављења спортом и коришћењем слободног времена, јер што је стандард нижи и количина материјалних

средстава која се могу издвојити у породици за задовољавање њихових културних, креативних потреба и бављења омиљеним хобијема је све мањи. Мања количина средстава утиче и на обим задовољавања културних потреба (посета позоришту, биоскопима, путовања и сл.) и на интересовања за садржаје у слободном времену. Међу младима, по наводима испитаника, све је изразитија разлика у материјалном статусу, оном који им породица обезбеђује. Те разлике се читавају и у избору субкултуре, избору места на која излазе, коју музику слушају, са којим се људима се срећу, са ким се друже, како се облаче, где путују, где реализују своја летовања и зимовања, ко су им узор и сл. (Томић, 2008; Остојић, Plavša, Vujko, 2014). Известан број испитаних ученика (спортиста и неспортиста) се изразило и да има подршку у породици за бављење спортом, спортско – рекреативним путовањима и креативним активностима ван школе 76%. Међу испитаницима има ученика који се активно баве спортом и спортско - рекреативним активностима три пута недељно по један сат (27,5 %), мада има и испитаника који су навели да више од седам сати недељно користе време за разне видове спортско-рекреативних активности. Анализом варијансе показало се да спортисти и неспортисти статистички значајно разликују у ставу према спорско – рекреативном туризму ($p < 0,05$). Варијабла бављења спортом показала се статистички значајним и у анализи интеракције са полом и старосном доби на став према спорту. Може се рећи да бављењем спортом значајно мења став према спорту што ће показати и даљи резултат анализе. Старосни узраст као независна варијабла није се показала релевантна, наиме старији и млађи ученици не разликују се статистички значајно ни у једној од зависних варијабли. Тако можемо рећи да период детињства није период преокрета у ставовима према спортско – рекреативном туризму, па се разлике између млађих и старијих ученика нису показале статистички значајним. Пол ученика утиче на сарадњу са родитељима у планирању спортско - рекреативних активности. Мушки пол је више за сарадњу са одраслима, док ученице имају више изграђен лични став према којем се управљају. Истраживања сугеришу да се позитиван утицај родитеља може остварити на два начина, тако да родитељи позитиван утицај могу остварити као "менаџери" слободног времена који у одређеној мери контролишу и планирају дечије и заједничке породичне активности, али и као модели који обликују интересовања и навике деце (Larson, Dworkin, Gillman, 2001).

Према учесталости навођења, активности у слободном времену обухватају: спорт, читање, рекреацију, забаву са вршњацима, слушање музике, гледање видеа и ТВ-а, посвећивање хобију, бављење уметношћу (свирање, сликање, писање), додатно учење и самообразовање, кућне обавезе и остале активности. Приближно половина ученика проводи слободно време код куће, а друга половина изван куће. На највећи број ученика вршњаци имају утицаја за избор слободних активности, чиме се остварује велики степен слободе у одабиру активности којима ће се бавити, што је јако значајно за социјализацију и самосталност ученика. Када иду из куће, млади најчешће одлазе на спортске терене, у паркове, на улице и тргове (Максић, Тењовић, 2008). Добијена је ниска али значајна корелација између спортско- рекреативних активности и школског успеха ($r = 0.18, p = .009$; $r = 0.19, p = .006$), што би значило да су ученици који постижу бољи школски успех и више преферирају спортске-рекреативне активности. Према подацима Покрајинског секретаријата за спорт и омладину, у АП Војводини 23.692 детета је укључено у неку од спортских секција. Посматрано на нивоу округа, највећи број деце учесника у спортским секцијама је у Јужнобачком округу (6.947 ученика/ца или 29%), док је најнижи број у Севернобанатском округу (1.595 ученика/ца или 7%). Највећа заступљеност физкултурних сала и спортских терена је у Јужнобачком округу (25,8 и 26% респективно), а најнижа у Севернобачком округу (7% и 6,6% респективно). Највећи број деце учесника у спортским секцијама је у Јужнобачком округу (6.947 ученика/ца или 29%) док је најнижи број у Севернобанатском округу (1.595 ученика/ца или 7%)²².

Табела 30. Фреквенције испитаника с обзиром на пол и на бављење спортом

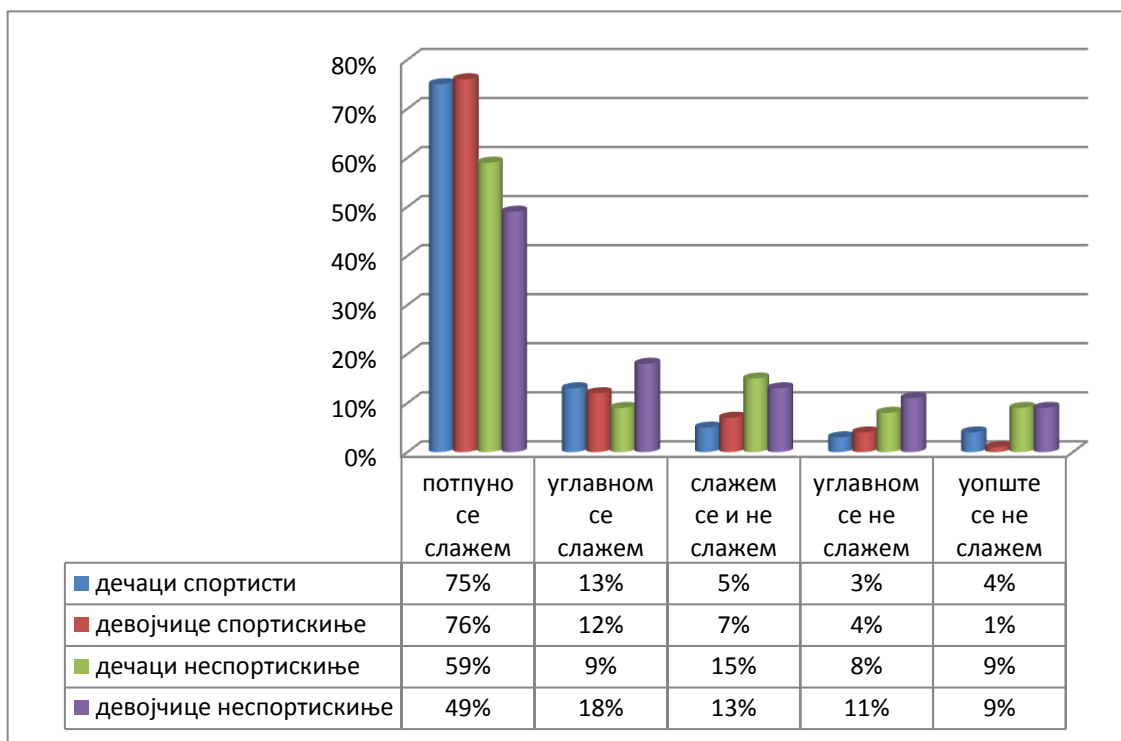
		Спортom се бавим			Укупно
		Активно	Рекреативно	Не бавим се спортом	
пол	Мушки	77	14	77	168
	Женски	64	27	98	189
Тотал		141	41	175	357

Што се тиче организованог бављења рекреативним активностима ван школе (Табела 30),

²² Програм развоја АП Војводине 2014 – 2020, http://www.region.vojvodina.gov.rs/upload/Program_razvoja_AP_Vojvodine_2014_2020_3891.pdf

12% ученик вежба у одговарајућем клубу (аеробик, теретана, фолклор, планинарење, плесна школа, итд). Значајно виши проценат девојчица се организовано бави рекреацијом (7% девојчица, према 3% дечака).

Табела и графикон 31. Дружење, путовање и нова сазнања су највреднија ствар на екскурзији

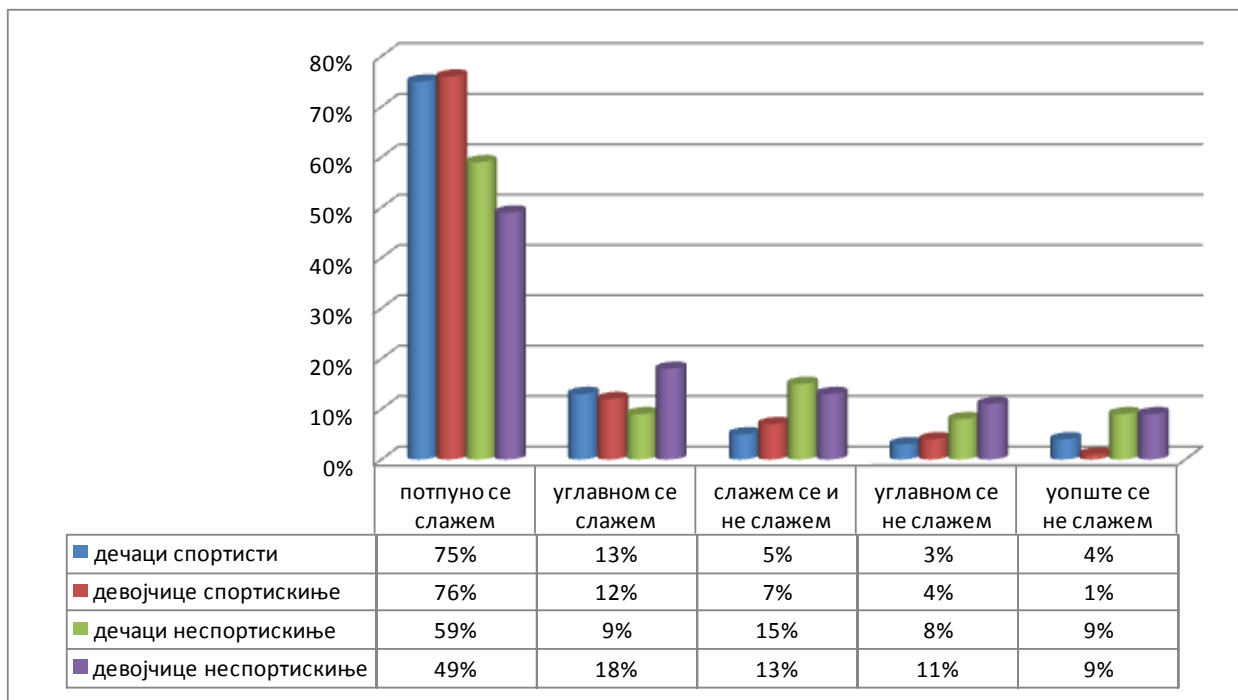

Са тврдњом, *Дружење, путовање и нова сазнања су највреднија ствар на екскурзији* потпуно се слажу 62% дечака спортиста, 57% девојчица спортисткиња, 31% дечак неспортиста и 23% девојчица неспортисткиња (Табела и графикон 31). Основно обежје спорта је такмичење и нема спорта без такмичења и путовања. Спорт за децу представља васпитно социјалну активност путем које стичу бројне другаре, уче се дисциплини и тимском раду.

Резултати овог истраживања потврђују позитивну повезаност између успешног бављења спортом и позитивних аспеката слике о себи и значајно мање заступљених проблема у понашању. Успешно бављење спортом снажан је подстицај развоја самопоштовања и перципиране компетентности. Интензитет образовних интересовања позитивно су повезани са ђачким туризмом и са просечним школским успехом, ученици

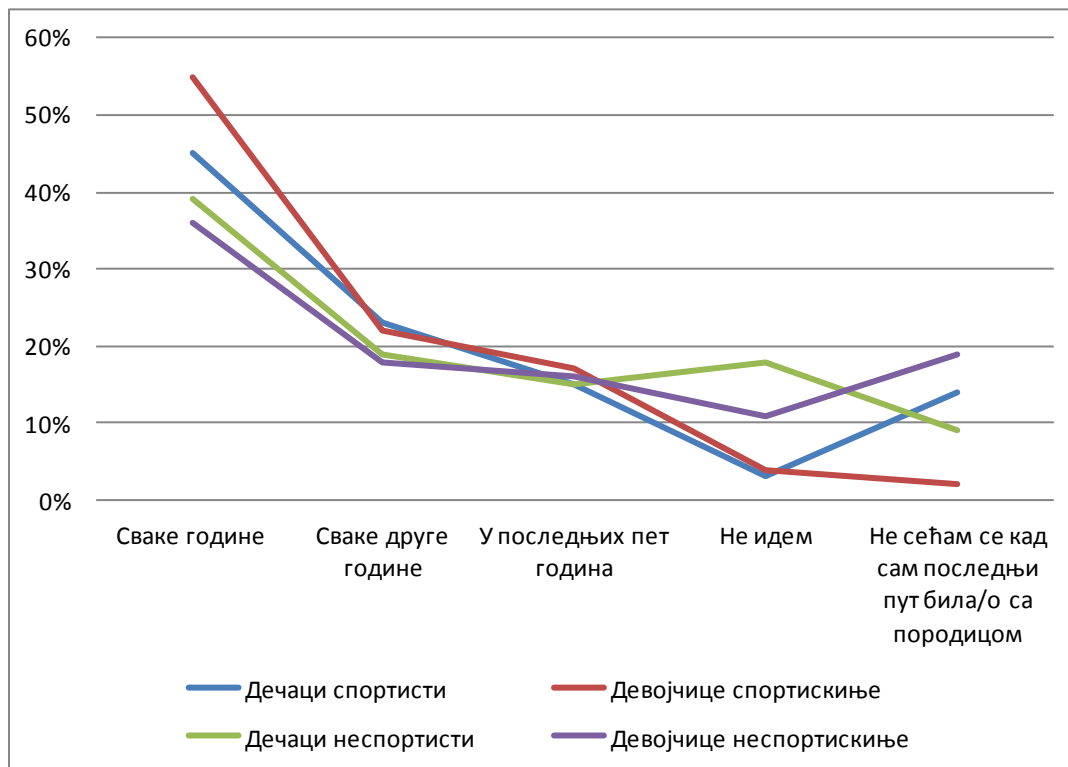
који преферирају спорт и спортско-рекреативне активности са ширим интересовањима и интензивнијим образовним и уметничким интересовањима испољавају веће интересовање за ђачка путовања и постижу бољи школски успех (Ostojić, Plavša & Vujko, 2014) . Постоји статистички значајна разлика у провођењу слободног времена са вршњацима ($\chi^2 = 12,3 \text{ sig} < 0,015$), односно највећи број ученика своје слободно време са вршњацима проводи у дружењу, као и на спортско-рекреативним активностима у природи. Постоји статистички значајна разлика у утицају на избор слободних активности ученика ($\chi^2 = 75,8 \text{ sig} < 0,00$).

Табела и графикон 32. Резултати одговора на питање –
На екскурзији сам пуно научио/ла

Са тврдњом *На екскурзији сам пуно научио/ла* највише се слажу девојчице спортисткиње 76% и дечаци спортисти 75%, затим следе дечаци неспортисти са 59% и девојчице неспортисткиње 49% (Табела и графикон 32). Неоспорно је да успех долази до изражаја у спорту и кроз истрајност, упорност и одговорност. Спорт омогућава да се развијају моралне врлине као што су поштење, искреност, правичност емпатичност, великодушност, поштовање других и развија се способност како да се човек носи са притисцима и стресом (Бачанац et al., 2009).

Са тврдњом *Спорту се у нашем друштву придаје велики значај* потпуно се слаже 49 % дечака спортиста, 37 % девојчица неспортиста, 36% девојчица спортисткиња и 30% дечака неспортиста.

Графикон 8. Одласци на путовања (зимовања и летовања)

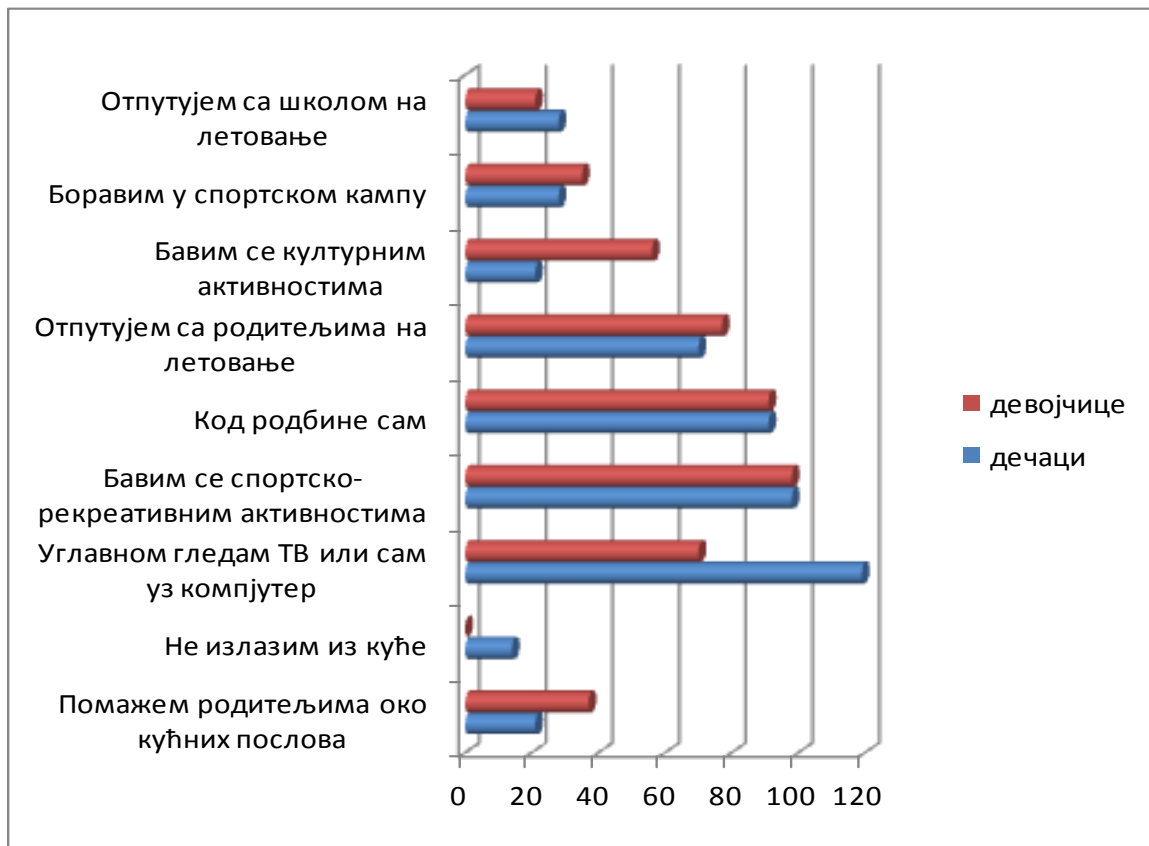
На зимовања и летовања сваке године иде највише 55% девојчица спортисткиња, 45% дечака спортиста, 39% дечака неспортиста и 36% девојчица неспортисткиња (Графикон 8). Сваке друге године путује највише 23% девојчица спортисткиња, 22% дечака спортиста, 19% дечака неспортиста и 18% девојчица неспортисткиња. Сваких пет година одлази на летовања и зимовања приближно исти број спотиста и неспортиста. 18% дечака неспортиста се изјаснило да никада није путовало на спортско – рекреативне активности. На питање о боравку у иностранству, 53,7% испитаних ученика изјављује да је путовало у иностранство. Од тог броја, половина изјављује да је путовала у Црну Гору или бивше југословенске републике (Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска), а друга половина наводи путовања у европске земље (Мађарска, Румунија, Грчка). Већина испитаника 88% добија џепарац од родитеља. 33% испитаника (спортиста и неспортиста) добија дневно

цепарац, 47% испитаника добија месечно. Новац троше на ужину, слаткише, на разне хобије (сакупљање сличица, играчака), школски прибор, допуну за телефон, итд. Такође, 10% испитаника је изјавило да само повремено добија цепарац и 10% испитаника се изјаснило да родитељи купују све што је потребно, па немају потребе за цепарцем. На питање о новим спортовима добили смо следеће одговоре: бунгее-јумпинг, сноубоард, летење змајем, веслање на дивљим водама, скијање, пењање на зид-планинарење. Мали број испитаника је испробало авантуристичке активности, 10% рафтинг, слободно пењање 11%, планински бициклизам 9%, већина испитаника се определила за целодневно пешачење (41%) и рекреативно планинарење (28%) (Ostojić, Plavša, Vujko, 2014).

Они појединци који се активно баве спортом имају предност у свим аспектима. Првенствено зато што се осећају боље у своме телу, осећају да припадају некој групи (спортском колективу), познају победу и пораз и знају како да се носе са њима итд. Истраживања су показала и да добро организовано слободно време младих доводи до позитивно и друштвено прихватљивих облика понашања младих који доприносе развоју здраве, самосвесне и задовољне личности (Gilman, 2001; Larson, Verma, 1999). Стање напетости, било које врсте, може се профитирати кроз спортску активност, тј. да стекне знање како селектује и контролише испољавање емоционалних реакција. Свако превентивно деловање за боље психофизичко здравље младих људи много је јефтиније и делотворније него решавање последица које губитак здраве средине неминовно носи. Нарочито у време када питање наркоманије и зависти постаје свакодневница, или када генерације одрастају уз компјутере и телевизијски програм. На основу резултата истраживања можемо установити да су спортско-рекреативни туризам у недовољној мери заступљене у слободном времену основаца. Социо-економска ситуација је веома важна, када породици понестане новца за задовоље основних потреба то у великој мери утиче и на квалитет и начин трошења слободног времена, путовањима, бављења спортом и спортско – рекреативним путовањима (Ostojić, Plavša, Vujko, 2014). Ако се побољшају животни услови и доћи ће и до квалитативних промена у начину коришћења слободног времена и бржи развој спортско-рекреативног туризма, у обрнутом смеру значајан је утицај на здравље и квалитет живота сваког појединца, породице и друштва.

Најчешћи извори средстава за финансирање путовања су родитељи и родбина, властита уштеђевина, ваучери и путнички чекови те различити начини уштеде (last minute,

стопањање, спавање у шаторима, путовање и спавање с више особа и сл.), (Klarin, Gusić, 2013).

Графикон 9. Активности ученика за време летњег распуст

На графикону 9 може се видети у којим активностима ученици проводе већину летњег распуст. Према учесталости навођења, активности у слободном времену обухватају: спорт, читање, рекреацију, забаву са вршњацима, слушање музике, гледање видеа и ТВ-а, посвећивање хобију, бављење уметношћу (свирање, сликање, писање), додатно учење и самообразовање, кућне обавезе и остале активности (Ostojić, Plavša, Vučko, 2014). Приближно половина ученика проводи слободно време код куће, а друга половина изван куће. Када иду из куће, млади најчешће одлазе на спортске терене, у паркове, на улице и тргове (Максић, Тењовић, 2008). На питање, *да ли имају неки хоби*, највећи број испитаника 45,75% бави гајењем (цвећа, паса, мачака...) 27,23 % испитаника стварањем (црта, пише, слика, свира...) , 16,03% сакупљањем (постера, слика, салвета...) и 10,99 % техничким аматеризмом. Девојчице се више баве колекционарством (65,3% : 41,7%) и у свом

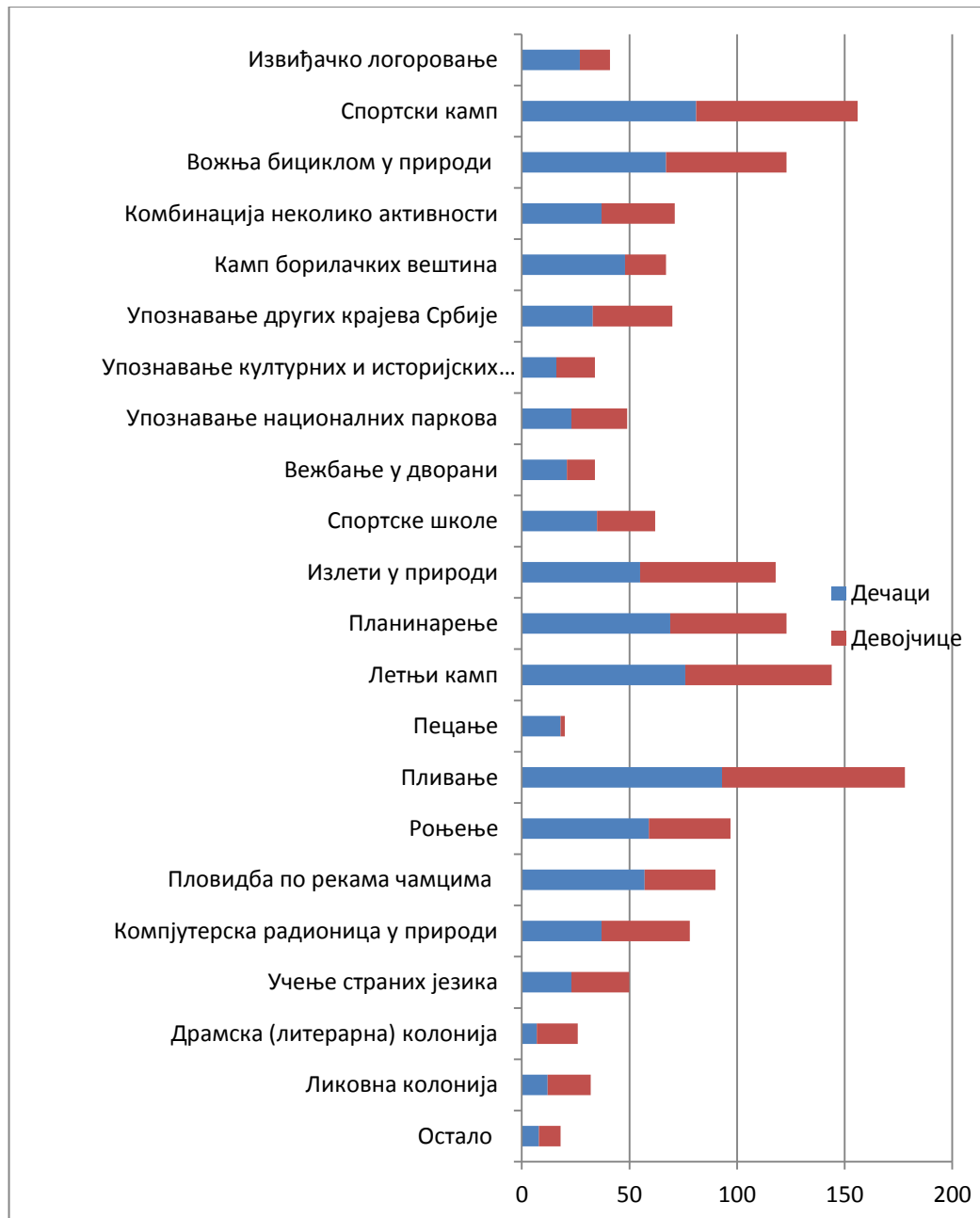
слободном времену, девојчице се чешће посвећују уметничким активностима него дечаци (27,4% : 9,4%).

Табела 33. Заинтересованост ученика за разне врсте спортско-рекреативних активности у току летњег распуста (%)

Спортски камп	81	75
Ликовна колонија	12	20
Драмска (литерарна) колонија	7	19
Учење страних језика	23	27
Компјутерска радионица у природи	37	41
Пловидба по рекама чамцима	57	33
Рођење	59	38
Пливање	93	85
Пецање	18	2
Летњи камп	76	68
Планинарење	69	54
Излети у природи	55	63
Спортске школе	35	27
Вежбање у дворани	21	13
Извиђачко логоровање	27	14
Упознавање националних паркова Србије	23	26
Упознавање културних и историјских знаменитости Србије	16	18
Упознавање других крајева Србије	33	37
Камп борилачких вештина	48	19
Комбинација неколико активности	37	34
Вожња бициклом у природи	67	56
Остало	8	10

Из табеле 33 и графикону 10 може се видети фреквенција испитаника за разне видове спортско-рекреативних активности у току школског распуста, ученици су највише заинтересовани за пливање, дечаци (93%) девојчице (85%), затим за спортски и летњи камп, следи вожња бициклом у природи, планинарење, излети у природи итд (Ostojić, Plavša, Vučko, 2014). Испитаницима су постављена питања, које би нове облике спортских активности желели упознати, да би се након тога са успехом бавили њима у оквиру ваннаставних спортско-рекреативних активности. На питање о новим спортовима добили смо следеће одговоре: банџи џамп, сноборд, летење змајем, веслање на дивљим водама, скијање, пењање на зид-планинарење.

Графикон 10. Активности у току лета - фреквенција девојчица и дечака

На питање *Да ли су неопходни аниматори у рекреатори у школском туризму* већина испитаника се сложила 95 %. Аниматори и рекреатори имају за задатак да поред класичних спортских-рекреативних активности које се реализују по различитим спортским теренима, искористите благодети природе и по могућству спроводе различите пешачке туре, оријетационе игре, извиђачке вештине (коришћење мапе, компаса,

прављење природног склоништа и сл). Мали број испитаника је испробало авантуристичке активности, 10% рафтинг, слободно пењање 11%, планински бициклизам 9%, већина испитаника се определила за целодневно пешачење (41%) и рекреативно планинарење (28%). Родитељи који припадају вишим социјалним слојевима имају већи број ваншколских активности, а социјалне разлике видљиве су и када је у питању време проведено у школама страних језика, компјутера и плеса или на спортским теренима. Анализа економског статуса породица, сведочи да је боља материјална ситуација породице управо сразмерна обиму ваншколског ангажовања ученика. Деца родитеља који припадају вишим социјалним слојевима имају већи број ваншколских активности, а социјалне разлике видљиве су и када је у питању слободно време и путовања ученика (Ostojić, Plavša, Vujko, 2014).

Туристичка потражња за омладинским туризмом је врло сложена, јер млади имају различите мотиве путовања, попут истраживања (83%), узбуђења (74%) или учења (69%). Због тога се унутар овог туристичког тржишта дефинишу нови тржишни називи: „backpacking“ или путовање са ранцем на леђима, студентска путовања, учење језика, професионализација, радно искуство, волонтерски програми, културне размене, спортски те авантуристички туризам. *Backpackersi* су људи који јефтино путују светом не жудећи превише за комфором при путовању и смештају већ само за дружењем и упознавањем нових људи и култура (Kušen, Gečević, 2008). Обично са собом имају само ранчеве и због тога су и добили тај назив. Смисао *backpackinga* није да се смештају по хотелима и давање паре водичима како би обилазили знаменитости већ да нађу приватни бесплатни смештај и тако се боље упознају са језиком и културом земље у којој се налазе и у друштву домаћина обиђу и упознају знаменитости (Klarin, Gusić, 2013).

Велика је вероватноћа да деца која су од детињства научила да путују са родитељима, касније када одрасту, љубав према туризму преносе на своје будуће породице.

Ефекти спортско рекреативног туризма на социјални развој младих у Војводини

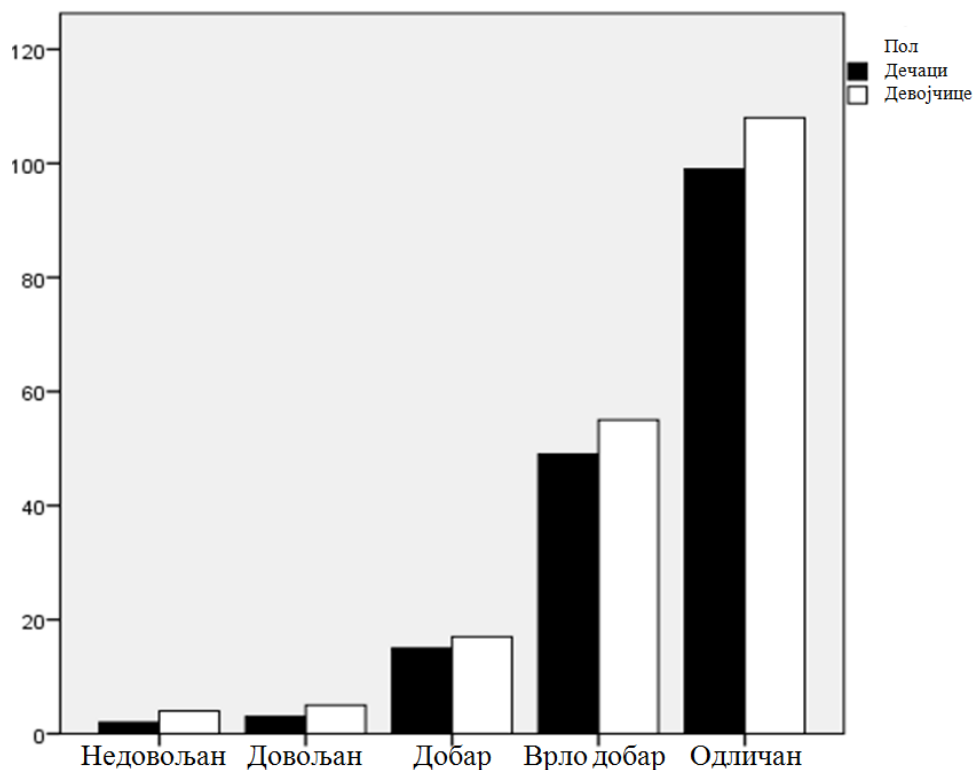
Спорт у савременом туризму постаје нови садржај боравка, а врло често и један од мотива за путовање у одређену туристичку дестинацију (Бартолуци, 2003). Спортски туризам обухвата све врсте активног и пасивног учешћа у спортским активностима до којих долази повремено или редовно из некомерцијалних или пословно комерцијалних разлога, за које је неопходан одлазак из места сталног боравка или радне средине (Плавша, 2005). Значајан мотив који лежи у основи рекреативног туризма свакако је добробит за здравље и кондицију, али поред тога рекреација у туризму може бити и један вид игре што се постиже било оживљавањем животних активности наших предака (лов, риболов, сакупљање плодова...), било учешћем у новим играма (Плавша, 2007).

Спортски привремено путовање и боравак појединца изван уобичајеног места боравка због: учешћа у физичкој активности, гледања физичке активности или посете атракцијама које су везане за спорт (Кесар, 2011). Спортско-рекреативни туризам у настави има своју психолошку и педагошку оправданост, јер је то настава у коју сви ученици радо иду. У просторима ван школе ученици имају више доживљаја, остварују више искустава, шире радозналост, откривају и доживљавају лепоту и функцију свој околине и што је најважније раде на очувању здравља. Дакле, за спортско-рекреативни туризам можемо рећи да је специфичан облик туризма у коме су спортско-рекреативни мотиви основни мотиви путовања и боравка на дестинацији. Спортско-рекреативни туризам подразумева бављење туриста спортско-рекреативним активностима изабраним по властитом нахођењу са циљем задовољења потребе за кретањем, игром, активним одмором, рекреацијом, разонодом и сл. (Плавша, 2007; Вујко, 2008). Сама биолошка потреба деце за кретањем, игром и забавом су основни разлози за примену и увођење ваннаставних спортско рекреативних активности у школе (Кермеци 2011).

Спортско- рекреативна настава омогућује јачање професионалних капацитета наставника кроз развијање свести о развоју компетенција ученика које се односе на проучавање објекта и феномена у природи, упознавање начина живота и рада људи појединих крајева

развијање позитивног односа према националним, културним, етичким и естетским вредностима, спортским потребама и навикама, позитивним социјалним односима. Развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика и подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљај.

Када је реч о активностима које би школа могла да понуди ради креативног коришћења слободног времена, највећи број ученика (78%) сматра да би у школе требало увести додатне садржаје у виду спортско–рекреативних активности и путовања (излети, кампови, извиђачко логоровање...).

N - 357, SD - ,938, df - 356, p - ,000

Графикон 11. Школски успех ученика

Само 15% испитиваних ученика укључено је у рад школских спортских секција. Пол ученика утиче на сарадњу са родитељима у планирању спортско - рекреативних активности. Мушки пол је више за сарадњу са одраслима, док ученице имају више

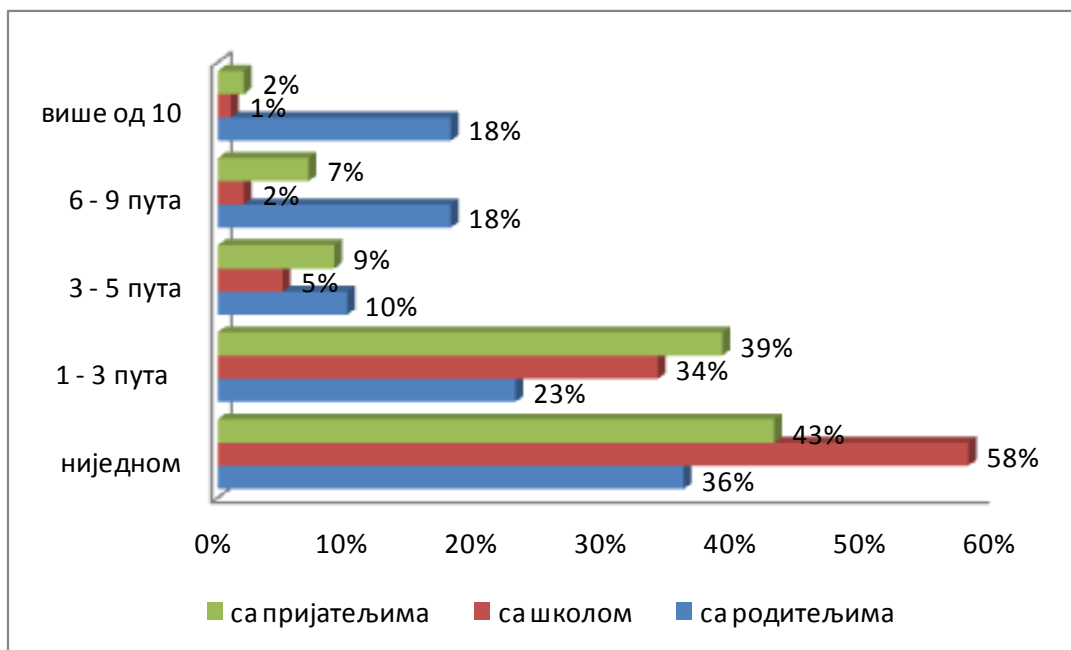
изграђен лични став према којем се управљају. Истраживања сугеришу да се позитиван утицај родитеља може остварити на два начина, тако да родитељи позитиван утицај могу остварити као "менаџери" слободног времена који у одређеној мери контролишу и планирају дечије и заједничке породичне активности, али и као модели који обликују интересовања и навике деце (Larson, Dworkin, Gillman S, 2001).

Табела 34. *Колико пута недељно учествујеш у спортско-рекреативним активностима*

	<i>f</i>	%
0	175	49.0
1-3 сати	98	27.5
3-5 сати	28	7.8
5-7 сати	42	11.8
више од 7 сати	14	3.9
Укупно	357	100.0

Међу испитаницима има ученика који се активно баве спортско-рекреативним активностима 3 пута недељно по 1 сат (27,5%), мада има и испитаника који су навели да више од седам сати недељно користе време за разне видове спортско-рекреативних активности (Табела 34). Од реквизита највећи је проценат оних који имају лопту (92,6%), затим бицикл (85%), затим, рекет за тенис (56,4%), ролере (46,3%), опрема за риболов (24,93%), скије (21,53%) а најмањи је проценат оних са клизаљкама и чамцем (8,6%). Добијени резултати нам говоре да (24,6%) ученика сматра да се у њиховој школи довољно примењују ваннаставне спортско - рекреативне активности (излети, кампови, школе у природи...), док велики број ученика (67,5%) оних који сматрају да се активности не примењују довољно. На питање *Да ли би хтели да свој зимски распуст проведу на планини, где би упражњавали спортске - рекреативне активности*, 77 % испитаника је дало потврдан одговор. Највећи разлог због којег би ученици провели зимски распуст на планини је скијање (42,2%), док 34 % ученика преферира грудвање и играње на снегу, а свега 5% је оних који би се само санкали. На питање *Да ли си путовао негде до сада са родитељима, пријатељима или у оквиру школских екскурзија*, готово сви испитаници (98,9%) дали су потврдан одговор. На питање о боравку у иностранству, 53,7% испитаних ученика изјављује да је путовало у иностранство. Од тог броја, половина изјављује да је

путовала у Црну Гору или бивше југословенске републике (Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска), а друга половина наводи путовања у европске земље (Мађарска, Румунија, Грчка). Са ким би волео да отпутујеш на летовање, 73% испитаника је одговорило да би опутовао са пријатељем, 17% са родитељима, 3% сам, 2% са рођацима, 3% са школом, 1% групом, 1% испитаника нема одговор. На питање о одласцима у позориште, биоскоп и музеј у слободно време 73,43 испитаника изјавило је да уопште не посећује културне манифестације. Међу онима који редовно одлазе, учесталост одлазака је 1–3 пута месечно.

Графикон 12. Да ли си у последњих годину дана ишао на екскурзију или туристичко путовање

Графикон 12 нам говори да у последњих годину дана са школом на екскурзију ниједном није ишло 58,23% испитаника, ниједном са родитељима 36,54% испитаника, и ниједном са пријатељима 43,31% испитаника. Више од 10 пута на излетиште у граду са школом је ишло 1,23 % испитаника, са родитељима је ишло 18,34% испитаника, а са пријатељима 2,78 % испитаника. На питање, да ли имају неки хоби, највећи број испитаника 45,75% бави гајењем (цвећа, паса, мачака...) 27,23% испитаника стварањем (црта, пише, слика, свира...) , 16,03% сакупљањем (постера, слика, салвета...) и 10,99% техничким аматеризмом. Девојчице се више баве колекционарством (65,3% : 41,7%) и у свом

слободном времену, девојчице се чешће посвећују уметничким активностима него дечаки (27,4% : 9,4%).

Дискриминантна анализа показује да се вредности младих склоних забави (изласци, дружење) разликују од вредности оних које то не занима ($\chi^2 = 209\ 799$, $p = 0,00$). Разлике постоје и између оних који време проводе уз компјутер (слушање музике, играња игрице и четовања) и оних који то не занима ($\chi^2 = 98\ 190$, $p = 0,00$) и између оних који често и ретко излазе ($\chi^2 = 121\ 526$, $p = 0,00$).

Слика 29. Авантуристичке активности за децу
(Извор: Савез за анимацију и рекреацију Србије, фотограф Горан Вјештица)

Мали број испитаника је испробало авантуристичке активности, 10% сплаварење (рафтинг), слободно пењање 11%, планински бициклизам 9%, већина испитаника се определила за целодневно пешачење 41% и рекреативно планинарење 28% (Слика 29). Према учесталости навођења, активности у слободном времену обухватају: спорт, читање, рекреацију, забаву са вршњацима, слушање музике, гледање видеа и ТВ-а, посвећивање хобију, бављење уметношћу (свирање, сликање, писање), додатно учење и самообразовање, кућне обавезе и остале активности. Приближно половина ученика проводи слободно време код куће, а друга половина изван куће. Када иду из куће, млади најчешће одлазе на спортске терене, у паркове, на улице и тргове (Максић, Тењовић, Л. 2008). Добијена је ниска али значајна корелација између спортско- рекреативних

активности и школског успеха ($p = 0,18$, $p = ,009$; $p = 0,19$, $p = ,006$), што би значило да су ученици који постижу бољи школски успех и више преферирају спортске-рекреативне активности.

Табела 34. Корелација између спортско- рекреативних активности и школског успеха

	Спортске активности	Рекреативне активности	Ширина интересовања	Интезитет образовних интересовања
Ђачки туризам	0,07	0,25**	0,30***	0,39***
Школски успех	0,11	0,20*	0,28**	0,41**

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Као што се из Табеле 35 може видети спортске, рекреативне активности, ширина интересовања, интензитет образовних интересовања позитивно су повезани са ђачким туризмом и са просечним школским успехом. Корелације су ниске или осредњег интензитета, али значајне. Може се рећи да ученици који преферирају спортско-рекреативне активности са ширим интересовањима и интензивнијим образовним и уметничким интересовањима испољавају веће интересовање за ђачка путовања и постижу бољи школски успех.

Остаје нада да ће туризам, поготово ђачке екскурзије наћи своје место у државним плановима Србије, у надлежном Министарству просвете, са одговорним и квалитетним кадровима и уз подршку Владе. Остаје нада и да ће се, без обзира на то шта држава омогући, појавити више предузетника у туризму, да ће се креирати партнерства у дестинацијама на економској основи, да ће кадрови улагати у своју едукацију.

Ђачке екскурзије не доносе само значајан економски допринос дестинацијама које ученици посећују, већ кроз путовања развијају своје личне вештине, успостављају друштвене и културне везе и стичу искуство. Мотивација младих да путују представља комбинацију следећих фактора: Истраживања (83%), Узбуђења (74%), Повећање знања/учење (69%), жеља за одмором и опуштањем је далеко слабије рангирана као мотивациони фактор (Maksimović, Miletić, 2013). Мотиви учесника-авантуриста, дакле, имају везе са

уживањем које изазива, на пример, подизање адреналина у сусрету са опасношћу и при испољавању одређених вештина, али су и одраз потребе и жудње за увидом у непознато, скривено и неистражено. Ипак, постоје и мишљења да се ова врста туризма не заснива толико на ризику, колико на потреби појединца за новим сазнањима. У ствари, реч је о вишеструкој мотивацији за овај облик туризма (Работић, 2012). Као мотивационе факторе у том смислу, Пејц и Конел издвајају: узбуђење, изазов, ризик, неизвесност, опасност, новину, ескапизам и стимулацију. Пролазећи кроз та психолошко-емоционална стања у току свог ангажовања, авантуристи развијају своје личне вештине и обезбеђују свестрани лични развој на бази искуства (Page, Connell, 2009).

Предности и недостаци истраживања

Овим истраживањем учињен је покушај да се види став наставника и ученика према става према екскурзији као облику образовно - рекреативних и туристичких кретања у Војводини .

Обимност самог упитника (три упитника заједно су садржале 100 честице) задавала је потешкоће испитаницима. Губитак концентрације је представљао још један проблем због којег би се могло рећи да добијени резултати нису посве релевантни.

Овим истраживањем желим да докажем да ђачка путовања позитивно делују на ученике у старијем школском узрасту развоја која је кључна за формирање идентитета.

Свако превентивно деловање за боље психофизичко здравље младих људи много је јефтиније и делотворније него решавање последица које губитак здраве средине неминовно носи. Нарочито у време када питање наркоманије и зависти постаје свакодневница, или када генерације одрастају уз компјутере и телевизијски програм.

8. ЗАКЉУЧАК

На основу истраживања и стечених информација, реализацији ђачких екскурзија добра, али је потребно подићи је на виши ниво, са више информација, већег упознавања процедуре за организацију екскурзије, веће подршке од стране надлежних органа, детаљније упознавање са путним правцем и дестинацијом, да се чују идеје школе по питању цене, анимирања и алтернативе. Ученици су покретач и снага будућности и образовања, али су исто тако важан носилац и туристичког развоја наше земље. Највећу одговорност у том погледу сносе понуђачи и извршиоци екскурзија – агенције, други локални организатори, туристички и специјализовани водичи и сл. Од њих се очекује да буду креативнији у осмишљавању оригиналних и примењивих идеја. Интерес сваке дестинације је да посетиоцима обезбеди услове за безбедан, садржајан и квалитетан боравак. Вачке екскурзије као део образовно – рекреативног туризма су снажна подршка туризму и туристичким агенцијама које су у великој мери укључене у ову организацију. Као такве су недовољно искоришћене за јачање туристичког потенцијала и не заузимају довољно простора у комуникацији са важним чиниоцима када се говори о перспективи и плановима за развој туризма. образовање кроз образовни туризам се заснива на искуственом учењу на конкретним примерима, уз велику партиципацију и ангажованост учесника, чиме су импресије о некој теми интензивније, а самим тим знања трајнија.

Како је образовни туризам значајан у образовном систему важно је да се изабере најбоља дестинација која ће омогућити извршење задатака ђачке екскурзије. Образовни потенцијал ђачких екскурзија је неопходно искористити као савремени поглед на образовање и као такав га неговати и оснаживати. Развијањем и улагањем у образовни туризам утиче се на развијање других облика туризма, као и туристичке делатности уопште. Спортски садржаји су постали део многих туристичких понуда, а често су и део понуда образовног туризма, па на тај начин се позитивно утиче на развој спортског туризма. Са друге стране, спортом се остварују одређени циљеви физичког васпитања, које је саставни део образовног туризма. Исто тако, образовни туризам је повезан са другим облицима туризма и васпитања и образовања, где међусобно утичу једни на друге. Образовно– рекреативни туризам у Војводини, без обзира на проблеме са развијеношћу рекреативне инфраструктуре, ипак има огромне природне потенцијале за развој веома

различитих и атрактивних образовно–рекреативних активности на којима се може заснивати израда конкретних програма на различитим дестинацијама.

На основу тих резултата можемо да кажемо да наставници имају позитиван став према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања ($t(1,9) = 5,302$ $p < .001$).

Показало се да спортисти и неспортисти имају позитиван став према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања и према спорту, јер дистрибуција резултата добијених на примењеном упитнику ставова показује благу асиметрију у корист позитивног става.

Старосна доб као независна варијабла није се показала релевантна, наиме старији и млађи адолесценти не разликују се статистички значајно ни у једној од зависних варијабли. Тако можемо рећи да период ране адолесценције није период преокрета у ставовима према екскурзији као облику образовно рекреативном туризму па се разлике између млађих и старијих ученика нису показале статистички значајним.

Анализом варијансе показало се да спортисти и неспортисти не разликују у ставу према према екскурзији као облику образовно рекреативном туризму, али се статистички значајно разликују у ставу према спортско–рекреативним активностима ($p < 0,05$). Варијабла бављења спортом показала се статистички значајним и у анализи интеракције са полом и старосном доби на став према спорту. Може се рећи да бављењем спортом значајно мења став према спорту што ће показати и даљи резултат анализе.

Пол не утиче статистички значајно на формирање става. Разлика између учесника и учесника у истраживању на варијабли става према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања и према спорту није се показала статистички значајном ($p > 0,05$), док у интеракцији са варијаблама доби и бављењу спортом добијена је статистички значајна разлика ($p < 0,05$). За ове резултате би се могло рећи да одступају од очекиваних. Стереотипи који постоје налажу да мушкарци више воле спорт, више се њим баве и више га гледају.

Резултати нам потврђују да разноврсност садржаја као елемената туристичке понуде Војводине позитивно утиче на квалитет те понуде туристичких путовања за ученике. Туристичка дестинација Војводине има велике туристичке потенцијале које нису

у довољној мери искоришћене. Полазна претпоставка за развој образовно - рекреативног туризма и стварање брэнда туристичке дестинације Војводине је анализа имица ове туристичке гране.

На основу резултата истраживања смо установили да туристичка понуда обогаћена образовно-рекреативним садржајима привући ће већи број туриста/ ученика у односу на класичну туристичку понуду. Ћачке екскурзије не доносе само значајан економски допринос дестинацијама које ученици посећују, већ кроз путовања развијају своје личне вештине, успостављају друштвене и културне везе и стичу искуство.

Статистички значајне разлике постоје у односу на социо-економски статус родитеља и активног провођења слободног времена и путовања ($p = 0,00$). Ученици све ређе посећују концерте, позоришне представе, биоскопске пројекције као и остале културне догађаје. Као разлог наводи се недостатак новца за овакве активности али и то да ученици показују минимално интересовање за овакав вид активности. Недостатак новца за ћачка путовања најчешће препреке са овом констатацијом се делимично и у потпуности слаже више од половине испитаника. На основу резултата истраживања можемо установити да је да су културне активности у недовољној мери заступљене у слободном времену.

Резултати нам потврђују ($p = 0,56$) да не постоји статистички значајна разлика између успеха ученика и улоге школе и вршњака према екскурзији као облику образовно - рекреативних и туристичких кретања.

Добијена је ниска али значајна корелација између спортско-рекреативних активности и школског успеха ($p = 0,18$, $p = ,009$; $p = 0,19$, $p = ,006$), што би значило да су ученици који постижу бољи школски успех и више преферирају спортске-рекреативне активности.

Истраживања туристичке дестинације Војводине указује на чињеницу да се туристи најчешће групишу и посећују одређене делове ове туристичке дестинације. То су централни локалитети и туристички центри, док друге много веће површине унутар дестинације нису предмет интересовања посетилаца, па самим тим не представљају значај приликом туристичке презентације.

Закон о јавним набавкама, који се примењује и код организације ћачких путовања, не третирајући специфичност те делатности, унео је изгледа доста конфузије у школе

око организовања ђачких екскурзија. Прописима није предвиђена комплетна процедура, па школе морају да праве и посебне оквирне споразуме са агенцијама, што им не осигурава, ипак, оквирне цене као и неке непредвиђене ситуације током путовања, како се већ и показало у ранијој пракси, што школу може да доведе у незавидну ситуацију. Због свега тога неке школе и одустају од екскурзија.

9. ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАКА

1. Andevski, M., (1997), Uvod u ekološko obrazovanje, Filozofski fakultet, Novi Sad.
2. Andrijašević, M. (2006). Kvaliteta u sportskoj rekreaciji. *Zbornik radova*, 15.
3. Анђелковић, С., (2012), Теоријска полазишта реализације ђачких екскурзија, Зборник института за педагошка истраживања вол. 44, Институт за педагошка истраживања, Београд; стр 385-401.
4. Анђић, Д., (2008), Учење и подучавање природе и друштва на отвореним просторима, Методички огледи, Учитељски факултет Свеучилишта у Ријеци, Ријека.
5. Антонијевић, Д., Грубишић, М., Банић А., (2013), Однос између традиције, туризма и гастрономије: гастрономска понуда и кулинарско наслеђе у салашарском туризму, Етноантрополошки проблеми, н. с. год. 8. св. 4. Београд.
6. Anderson, D., Zhang, Z. (2003), Teacher Perceptions of Field-Trip Planning and Implementation. *Visitor Studies Today*, Vol. 6, No. 3, 6-11.
7. Ap, J.; Wong, K.F.K. (2001) Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems, *Tourism Management* 22, str. 551-563.
8. Armstrong, N., Welsman J., (2000.), *Young people and Physical activity*. New York: Oxford University Press
9. Attarian, A., (1996), „Integrating values clarification into outdoor adventure programs and activities“. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 67 (8), 41-44.
10. Bakić, O. (2009) *Marketing u turizmu*, osmo izdanje, Univerzitet Singidunum, FTHM, Београд.
11. Bartoluci, M. (2003), *Ekonomika i menadžment sporta*, Informator, Zagreb.
12. Bartoluci, M., Škorić, S., (2009.), *Menadžment u sportu*, Kineziološki fakultet u Zagrebu.
13. Bartoluci, M., (2004), *Odnos turizma i sporta*, U: *Sport u turizmu*, Zbornik radova međunarodnog zdravstvenog skupa „Menadžment u sportu i turizmu“, Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
14. Bartoluci, M., Andrijašević, M., (2006), *Aktivni odmor u unapređenju kvalitete turističke ponude*. Hotelska kuća, Opatija

15. Бесермењи, С., Милић, Н., Јовичић, Д., (2011), Туристички значај музеја у Војводини. *Зборник радова бр. 59- Географски факултет Универзитета у Београду*, 157-188.
16. Бешлић, В., (2009), Креирање бренда Војводине као туристичке дестинације, Универзитет Београд, магистарски рад.
17. Вижелић, В., (2006), *Aktivnosti u planinama, sport, zdravlje, ekologija*, Nikšić.
18. Blythe, J. (2007). *Consumer Behaviour*. London: Thomson learning.
19. Boorstin, D. (1983) *Od putnika do turiste – izgubljeno umeće putovanja* (prevod: V.Vukelić), *Turizam i kultura*, 60/61, str. 30-61.
20. Boyle, A.; Arnott, A. (2004) *What tour guide stories can tell us about learning, education and training: A case study in the Top End of the Northern Territory*, Council for Australian Tourism and Hospitality Education (CAUTHE) conference, February 2004, Brisbane, Qld, Australia, str. 75-86.
21. Božović, R. (2009). *Kultura turizma. Sociološka luča*, 3(1), 42–56. br. 107/2012
22. Branković, D. *Kultura i slobodno vreme* (2009). *Naučna i duhovna utemeljenost društvenih reformi*, 497-508.
23. Brettschneider, W.-D., & Naul, R. (2004). *Study on Young People's Lifestyles and Sedentari ness and the Role of Sport in the Context of Education and as a Means of Restoring the Balance*. Paderborn.
24. Bull, C., & Weed, M. (2004). *Sports Tourism*, Routledge, UK.
25. Благојевић М. (2012). „Жене и мушкарци у Србији: шта нам говоре бројке?“, Програм Уједињених нација за развој, Београд.
26. Будимир-Нинковић, Г. (2008). *Педагогија слободног времена*. Јагодина: Педагошки факултет.
27. Buhalis, D., & Cooper, C. (1998). *Small and medium sized tourism enterprises at the destination. Embracing and managing change in tourism: International case studies*, 329.
28. Vilotijeвић М., (2000), *Didaktika – Organizacija nastave*, Naučna knjiga, Beograd.
29. Vilotijeвић М., (2000.), *Didaktika – Didaktičke teorije i teorije učenja*, Naučna knjiga, Beograd.

30. Vujko, A. (2011). „*Fruška gora i Vršачке planine—sadašnje i buduće destinacije sportsko-rekreativnog turizma*“, (doktorska teza). Novi Sad: PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
31. Vujko, A., Plavša, J., Ostojić, N. (2013). *Impact of the “Danube cycling route” on the development of cycling tourism in Serbia*, Polish Journal of Sport and Tourism, Poland, Volume 20, Issue 3, 227–233.
32. Vujko, A., (2008), *Fruška gora - destinacija za biciklistički turizam*, (magistarski rad), Fakultet za sport i turizam, Novi Sad.
33. Vujko, A., Plavša, J., Ostojić, N. (2013), *Travel agencies as a Factor of cycling Tourism Development on the Mountain of Vršac*, Scientific Journal in Sports and Medical-Rehabilitation Science, Vol 3.,No 2, 117-123 .
34. Вуковић, З., Новаковић, И., (2005) Петроварадин јуче, данас, сутра, Нови Сад.
35. Verbić S., Bojanović, S., Milin, V. (2011), Postignuća učenika i nastava fizike. U S. Gašić-Pavišić i D. Stanković (ur.), TIMSS 2007 u Srbiji (69–96). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
36. Вилотијевић, М., (1999), Дидактика – организација наставе 3, Учитељски факултет: Београд.
37. Вујовић, Р., (2009), Управљање ризицима и осигурање, Сингидунум, Београд.
38. Вуконић, Б., (1993), Туристичке агенције, Школска књига, Загреб, 1993. Галић, М., (2000). Школа у природи и живот у школи, Институт за педагошка истраживања, Ужице.
39. Гарача, В., Обрадовић, С., (2006), Неке специфичности излетничког туризма, Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство 35/2006, ПМФ, Нови Сад.
40. Гарача, В., Ђурчић, Н., Вукосав, С., Цураковић, Д., (2012), Planning and equipping of the Petrovaradin Fortress lower town for touristic purposes. Зборник радова Географског института 'Јован Цвијић', САНУ, вол. 62, бр. 3, стр. 105-122.
41. Галић, М., (2000), Школа у природи и живот у школи, Институт за педагошка истраживања, Ужице.
42. Getz, D., (2007), *Arts, Culture and Tourism-Partnerships and challenges*. Retrieved from:<http://rich.dit.ie/documents/Professor%20Donald%20Getz%20University%20of%20Calgary.pdf>
43. Gibson, H., (2006), *Sport tourism: concepts and theories*. New York, London: Routledge.

44. Gibson, H. J., (1998), Active Sport Tourism: Who Participates?, *Leisure Studies*, Vol.17, No.2. pp.155-170.
45. Gilman, R., (2001), The relationship between life satisfaction, social interest, and frequency of extracurricular activities among adolescent students. *Jurnal of Youth and Adolescence*, 30 (6) 749-767.
46. Grandić, R., Letić, M., (2008), *Prilozi pedagogiji slobodnog vremena*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
47. Gray, M., (2004), *Geodiversity – valuing and conserving abiotic nature*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
48. Griffin, J., Symington, D., (1997), Moving from Task-Oriented to Learning-Oriented Strategies on School Excursions to Museums. *Science Education*, Vol. 81, No. 6, 763-779.
49. Grung, A., Krause, H., Siewers, M., Rieckert, H., Muller, M. J., (2000), Is TV viewing on index of physical activity and fitness in overweight and normal weight children? *Public Health Nutrition*: 4(6), 1245 – 1251.
50. Gunn, C.A., Var, T. (2002), *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*, Routledge.
51. Dencker, M., Thorsson, O., Karlsson, M.K., Linden, C., Svensson, J., Wollmer, P., & Andersen, L.B., (2006), *Daily physical activity in Swedish children aged 8-11 years*. *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*, 16(4), 252-257.
52. Dencker, M., Thorsson, O., Karlsson, M., Linden, C., Svensson, J., Wollmer, P., Andersen, L. (2006), Daily physical activity and its relation to aerobic fitness in children aged 8-11 years.
53. Dobre, R., Rusković, P., Čivuljak, M., (2004), *Menadžment turističke destinacije*, Visoka škola za turistički menadžment, Šibenik.
54. Dumazdier, J., (1963), *Vers une civilisation du loisir*, Editions de Seuil, Paris, 1963.
55. Делалић, В., (2011), Значај и увјети рада школе у природи, Зборник радова Педагошког факултета у Зеници, 267-286.
56. Драгићевић, В., (2006), Спортско-рекреативни садржаји у туризму Дурмитора, Међународни научни скуп „Савремене тенденције у туризму, хотелијерству и гастрономији“, Нови Сад, Департаман за географију, туризам и хотелијерство.
57. Ђорђевић, В., Крнети, Ж., (2007), *Adolescenti i sport: rodna perspektiva*. У Ђ. Нићин (Ur.), *Zbornik radova: III Međunarodna konferencija "Menadžment u sportu"*: zbornik radova (str.

- 171-178). Beograd: Univerzitet "Braća Karić": Fakultet za menadžment u sportu; Olimpijski komitet Srbije.
58. Erler, J. J., (2003), Banat, Istorijски архив из Панчева, Knjižara Prota Vasa, Општинска библиотека Опово.
59. Živković, R., (2010), *Ponašanje i zaštita potrošača u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
60. Живковић Р., (2009), Понашање и заштита потрошача у туризму, Универзитет Сингидунум, Београд стр.54.
61. Закон о основама система образовања и васпитања ("Сл. гласник РС", бр. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 - аутентично тумачење и 68/2015)
62. Закон о јавним набавкама ("Сл. гласник РС", бр. 124/2012, 14/2015 и 68/2015)
63. Zeijl, E., DuBois-Reymond, M., Te Poel, Y., (2001), *Young adolescents' leisure patterns, Society and Leisure*, 2: 379-402.
64. Здански, И., (1988), Настава у природи. Београд: ВЕСТА-ФАС
65. Здански, И., и др., (1986), Излети и посете као облици васпитно образовног рада у основној школи. Београд: Завод за унапређење васпитања и образовања.
66. Fennel, D. A., (1999), *Ecotourism: An introduction*. London : Routledge.
67. Havelka, N., (1981), Lazarević, L.J., „*Sport i ličnost*“, Sportska knjiga, Beograd.
68. Хаџић, О., (2005), Карактеристике туристичког производа у културном туризму и маркетиншке импликације, ТУРИЗАМ бр.9, Савремене тенденције у туризму, хотелијерству и гастрономији, стр.15 – 19.
69. Хаџић, О., (2006), Стејкхолдерски приступ у развоју производа едукативног туризма Универзитета у Новом Саду, Туризам бр. 10, Нови Сад; стр. 137-141.
70. Holden, A., (2000), *Environment and Tourism. Introductions to Environment Series*. London: Routledge, New York: Taylor & Francis Group.
71. Holloway, J.C., (1981), *The Guided Tour: A Sociological Approach*, *Annals of Tourism Research*, Vol. 12, str. 377-402.
72. Hurd, D. W., (1997), Novelty and it's relation to field trips. *Education*, 118(1), 29–35.
73. Ilišin V., (2007), *Slobodno vrijeme i interesi mladih*. U: Ilišin V i Radin F, urednici. *Mladi:problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. 179-201.

74. Inskeep, E., (1991), *Tourism planning: an integrated and sustainable development approach*. Van Nostrand Reinhold.
75. Илијашев, Б., (2003), Кикинда - векови пролазе град остаје, Историјски архив Кикинда.
76. Ivkov, A. (2007). *Animacija u turizmu*, Skripta, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
77. Ivkov-Džigurski A., Stamenković.I., (2008), *Ethono-gastronomic pleasure in tourists animacion*. Proceedings of the Department of Geography.Tourism and Hotel Management.No33, Faculty of Science, Department of Geography, Tourism and Hotel Menagement,Novi Sad.
78. Ivkov-Džigurski, A., Stameković, I., Dragin, A., (2010), *Multi-stakeholder co-operation in the process of event organisation on the international tourist cruises in Corridor 7*. Congress proceedings, 20th Biennial International Congress, Tourism & Hospitality Industry 2010, New Trends in Tourism and Hospitality Management, pp. 1445-1456, Faculty of Tourism and Hospitality Management in Opatija. ISBN: 978-953-61-98-79-5.
79. ИВКОВ, А., (2005), Становништво као фактор развоја туризма у Војводини., докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
80. ИВАНОВСКИ, А., (2009-2010), Профил аниматора рекреације у туризму. *Годишњак Факултета спорта и физичког васпитања*, (16), 105-119.
81. Jafari, J., (2000), *Encyclopedia of Tourism*, Routledge Taylor and Francis Group.
82. Jafari, J. (Ed.). (2000), *Encyclopedia of Tourism*. London, New York: Routladge. Retrieved from:http://ifile.it/awd9ki/ebooksclub.org_Encyclopedia_of_Tourism_Routledge_world_Reference.pdf.
83. Jagić, S., (2006), *Učenička putovanja u slobodno vreme*, Odsek za pedagogiju, Sveučilište u Zadru, *Odgojne znanosti* Vol. 8; str. 208-215.
84. Jelinčić, D. A., (2007), *Agrotourism in European Context*. *Studia ethnologica Croatica*, 19 (1), 269-289.
85. Jenei, N., (2009), *Stav prema sportu i samopoštovanje u mlađem školskom uzrastu*, *Sportekspert*, Stručni časopis iz oblasti tjelesnog odgoja i sporta, Vol. 2., No2. Sarajevo.
86. Jenkins, O. H., (1999), *Understanding and measuring tourist destination images*. *The International Journal of Tourism Research*, 1(1), 1.

87. Jovanović, V., (2013), *Tematski turizam*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
88. Jurak, G., Kovač, M., Starc, G., Mišigoj-Duraković, M., Sorić, M., Borer, K., & Strel, J., (2012). *Impact of cultural environment on physical activity of children*.
89. Juhas, I., Bokan, Radisavljević C., (2012), *Efekti primene fizičke aktivnosti na antropološki status dece, omladine i odraslih*. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
90. Jurišić I., Brezovec, T., (1998), *Events and destination image*, in: *Hotelska kuca, 1998*. Zagreb. pp. 171-178.
91. Јовичић, Ж., Јовичић, Д., Ивановић, В., (2005). *Основе туризма – интегрално феноменолошки приступ*, План тоурс д.о.о., Београд.
92. Јовановић, В., (1964), *Приручник о осигурању*, стр. 164-165, Загреб.
93. Kačavenda Radić, N., (2007), *Komunikaciona kompetencija za receptivni turizam i turističko-obrazovne karakteristike*, u: *Hotelplan 2007, Treći bijenalni međunarodni kongres*, Zbornik radova, 23-24. novembar 2007, Beograd, str. 1021-1029.
94. Kačavenda-Radić, N., (2013), *Školske ekskurzije – nexus pedagogije, andragogije i turizma 2*. Andragoške studije, 161.
95. Kačavenda-Radić, N., (1989), *Slobodno vreme i obrazovanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
96. Качавенда-Радић, Н. (1992), *Рефлексије о/и слободног времена*. Београд: Институт за педагогију и андрагошке студије.
97. Kesar, O., (2011), *Sportski turizam*, Zagreb: Internet skripta, Ekonomski Fakultet Sveučilište u Zagrebu.
98. Kisiel, J., (2003), *Teachers, Museums and Worksheets: A Closer Look at a Learning experience*. *Journal of Science Teacher Education*, Vol. 14, No. 1, 3-21.
99. Kollmuss, A., Agyeman, J., (2002), *Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?* *Environmental education research*, 8(3), 239–260.
100. Komlenović Đ., (2009), *Poželjna postignuća učenika iz geografije na kraju osnovnoškolskog obrazovanja*. U Đ. Komlenović, D. Malinić i S. Gašić-Pavišić (ur.), *Kvalitet i efikasnost nastave* (42–57). Institut za pedagoška istraživanja, Volgograd; Volgogradski državni pedagoški univerzitet, Beograd.

101. Krnel, D., Naglic, S., (2009), Environmental literacy comparison between eco-schools and ordinary schools in Slovenia. *Science Education International*, 20(1/2), 5–24.
102. Kundačina, M., (2006), *Činioci ekološkog vaspitanja i obrazovanja učenika*. Užice: Učiteljski fakultet.
103. Кулић, Б., Срећков, Н., (1994), *Манастири Фрушке горе, Прометеј, Нови Сад*.
104. Kelly, L., (2006), Measuring the impact of museums on their communities: The role of the 21 century museum. INTERCOM Conference Paper. [На интернету] Доступно на: www.intercom.museum/documents/1-2Kelly.pdf (Приступљено: 9. Март 2015).
105. Кесар, О., (2011), *Спортски туризам*, Загреб: Интернет скрипта, Економски Факултет Свеучилиште у Загребу.
106. Klarin, T., Gusić, A., (2013), *Kultura putovanja mladih u Hrvatskoj i omladinski turizam*. *Liburna*, 2(1), 53-72.
107. Kolb, A. Y., Kolb, D. A., (2009), *Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development*. In S. C. Armstrong & C. Fukami (Eds.), *Handbook of Management Education, Learning and Development* (pp. 42-68). London: SAGE.
108. Krešić, D., Milićević, K., (2010), *Kako osnovati i upravljati hostelom*, Hrvatski ferijalni i hotelski savez, Zagreb.
109. Kripendorf, J., (1986), *Putujuće čovečanstvo*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
110. Kušen, Z., Gečević, D., (2008), *Istraživanje nezavisnih putovanja mladih i studenata u Republici Hrvatskoj*, Novi horizonti, Hrvatski ferijalni i hostelski savez, Zagreb.
111. Kwan, T., (2000), *Fieldwork in Geography Teaching: The Case in Hong Kong*. In R. Gerber and G. K. Chuan (Eds.), *Fieldwork in Geography: Reflections, Perspectives and Actions* (pp. 119-130). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
112. Крнета, Ј., (2009), *Планирање промоције туристичке понуде Војводине*, Нови Сад, Зборник научног скупа, 2 – Савремене тенденције у туризму, хотелијерству и гастрономији 2009.
113. Крејић, Ж., (2011), *Ветрењаче као атрактивни елементи простора Србије за развој посебних облика туризма*, Универзитет Сингидунум, Београд.
114. Lacković-Grgin, K., (2005), *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

115. Лазић, Л., Степановић, М., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Јованов, Ј., Стојановић, В., Павић, Д., Кошић, К., (2006), Сомбор на длану, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
116. Larson R, Dworkin J., Gillman S., (2001), Facilitating Adolescents' Constructive Use of Time in One-Parent Families. *Applied Developmental Science*, 5:143–157.
117. Larson, R.M., Verma, S., (1999), How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 125 (6) 744-754.
118. Laws, E., Cooper, C., (1998), Inclusive tours and commodification: The marketing constraints for mass-market resorts, *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 4 (4), str. 337- 392.
119. Leković M. S., (2009), *Turistička Srbija – juče, danas, sutra*, Turistička organizacija Srbije, Beograd.
120. Lieberman, G., (1999), *Closing the achievement gap: Using the environment as an integrating context for learning*, San Diego, CA.
121. Малешевић, М., (2007), „Женско: етнографски аспекти друштвеног положаја жене у Србији”, Српски генеалогски центар, Београд.
122. Максић, С., Тенјовић, Л., (2008), *Povezanost interesovanja i verbalna fluentnost kod učenika osnovne škole*, *Psihologija* Vol. 41 (3), , str. 311-325.
123. Makki, M. H., Abd-El-Khalick, F., BouJaoude, S., (2003), Lebanese secondary school students' environmental knowledge and attitudes. *Environmental Education Research*, 9(1), 21–33.
124. Marković, D., (1992), *Ekološka svest i obrazovanje*. *Pedagogija*, 1-2, 3-10.
125. Marković, D., (2005), *Socijalna ekologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
126. Maričić, B. Đornević, A. Filipović, J. *Kreiranje iskustva u hotelima u cilju povećanja konkurentne prednosti*. Naučni skup: Novi metodi menadžmenta i marketinga u podizanju konkurentnosti srpske privrede. Ekonomski fakultet Subotica. 15. oktobar 2011.
127. Marinoski, N., Stamenković, P., Conić, M., (2014), *Gastronomski sadržaji ruralnog turizma Srbije*. *Bizinfo (Blace)*, 5(1), 19-36.
128. Marciszewska, B., (2005), Emotional arts marketing-creating tourist value. *Tourism Review*, 60(3), 29-34.

129. Маркетинг стратегија туризма Војводине - Секретаријат за привреду, Нови Сад, 2009. године.
130. Матић, С., Зубанов, В., & Томка, Д., (2015), *Културно-историјско наслеђе као основ за креирање културних тематских рута на Петроварадинској тврђави*. *TIMS. Acta*, 9(1), 15-24.
131. McGuiggan, R.; Foo, J-A., (2004), *Who Plays Which Tourist Roles?—An Australian Perspective*, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Vol. 17 (1), str. 41-54.
132. McIntosh, R. Goeldner, C. i Ritchie, B., (1995)., *Tourism: principles, practises, philosophies*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
133. Mehlbye, J., Jensen, U., (2003), *Children and Young People's Leisure-Time Activities in the Municipality of Frederiksberg*. Copenhagen: Danish Institute of Governmental Research, 2003.
134. Медовић, П., (2001), Праисторија на тлу Војводине, Прометеј, Нови Сад.
135. Микалачки, М., (2000), Теорија и методика спортске рекреације. *Нови Сад: Факултет физичке културе*.
136. Микановић, В., (2010), *Pedagoški aspekti slobodnog vremena*, *Radovi br.13*, Banja Luka, 163-177.
137. Milivojević, J., Milovanović, M. K. K., Rajković, M. D., Grubor, S., Tonić, N., (2008), Еко туризам у функцији екселентног квалитета животне.
138. Mill, C.R; Morrison, M.A., (1985), *The Tourism System – An Introductory Text*, PrenticeHall, Inc., New Jersey.
139. Mill, C., Morrison, A. M., (2002), *The tourism system*. Kendall Hunt.
140. Милетић, К. Савић, З., (2006), Перспектива активности у природи као саставног дела програма наставе физичког и здравственог васпитања У: Међународни симпозијум ФИС-Комуникације 2005, (пп 54). Ниш: Факултет физичке културе.
141. Милешевић, С., (2013), Васпитно-образовни значај ђачких екскурзија, Педагошка стварност, Педагошко друштво Војводине, Нови Сад, стр 511-518.
142. Милошевић, М., (2016), Образовни туризам у систему васпитања и образовања, Универзитет Сингидунум, Департман за постдипломске студије, Београд.
143. Мисаиловић, И., (1982), Екскурзије, огледи и истраживања, Педагошка академија, Ужице.

144. Митић, Д., (2006), Школа у природи за ученике нижих разреда, Летња школа педагога физичке културе, Рудник.
145. Мијовић, Д., (2002), Менаџмент објеката гео-наслеђа у Србији – пут ка геотуризму. Заштита природе, број 53(2).
146. Миšković, М., (1997), *Ekološka kriza i ekološka svest omladine*. Šabac: Viša škola za obrazovanje vaspitača i Beograd: Eko centar.
147. Noam, М., (1999), *The Guide For Guides – A Tour Guide Manual*, Noam Nofim, Jersusalem, Israel.
148. Olimpia-Moisa, С., (2010), *Aspects of the youth travel demand*, Annales Universitatis Arluensis Series Oeconomica.
149. Ostojić N., Plavša J., Vujko. A. (2014). *Students' attitude and effects of sport and recreational tourism on success in schools*, GeoJournal of Tourism and Geosites, Romania.
150. Остојић, С. (2007). Осигурање и управљање ризицима, Дата Статус, Београд.
151. Остојић, С. (2011). *Insurance and Management of Political Risk Exposure in Developed Economies and Serbia*, The South East European Journal of Economics and Business SEE Journal, Sarajevo str 79-95.
152. Ostojić, N., Radaković, M., (2015), *Educational leadership and school management*, Research Journal of Educational Studies and Review Vol. 1 (7), pp. 346-357, Dec., 2015 ISSN:2449-1837
153. Ostojić, N., Vještica, R., (2014), *Touristic animation and sport-recreational tourism*, 5th International Scientific Conference, Anthropological aspects of sports, physical education and recreation, *Faculty of Physical Education and Sports, Proceedings book*, Vol 5, pp. 129- 135.
154. Остојић, Н., (2012), *Ставови ученика према физичком васпитању*, Зборник радова 2, Удружење здравље за све, Међународни конгрес “Екологија, здравље, рад и спорт“ ISBN 987-99955-789-3-6, COBISS. BH-ID 1196522, Бања Лука, стр.196-200.
155. Ostojić, S., Ostojić, N., (2012), *Insurance of athletes in Serbia*, Sport mont, No 34,35,36./X, For the International Scientific Conference „Anthropological aspects of sports, physical education and recreation“ pp. 273-282. ISSN 1451-7485 <http://oaji.net/articles/2016/1045-1454064615.pdf>

156. Ostojić, N., Plavša, J., Vujko, A., Tomić, S., (2014), *Sport-recreational tourism and leisure time of young people in Vojvodina*, Higher Education in Function of Sustainable Development of Tourism in Serbia and Western Balkans, TEMPUS, pp.183-190. ISBN: 978-86-83573-44-8
157. Pace, S., Tesi, R. (2004), Adult's Perception of field trips taken within grades K-12: Eight case studies in the New York Metropolitan Area. *Education*, 125(1), 30–40.
158. Панцић, А., (2007), Дворци Војводине. *Задужбина Андрејевић, Београд*
159. Palmberg, I. E., Kuru, J., (2000), Outdoor activities as a basis for environmental responsibility. *Journal of Environmental Education*, 31(4), 32 – 36.
160. Patte, R. R., Heath, G. W., Dowda, M., & Trost, S. G. (1996). Associations between physical activity and other health behaviors in a representative sample of US adolescents. *American Journal of Public Health*, 86(11), 1577-1581.
161. Pearce, P.L., Morrison, A.M., Rutledge, J.L., (1998), *Tourism: Bridges across continents*. Sydney: McGraw-Hill.
162. Petrović, J., Zotović M., (2010). *Isti ili drugačiji – slobodno vreme mladih Vojvodini i svetu*. U časopisu: „Zbornik matice srpske za društvene nauke“, Novi Sad : Matica srpska No130, 78-88.
163. Петровић, Р., (2003), Војводина петнаест миленијума културне историје, Центар за митолошке студије Србије, Београд.
164. Пејин, М. Ј., (2003), Из прошлости Кикинде, Историјски архив Кикинда.
165. Plavša, J., i dr., (2009), Active Holiday in Mt. Zlatibor County, *Časopis Turizam*, Vol. 13 Issue 1, p. 28-44, Novi Sad.
166. Plavša, J., i dr., (2009), Active Holiday in Mt. Zlatibor County, *Časopis Turizam*, Prirodno-matematički fakultet, Departman za fakultet, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, str. 28-44.
167. Плавша, Ј., (2007), Рекреативне активности у руралном туризму, Скрипта. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, скрипт.
168. Плавша, Ј., Ковачевић, Б., (2011), *Ставови локалног становништва о креирању спортско-рекреативне туристичке понуде Шајкашке*, Гласник Српског географског друштва, вол. 91, бр. 3, Београд, стр. 91-115.
169. Пленковић, Ј., (2000), *Слободно вријеме младежи*. Ријека: Свеучилиште у Ријеци.

170. Pond, L.K., (1993), *The Professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*, John Wiley & Sons.
171. Poria, Y., Reichel, A., Biran, A., (2006), Heritage site management: Motivations and expectations. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 162-178.
172. Potkonjak, N., Šimleša, P., (1989), *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za
173. Пољак, В.(1991). *Дидактика*, Загреб.
174. Поткоњак, Н., Банђур, В., (1999), *Педагошка методологија*, Научна књига, Београд.
175. Pine, B. J., Gilmore, J. H., (1998), Welcome to the experience economy. *Harvard business review*, 76, 97-105.
176. Правилник о измени Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, 2009 („Службени гласник РС – Просветни гласник”, број 4/90, „Просветни гласник”, бр. 2/91, 2/92, 13/93, 1/9-5/95, 6/96, 8/97, 14/97, 10/98, 2/00, 4/01, 4/03, 7/03. 4/04. 9/04, 12 1 7/05, 8/05, 9/05, 6/06, 7/06 и 9/06)
177. Правилник о екскурзијама и настави у природи, („Службени гласник РС – Просветни гласник”, број 1/2009)
178. Превишић, В. (1985), Изваннаставне и изваншколске активности у одгоју.
179. Pivac, J., Previšić., (2003), *Odgoj i škola*. Zagreb: Institut za pedagogijska V istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Školske novine, 219-226.
180. Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A., (2002), *Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*. Društvena istraživanja, Zagreb , 58-59, (2-3) 239-263.
181. Работић, Б., (2009), *Туристичко вођење у савременом туризму*, докторска дисертација, Универзитет Сингидунум, Београд.
182. Работић, Б., (2010), *Вођене туре у савременом туризму*, Туризам и хотелијерство, 117 – 129.
183. Радованов, З., (2009), *Зрењанин некад и сад*, Лео комерц, Београд.
184. Радованов, З., (2009), *Вршац некад и сад*, Лео комерц, Београд.
185. Радованов, З., (2009), *Нови Сад некад и сад*, Лео комерц, Београд.
186. Раич, А., Максимовић, Н.(2000). *Спортски ментимент*, ФФК, Нови Сад.
187. Richards, G. (2005). *Cultural Tourism in Europe*, Atlas, str. 23.

188. Romelić, J., Plavša, J., Đurović D. (2009). *Izleti kao primarni i prateći oblici drugih turističkih kretanja na Zlatiboru*, Zbornik naučnog skupa 2, Savremene tendencije u turizmu, hotelijerstvu i gastronomiji, str.17 – 20.
189. Ромелић, Ј., Бјељац, Ж. (2015). *Туризам вршачких планина*, Географски институт, САНУ, Београд.
190. Родић, Н. (2009). *Дидактика физичког васпитања*, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад.
191. Ромелић, Ј., Томић, П. (2002). *Одрживи туризам у заштићеним пределима Војводине*, Часопис Департамента за географију, туризам и холелијерство, Нови Сад, стр.19-21.
192. Развој планирања у општинама АП Војводине (2012). Агенција за равномерни регионални развој АП Војводине, http://www.juan.hu/sr/download/razvoj_planiranja_u_opstinama_AP_Vojvodine.pdf
193. Рот, Н., (1989), *Основе социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
194. Schuchat, M. G., (1983), Comforts of Group Tours, *Annals of Tourism Research*, Vol. 10 (4), str. 465-477.
195. Sharpley, A. N., Rekolainen, S., Tunney, H., Carton, O. T., Brookes, P. C., & Johnston, A. E., (1997), Phosphorus in agriculture and its environmental implications. In *Phosphorus loss from soil to water. Proceedings of a workshop, Wexford, Irish Republic, 29-31 September 1995*. (pp. 1-53). Cab internacional.
196. Shaw SM, Kleiber DA and Caldwell LL., (1995), Leisure and Identity Formation in male and Female Adolescents: A Preliminary Examination. *Journal of Leisure Research*, 27:245-263.
197. Службени гласник РС, бр. 24/2012 и 31/2012 - испр.- Правилник о категоризацији туристичких места.
198. Службени гласник РС, бр. 36/2009 и 88/2010 – Закон о туризму
199. Савић, З., Братић, М., Стојиљковић, Н., (2012), Рекреативни туризам, организација зимовања и летовања са аспекта наставе активности у природи. *Спортске науке и здравље-Аперион*, 4(2).
200. Stein, T. V., Clark, J. K., & Rickards, J. L., (2003), Assessing nature's role in ecotourism development in Florida: Perspectives of tourism professionals and government decision-makers. *Journal of Ecotourism*, 2(3), 155-172.

201. Студија Конкурентност привреде Војводине. Нови Сад: Центар за стратешко економска истраживања “Војводина ЦЕСС”, 2010.
202. Stepanović, I., (2011), *Mladi i zabava:Ima li mesta za zabrinutost* , Engrami,vol.33, No. 4.
203. Stojanović, V., Stamenković, I., (2008), Geotourism in the structure of contemporary tourist flow. *Glasnik srpskog geografskog drustva*, 88(4), 53-58.
204. Storksdieck, M., (2001), Differences in teachers and students’ museum field-trip experiences. *Visitor Studies Today*, Vol. 4, No. 1, 8-12.
205. Stranjančević, A., Kovačević, B., (2012), Human resources in sports and recreational tourism in Montenegro coast: Situation and perspectives. *Zbornik radova Geografskog instituta "Jovan Cvijić", SANU*, 62(1), 135-156.
206. Strategija razvoja školskog sporta u AP Vojvodini 2013-2017. godine (2013). Sport i omladina Vojvodine.
207. Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, „Službeni glasnik RS“,
208. Стаменковић, И., (2014), Мулти-стејкхолдерски приступ ефективности организације догађаја као фактор успешности дестинацијског туристичког производа, *докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.*
209. Станић Јовановић С., (2015), Едукативна улога екскурзионог туризма, Туристичко пословање, стр. 125- 133.
210. Станић-Јовановић, С., (2015), Едукативна улога екскурзионог туризма, Туристичко пословање бр. 15, Географски факултет, Београд; стр 125-133.
211. Станојловић, Б.Д., Станојловић, С., (1999), Организација и програмирање школе у природи. Београд: Научна књига.
212. Subotić, I., (2005), Stvoriti i voleti publiku. U: Žilber, K. Muzej i publika. Beograd: CLIO. str.5-32.
213. Савић, З., (2007), Активности у природи – практикум. Ниш: СИА.
214. Tal, R., Bamberger, Y., Morag, O., (2005), Guided school visits to natural history museums in Israel: Teacher’s roles. *Science Education*, 89(6), 920–935.
215. Tal, R., Bamberger, Y., Morag, O., (2005), Guided School Visits to Natural History Museums in Israel: Teacher’s Roles. *Science Education*, Vol. 89, No. 6, 920-935.

216. Thyne, M., (2001), The importance of values research for nonprofit organizations: The motivationbased values of museum visitors. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*. 6. (2). p.116-130.
217. Годоровић, М., Бјелцац, Ж., (2007), Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва* 87(1):135-148.
218. Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Пајовић, Т., Павић, Д., (2002), *Културна добра у туристичкој понуди Војводине*, Нови Сад.
219. Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Лазић, Ј., (2004), *Војводина, Друштво географа Војводине*, Нови Сад.
220. Tomandl, M., (2003), *Istorija Pančeva, Istorijски arhiv iz Pančeva*
221. Trost, S.G., Pate, R.R., Sallis, J.F., Freedson, P.S., Taylor, W.C., Dowda, M., & Sirard, J., (2002), *Age and gender differences in objectively measured physical activity in youth*. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 34(2), 350-5.
222. Čačić, K., (1998), *Poslovanje preduzeća u turizmu*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
223. Trivić, D., Lazarević, E. i Bogdanović, M., (2011), *Postignuća učenika i nastava hemije*. U S. Gašić-Pavišić, C., Stanković D., (2007), *TIMSS 2007 u Srbiji (97–143)*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, udžbenike i nastavna sredstva i drugi.
224. Čomić, Đ., Kalmić, L., (2007), *Analiza multifaznih turističkih doživljaja*. *Turizam*. 11. str. 7-9.
225. Čomić, Đ., Vičić, S., (2007), *Globalna kultura i turizam*, u: *Hotelplan 2007, Treći bijenalni međunarodni kongres, Zbornik radova, 23-24. novembar 2007*, Beograd, str. 27-33.
226. Чомић, Ђ., (2003), *Социологија туризма. Наука и друштво Србије и Виша хотелијерска школа*, Београд.
227. Чомић, Ђ., Јовић, Г., Поповић, И., (2008), *Основе туризма*. Источно Сарајево: Филозофски факултет.
228. Ćurčić, N., Vjeljac, Ž., (2008), *Vojvodina Traditional Farms as Characteristic Tourist Destinations. 6 th International Scietific Conference „Management in the Function of Increasing the Tourism Consumption“ (91-100)*, Faculty of Tourism and Hospitality management, Opatija.
229. Ћурчић, Буквић, С., (2005), *Афирмација културне баштине салаша кроз анимацију туриста*. *Хотеллинк*, 6, 701-707.

230. Ђурчић, Н., Павловић Н., (2011), Развој туристичког производа на салшима – студија случаја, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”, стр. 129-145, Београд.
231. Цветичанин, П., Мишковић, И., Милошевић, С., Шкрбић, И., (2016), Културне манифестације као туристички производ Војводине. *TIMS. Acta*, 10(1), 27-39.
232. UNESCO (2002), Teaching and Learning for Sustainable Future - A Multimedia Teacher Education Programme, United Nations Educational, Scientific and Cultural organization. <http://www.unesco.org/education/tlsf>
233. Weaver, A. (2006). *35 The Disneyization of Cruise Travel*. Cruise ship tourism, 389.
234. Weiler, B., Ham, S.H., (2001), Perspectives on the Future of Tour Guiding, u: Lockwood, A. and S. Medlik (eds.), *Tourism and Hospitality in the 21st Century*, ButterworthHeinmann, Oxford.
235. Weiler, B., Ham, S.H., (2002), Tour Guide Training: A Model for Sustainable Capacity Building in Developing Countries, *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (1), str. 52-69.
236. White paper on sport, (2007), Brussels: Commission of the European Communities.
237. World Health Organisation, (2004), Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health.
238. Церовић, З., (2008), Анимација у туризму, ФТХМ Опатија, Опатија.
239. Cifrić, I., (1989), *Socijalna ekologija*. Zagreb:Globus
240. Coakley, J. Sport in society, (1990), *Issues and controversies*, Mosby College Publ., St. Louis.
241. Cohen, E., (1985), The Tourist Guide: the Origins, Structure and Dynamics of a Role, *Annals of Tourism Research*, Vol. 12, str. 5-29.
242. Цигровски, В. ,Прленда, Н., Костанић. Д., (2010), Интерес и ставови ученика основних школа према зимовању, Пореч, Љетна школа кинезиолога РХ,419-423
243. Шијак, В., (2007), Историја спорта, Факултет менаџмент у спорту, Универзитет „Браћа Карић“, Београд.
244. Штетић, С., (2003), Водичка служба у туризму, ауторско издање, Београд.
245. Quiroga, I., (1990), Characteristics of Package Tours in Europe, *Annals of Tourism Research*, Vol. 17, str. 185-207.
246. Webster, M., (1973), Webster’s New Collegiate Dictionary, G. & C. Merriam company, Springfield.

247. [polj.uns.ac.rs/~meteorologija/Meteorologija/Klima%20Srbije1.ppt](http://www.to.vrsac.com/docs/program_razvoja_turizma_opstine_vrsac_20152020.pdf)http://www.to.vrsac.com/docs/program_razvoja_turizma_opstine_vrsac_20152020.pdf
248. http://www.ponjavica.org.rs/o-omoljici/nauke/turisticke-vrednosti-vojvodine#_p1
249. <http://www.wto.com/>
250. <http://katai.rs/>
251. <http://www.pkv.co.rs/node/109>
<http://www.podrska.org.rs/pubs/recnik-turistickih-destinacija-Zitiste-Kikinda-Ada-Subotica.pdf>
253. <http://www.salasi.info/sr/salas/kataisalas>
254. <http://www.turizamns.rs/petrovaradinskatvr%C4%91ava>
255. Moisa, Claudia, Factors influencing the evolution of youth travel, *Management and Marketing Journal*, god. 8, br. 2., 2010, p. 308-316. http://www.mnmk.ro/documents/2010ed2/13_Moisa%20Alba%20Iulia%20FFF.pdf
256. https://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%A1%D0%B0%D0%B4
257. http://www.subotica.rs/documents/pages/4965_1.pdf
258. Стратегија економског развоја Кикинда
http://www.kikinda.org.rs/Images/UserFiles/File/u%20fokusu/polazni_dokument.doc
259. <http://www.subotica.com/vesti/deciji-i-teen-eko-kamp-na-majkinom-salasu-id11840.html>
260. <http://www.glassrbije.org/srbija/%C4%8Dlanak/zekin-sala%C5%A1>
261. Статистички годишњак 2012, Републички завод за статистику
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>
262. <http://webrzs.stat.gov.rs>
263. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/88/87/16_Turizam_i_ugostiteljstvo.pdf
264. <http://www.turizamiputovanja.com/zasto-je-turizam-za-srbiju-vazan/>
265. http://obrazovniturizam.rs/wp-content/uploads/2013/06/02-Mapping-of-tendencies-and-trends-in-the-field-of-child-and-youth-tourism-in-AII-region_Branislav-Miletic.pdf
266. <http://dinoparknovisad.com/>
267. www.ef.uns.ac.rs_eko_turizam.pdf
268. http://sh.wikipedia.org/wiki/Turisti%C4%8Dka_destinacija_2015.

269. Закон о туризму - Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - др. закон, 93/2012 и 84/2015 [http://mtt.gov.rs/download/1\(2\)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf](http://mtt.gov.rs/download/1(2)/ZAKON%20O%20TURIZMU.pdf):
270. <http://indicator.sepa.gov.rs/slike/pdf/o-indikatorima/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-srbije>
271. <http://www.podrska.org.rs/pubs/recnik-turistickih-destinacija-Zitiste-Kikinda-Ada-Subotica.pdf>
272. http://www.region.vojvodina.gov.rs/upload/Program_razvoja_AP_Vojvodine_2014_2020_3891.pdf,
273. <http://www.triglav.rs/osiguranja/pravna-lica/osiguranja-od-posledica-nezgode/osiguranje-turista-i-izletnika-od-posledica-nesrecnog-slucaja>
274. <http://www.uprava.vojvodina.gov.rs/SEKRETARIJATI-V/web-APV-cinjenice/APV.htm>
275. <http://www.vojvodina.gov.rs/sr>
276. <http://vojvodina-rra.rs/vojvodini.html>
277. <http://www.zavurbvo.co.rs/doc/studije/STRATEGIJA-RAZVOJA-I-KATEGORIZACIJE-PUTNE-MREZE-U-VOJVODINI.pdf>
278. <http://www.dgt.uns.ac.rs/itut/arheologija/vojvodina.html>
279. www.festival-osv.rs
280. www.vojvodinaonline.com
281. www.psdzeleznice.rs
282. www.zmajevedecjeigre.org.rs
283. www.belackvato.org
284. www.srbijazatebe.rs/
285. www.ssozitiste.rs
286. www.somaron.org.rs/
287. www.zitistetourism.org
288. www.dnevnik.rs
289. www.karnevalpancevo.com/

10. ПРИЛОЗИ

Списак слика

Слика 1.	Мултипликативност туризма	44 страна
Слика 2.	Ђачка екскурзија – улазак у аутобус	57 страна
Слика 3.	Делиблатска пешчара	89 страна
Слика 4.	Остаци Царске палате Сирмијума	106 страна
Слика 5.	Градско језгро – Град Нови Сад	108 страна
Слика 6.	Градско језгро – Град Зрењанин	110 страна
Слика 7.	Градско језгро – Град Сомбор	111 страна
Слика 8.	Градско језгро - Градска скупштина у Вршцу	113 страна
Слика 9.	Градско језгро – Кикинда	114 страна
Слика 10.	Богат програм за децу на салашу	117 страна
Слика 11.	Рекреативни бициклизам	118 страна
Слика 12.	Гастрономски садржаји	120 страна
Слика 13.	Организовање пикника и служење хране на отвореном	121 страна
Слика 14.	Детаљи са Катаи салаш – Јахање магарца	122 страна
Слика 15.	Мајкин салаш - Дечје рекреативне игре	123 страна
Слика 16.	Зекин салаш	124 страна
Слика 17.	Дворац Дунђерски – Фантаст код Бечеја	126 страна
Слика 18.	Дворац за Зобнатица	127 страна
Слика 19.	Петроварадинска тврђава	130 страна
Слика 20.	Спортско – рекреативне активности природи на Фрушкој гори	144 страна
Слика 21.	Спортско-рекреативне игре ученика	145 страна
Слика 22.	Млади јахачи у Радановачкој шуми	149 страна
Слика 23.	Дино парк у Новом Саду	151 страна
Слика 24.	Карневал цвећа	152 страна
Слика 25.	Мажореткиње	153 страна
Слика 26.	Детаљи са Baby exita – Мале плесачице	154 страна
Слика 27.	Ходање на штулама	156 страна
Слика 28.	Излет у природи	158 страна
Слика 29.	Авантуристичке активности за децу	191 страна

Списак скица

Скица 1.	Структура буџета за путовања младих	33 страна
Скица 2.	Концептуализација и сегментација образовног туризма	35 страна
Скица 3.	Принципи екотуризма	36 страна
Скица 4.	Четири основне врсте искуства у туризму	62 страна
Скица 5.	Разуђеност васпитно-образовних интервенција у/за школску екскурзију	75 страна
Скица 6.	Карактеристике Војводине	137 страна

Списак табела

Табела 1.	Могућа класификација екскурзија према програмском садржају	20 страна
Табела 2.	Класификација екскурзија	24 страна
Табела 3.	Доласци и ноћења туриста у Војводини – месечни подаци	49 страна
Табела 4.	Најпосећеније дестинације по окрузима АП Војводине 2014.	49 страна
Табела 5.	План и припрема за екскурзију – Осми разред	54 страна
Табела 6.	Оријентациона сатница за доручак, ручак, вечеру, хотел и слободно време	55 страна
Табела 7.	Типологија 15 туристичких улога	63 страна
Табела 8.	Типична места или интересовања екскурзија ученика	68 страна
Табела 9.	Према Крипендорфу	70 страна
Табела 10.	Активности са аниматорима током дана и вечери	77 страна
Табела 11.	Еволуција улоге туристичких водича	80 страна
Табела 12.	Димензије мотивације и сатисфакције учесника микротуре (sightseeing tour) Војводине	86 страна
Табела 13.	Најзначајнији музеј у Војводини	132 страна
Табела 14.	Ресурсна и атракцијска основа кластера	134 страна
Табела 15.	Анализи предности, недостаци, могућности и неповољности (SWOT) туризма Војводине	136 страна
Табела 16.	Портфолио туристичке понуде Војводине	140 страна
Табела 17.	Фреквенције испитаника с обзиром на пол код наставника	166 страна
Табела 18.	Структура испитаника према радном стажу наставника у школи	167 страна
Табела 19.	Скор скале ставова наставника према према екскурзији као облику образовно-рекреативних и туристичких кретања	167 страна
Табела 20.	Активности у природи	168 страна
Табела 21.	Структура одговора на основу питања – Које активности највише преферирате у природи са ученицима?	168 страна
Табела 22.	Структура одговора на основу питања - Какав је просечно одазив ученика на организовану ђачку екскурзију	169 страна
Табела 23.	Резултати на одговора на питање – Да ли сте упознати са понудом ђачке екскурзије које организују туристичке агенције	169 страна
Табела 24.	Структура одговора на основу питања – Организује ли ваша школа активности у природи	170 страна
Табела 25.	Резултати одговора на питање - Подржава ли ваша школа ђачке екскурзије и рекреативне наставе	170 страна
Табела 26.	Структура одговора на основу питања - Да ли сте задовољни понудом које вам нуде туристичке агенције	171 страна
Табела 27.	Резултати на одговора на питање – Да ли сте задовољни са сарадњом туристичке агенције и школе	171 страна
Табела 28.	Структура одговора на основу питања – Који су пропусти у организовању екскурзије	172 страна
Табела 29.	Вишесмерна варијанса	173 страна

Табела 30.	Фреквенције испитаника с обзиром на пол и на бављење спортом	178 страна
Табела 31.	Дружење, путовање и нова сазнања су највреднија ствар на екскурзији	179 страна
Табела 32.	Резултати на одговора на питање - На екскурзији сам пуно научио/ла	180 страна
Табела 33.	Заинтересованост ученика за разне врсте спортско-рекреативних активности у току летњег распуста	184 страна
Табела 34.	Колико пута недељно учествујеш у спортско-рекреативним активностима	189 страна
Табела 35.	Корелација између спортско- рекреативних активности и школског успеха	196 страна

Списак графикана

Графикон 1.	Информисаност ученика о дестинацији	40 страна
Графикон 2.	Структура промета од 1984 – 2014. године	45 страна
Графикон 3.	Годишњи подаци доласци и ноћења туриста од 2005. до 2015. године	48 страна
Графикон 4.	Ноћења туриста по регионима 2014. године	50 страна
Графикон 5.	Пројекције броја становника у АП Војводини, 2013-2058. године	98 страна
Графикон 6.	Пропусти у организовању екскурзије	172 страна
Графикон 7.	Материјалне прилике ученика	176 страна
Графикон 8.	Одласци на путовања (зимовања и летовања)	181 страна
Графикон 9.	Активности ученика за време летњег распуст	183 страна
Графикон 10.	Активности у току лета - фреквенција девојчица и дечак	185 страна
Графикон 11.	Школски успех ученика	188 страна
Графикон 12.	Да ли си у последњих годину дана ишао на неко излетиште или туристичко путовање	190 страна

ЕКСКУРЗИЈЕ ЗА УЧЕНИКЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА

- Правилник о измени Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања –

("Сл. гласник РС - Просветни гласник", бр. 1/2009)

Екскурзија

Појам екскурзије

Екскурзија је облик образовно-васпитног рада којим се доприноси остваривању плана и програма и циљева основног образовања и васпитања.

Екскурзија се остварује ван школе у трајању од једног до три дана годишње, у складу са узрастом, наставним планом и програмом и програмом за екскурзије.

Циљ екскурзије

Циљ екскурзије је непосредно упознавање појава и односа у природној и друштвеној средини, упознавање културног, историјског и духовног наслеђа и привредних достигнућа која су у вези са делатношћу школе.

Задаци екскурзије

Задаци екскурзије су: проучавање објекта и феномена у природи, уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима; упознавање начина живота и рада људи појединих крајева; развијање позитивног односа према националним, културним, етичким и естетским вредностима, спортским потребама и навикама, позитивним социјалним односима, као и схватање значаја здравља и здравих стилова живота; развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика; подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљаја.

Садржаји екскурзије

Садржаји екскурзије остварују се на основу наставног плана и програма образовно-васпитног рада и школског програма и саставни су део годишњег програма рада школе.

Програм екскурзије

Одељенска и стручна већа школе предлажу програм екскурзије, који достављају наставничком већу ради разматрања и доношења.

Екскурзија може да се изведе ако је савет родитеља дао сагласност на програм и цену екскурзије и избор агенције.

Програм екскурзије садржи: образовно-васпитне циљеве и задатке, садржаје којима се постављени циљеви остварују; планирани обухват ученика; носиоце предвиђених садржаја и активности; трајање; путне правце; техничку организацију и начин финансирања.

План дежурства ученика и наставника за време путовања саставни је део програма екскурзије.

Извођење екскурзије

Носиоци припреме, организације и извођење програма екскурзије су директор школе, стручни вођа пута, одељењски старешина или други наставник кога одреди директор школе, који је добио сагласност одељењског већа и који је најмање једну годину реализовао наставу у одређеном одељењу.

Стручног вођу пута бира директор школе из реда наставника који остварују наставни план и програм.

Стручни вођа пута прати и спроводи програм који се односи на остваривање постављених образовно-васпитних циљева и задатака и одговарајућих садржаја.

Одељењски старешина координира остваривање садржаја и активности предвиђених програмом екскурзије, стара се о безбедности и понашању ученика. Изузетно, одељењски старешина обавља послове из надлежности стручног вође пута ако је у питању школа са малим бројем ученика и школа са комбинованим одељењима.

Услови за извођење екскурзије

Екскурзија се организује и изводи уз претходну писмену сагласност родитеља, по правилу за најмање 60% ученика истог разреда и уколико су створени услови за остваривање циљева и задатака.

Изузетно, екскурзија може да се организује ако писмену сагласност да најмање 60% родитеља ученика одељења.

Извођење екскурзије за ученике истог разреда организује се са истим садржајем, по правилу, истовремено.

Ако нису испуњени наведени услови, директор школе обуставља извођење екскурзије.

Припрема и извођење екскурзије

Путни правци, објекти, манифестације, крајеви и предели одређују се у складу са циљем и задацима путовања. Екскурзија се изводи у оквиру државних граница.

Ако је екскурзија организована у време наставних дана, настава се надокнађује за све ученике, у складу са школским календаром и годишњим програмом рада школе.

Избор агенције

Избор агенција спроводи се у складу са овим правилником.

Школа благовремено објављује оглас за путовање ученика, имајући у виду време потребно да се обезбеде најбољи услови за реализацију предвиђеног путовања.

Школа је дужна да објави оглас најмање у једним дневним новинама које имају тираж на територији целе Републике Србије. Оглас садржи све путне правце предвиђене програмом, за сваки разред посебно. У огласу се наводе сви садржаји који би требало да буду остварени за време путовања ученика. Оглас не садржи факултативне садржаје.

У тексту огласа школа наводи где и до ког рока туристичке агенције могу преузети упутство за формирање понуде (у даљем тексту: упутство), ради учешћа на огласу.

Рок за преузимање упутства не може бити дужи од 10 ни краћи од пет дана од дана објављивања огласа. Понуда се подноси у року од 10 дана од дана истека рока за преузимање упутства, а одлука о избору туристичке агенције доноси се најкасније 10 дана од дана истека рока за подношење понуде. Понуђачи сачињавају понуду на основу упутства.

Агенција мора да поседује одговарајућу лиценцу министарства надлежног за послове туризма и да испуњава друге услове прописане законом којим се уређује делатност туризма.

Туристичка агенција доставља понуду, сачињену на основу упутства, у затвореној коверти са назнаком "За оглас - не отварати".

Припрему огласа, упутства и отварање понуда и избор понуђача врши комисија школе, а отварању понуде могу да присуствују представници понуђача.

Комисију школе чине директор школе и чланови савета родитеља одељења ученика за које се организује екскурзија. Раду комисије присуствују секретар и шеф рачуноводства школе ради пружања стручне помоћи.

Одлуку о избору понуђача комисија доноси већином гласова од укупног броја чланова.

Избор најбољег понуђача врши се када се утврди да постоје најмање три понуде које испуњавају све услове предвиђене упутством. Уколико овај услов није испуњен оглас ће бити поновљен.

После избора понуђача, савет родитеља, на основу усаглашеног предлога родитеља ученика сваког одељења за које се изводи екскурзија одлучује о висини дневница.

Право на дневнице остварују: наставник - одељењски старешина, стручни вођа пута, а лекар - пратилац у зависности од програма путовања. Дневнице се обрачунавају у бруто износу и исплаћују у складу са законом, на терет родитеља ученика који путују.

Ради обезбеђивања веће сигурности ученика на екскурзији, родитељи чија деца путују могу већином гласова да донесу одлуку на родитељском састанку да, осим одељењског старешине, екскурзију прате још највише два наставника који изводе наставу ученицима тог одељења. Ови пратиоци остварују право на дневницу на исти начин као и одељењски старешина.

Директор школе је дужан да изда путни налог запосленом који путује.

Одељењски старешина обавештава родитеље о програму и цени екскурзије, избору агенције, бруто износу дневнице за пратиоце и осталим условима путовања. Родитељи ученика који путују обавезни су да потпишу програм путовања и опште услове путовања, чиме потврђују да су упознати са условима за путовање ученика и да су са истим сагласни.

Директор школе је дужан да од агенције затражи документацију којом она доказује референце и искуство у ђачком и омладинском туризму.

Вишедневна путовања уговарају се најмање на бази пуног пансиона, а једнодневна могу бити уговорена без оброка.

Програм путовања и општи услови путовања садрже све елементе прописане законом којим се уређује делатност туризма. Писмене сагласности родитеља су саставни део уговора који закључује директор школе са одабраном агенцијом.

Агенција је дужна да се придржава утврђених општих услова путовања и програма путовања.

Уговор који закључују директор школе и агенција, осим основних, садржи и следеће елементе:

- појединачну и укупну цену према броју путника;
- начин плаћања (број рата), услове задржавања износа гаранције;
- податке о водичу, здравственој заштити и броју гратиса;
- врсти, типу и категорији смештаја;
- броју obroка и
- врсти и типу превоза.

Безбедност путовања

Приликом уговарања путовања, директор је дужан да, уговором са агенцијом, обезбеди потребне услове за удобан и безбедан превоз ученика у односу на ангажовани број аутобуса и расположиви број седишта, односно одговарајући број резервација ако се превоз обавља железницом.

Превоз аутобусом не обавља се ноћу, у времену од 22 до 5 часова.

Приликом закључивања уговора са агенцијом која организује превоз аутобусом, директор школе је дужан да обезбеди да превозник пре отпочињања путовања поднесе:

- записник о извршеном техничком прегледу аутобуса, не старији од пет дана;
- тахографске улошке за претходна два дана - за возаче који су ангажовани за превоз ученика.

Директор школе је дужан да организује консултативне разговоре пре извођења путовања, што подразумева укљученост свих интересних група у процесу одлучивања и планирања.

Директор школе је у обавези да, најкасније 48 часова пре отпочињања путовања обавести надлежни орган унутрашњих послова о: превознику; месту и времену поласка ученика; броју ангажованих аутобуса и броју пријављених ученика, наставног и другог особља које учествује у извођењу путовања. Орган унутрашњих послова ће извршити контролу документације и техничке исправности возила одређених за превоз непосредно пре отпочињања путовања.

Уколико надлежни орган унутрашњих послова утврди неисправност документације или техничку неисправност возила, или да било који други разлог у погледу психофизичке способности возача, директор или стручни вођа пута обуставиће путовање до отклањања уочених недостатака.

Пре путовања директор сазива заједнички састанак свих ученика који путују и њихових родитеља, коме присуствују и стручни вођа пута и одељенски старешина. На састанку се сви учесници обавештавају о правилима понашања, којих су дужни да се придржавају.

Забрањено је пушење, конзумирање алкохола и опојних средстава за све учеснике екскурзије.

Дневне активности утврђене програмом екскурзије морају бити реализоване до 24 часа.

За путовања дужа од једног дана обезбеђује се лекар - пратилац.

За сва путовања дужа од једног дана неопходно је да родитељ (старатељ) достави здравствени лист.

Здравствени лист садржи податке о здравственом, физичком и психичком стању ученика, а издаје га ординирајући лекар на основу здравственог картона.

Директор школе, односно одељењски старешина и лекар обезбеђују тајност података из здравственог листа.

Извештај о извођењу екскурзије

После изведеног путовања, стручни вођа пута и представник туристичке агенције сачињавају забелешку о извођењу путовања, после чега стручни вођа пута у року од три дана сачињава извештај, који подноси директору, са оценом о извођењу и квалитету пружених услуга.

Ученици након изведеног путовања попуњавају анкетни лист.

Извештај се доставља савету родитеља и наставничком већу ради разматрања, а школском одбору ради разматрања и усвајања.

Одељењски старшина упознаје родитеље са извештајем на родитељском састанку. Извештај о путовању је саставни део годишњег извештаја о раду школе.

Уколико се приликом разматрања извештаја о остваривању путовања оцени да предвиђени програм није остварен или да туристичка агенција није испоштовала уговорне обавезе, школа је дужна да у року од осам дана од завршетка путовања, поднесе приговор агенцији и да о томе обавести Министарство просвете и министарство надлежно за послове туризма.

Списак двораца и летњиковаца:

Дворац "Фантаст", Бечеј	Дворац "Безереди", Челарево
Дворац "Соколац", Нови Бечеј	Дворац "Дамаскин", Хајдучица
Дворац "Дунђерских", Кулпин	Дворац "Шпицерових", Беочин
Дворац "Капетаново", код Старог Леца	Дворац "Баба Пуста", Алекса Шантић
Дворац "Каштел", Панонија	Дворац "Данијел", Конак
Дворац "Марцибањи-Ледерер", Чока	Летњиковац Шулко Вебера, Падеј
Кућа Диван Георга, Падеј	Дворац "Хертеленди", Бочар
Дворац Милоша Бајића, Бочар	Дворац "Карачоњи", Ново Милошево
Дворац Сервијски-Шулпе, Нови Кнежевац	Дворац "Малдегем", Нови Кнежевац
Дворац "Бисерно Острво", Бачко Градиште	Дворац "Нојхаузен", Српска Црња
Летњиковац "Криваја", Криваја	Летњиковац "Пеце", Мали Иђош
Дворац "Зако", Бајша	Летњиковац "Енгелман", Гунарош
Мали дворац "Данијел", Стари Лец	Велики дворац "Данијел", Стари Лец
Летњиковац "Вендл Мора", Сонта	Дворац "Сечењи", Темерин
Дворац "Карас", Хоргош	Дворац "Бисинген", Влајковац
Дворац "Редл", Растина	Дворац "Ковач", Риђица
Дворац "Каштел", Бачка Топола	Дворац "Зобнатица", Бачка Топола
Дворац "Ингус", Хајдуково	Дворац "Лазар", Ечка
Дворац "Ласла Карачоњија", Ново Милошево	Дворац "Јагодић", код Конака
Дворац "Илион", Сремски Карловци	Дворац "Јовановић", Сочица
Велики дворац "Лазаревић", Велико Средиште	Мали дворац "Лазаревић", Велико Средиште
Дворац "Марцибањи", Сремска Каменица	Дворац "Табори", Врбас
Дворац "Талијан", Нови Кнежевац	Двор "Патријаршије", Сремски Карловци
Двор "Богословије", Сремски Карловци	Дворац "Хадик", Футог
"Томанова" вила, Врбас	"Владичански" двор, Нови Сад
"Владичански" двор, Вршац	Летњиковац "Фишеров Салаш", Рума
Дворац "Шлос", Голубинци	Дворац "Еђешег", Нови Сад
"Јодна Бања", Нови Сад	Вила, Кула
"Петро Кузмјак", Руски Крстур	Вила, Савино Село
"Тврђава Бач", Бач	Дворац "Киш", Елемир

Упитник социо- демографских података УСДП

Доле су наведена питања која се односе на опште податке из Вашег живота. Молимо Вас да не прескачете питања и да на њих одговорите искрено. Испитивање је анонимно, а добијени подаци користиће се искључиво у научне сврхе.

Датум: _____

Шифра: _____

- 1) Пол   а) Мушки   б) Женски

- 2) Године старости: _____

- 3) Разред који похађаш: _____

- 4) Спортom се бавим:
  - а) Активно (тренирам сваког дана)
  - б) Рекреативно
  - с) Не бавим се спортом

- 5) Наведи какав си ученик:
  - а) одличан   б) врло добар   ц) добар   д) довољан   е) недовољан

- 6) Наведи оцену из владања коју имаш у школи:
  - а) одличан   б) врло добар   ц) добар   д) довољан   е) недовољан

- 7) Са ким живиш?
  - а) са оба родитеља

- b) са једним родитељем
- c) не живим са родитељима (наведи са ким живиш) _____

8) Имаш ли брата или сестру?

- a) Да
- б) Не

9) Да ли су твоји родитељи запослени ?

а) Отац

- 1) ДА
- 2) НЕ

б) Мајка

- 1) ДА
- 2) НЕ

10) Коју школу су завршили твоји родитељи?

Отац:

- a) високу школу (факултет)
- б) вишу школу
- ц) средњу школу
- д) основну школу
- е) није завршио основну школу

Мајка:

- a) високу школу (факултет)
- б) вишу школу
- ц) средњу школу
- д) основну школу
- е) није завршио основну школу

11) Чиме се баве твоји родитељи?

Отац:

- a) приватник
- б) службеник
- ц) незапослен
- д) остало (наведи шта) _____

Мајка:

- a) приватник
- б) службеник
- ц) незапослен
- д) остало (наведи шта) _____

Упитник за ученике

ИМАМ ____ГОДИНА, ПОЛ: **М** **Ж** (ЗАОКРУЖИ) ЖИВИМ У: а) граду б) селу

1. Да ли си укључен/а у неку ваннаставну активност (спортски клуб, удружење...)?

а) да б) не

2. Ако јеси, упиши назив те или тих активности у одговарајуће празно поље (наведи све чиме се бавиш).

Спорт	
Култура	
Музика	
Остало	

3. Колико пута недељно учествујеш у тим активностима (стави + у одговарајуће празно поље)

Од 1 – 3 сата	
Од 3 – 5 сати	
Од 5 – 7 сати	
Више од 7 сати	

8. Уколико ниси укључен/а у неку ваннаставну активност, већину свог слободног времена изван школе проводиш: (стави + у одговарајуће празно поље-можеш ставити више одговора)

Гледајући Тв и видео	
Уз свој компјутер или игрице	
На улици сам	
Читајући	
На улици с пријатељима	
С пријатељима у кући	
С пријатељима ван куће	
У шетњи	
У природи	
На игралишту	
У парку	
Остало (наведи)	

9. Колико сати ван школе проведеш у природи? (стави + у одговарајуће празно поље)

а) радним даном

б) викендом

До 1 сат	
До 2 сата	
Више од 2 сата	

До 1 сат	
До 2 сата	
Више од 2 сата	

10. Колико од наведеног времена проводиш у природи (у шуми, на ливади, у брдима и слично)?
(заокружи)

а) већину тог времена

б) мањи део тог времена

ц) не идем у природу

11. У које доба године највише слободног времена проводиш у природи? (заокружи)

- а) пролеће   б) лето   ц) јесен   д) зима

12. Да ли твоја школа организује екскурзије за ученике? (заокружи)

- а) да   б) не

13. Ако школа организује екскурзију, да ли одлазиш на екскурзију? (заокружи)

- а) да   б) не

14. Ако си био/ла на екскурзији наведи место _____

15. Како обично проводиш летње празнике? (стави + у одговарајуће празно поље-можеш ставити више одговора)

Отпутујем са школом на летовање	
Не излазим из куће	
Углавном гледам ТВ или сам уз компјутер	
Бавим се спортским активностима (наведи којим)	
Код родбине сам	
Отпутујем са родитељима на летовање	
Бавим се културним активностима	
На логоровању сам са извиђачима	
Боравим у спортском кампу	
Боравим у неком другом кампу или колонији	
Немам новаца ни за какве активности	
Остало (наведи)	

16. Волиш ли активности у природи? (заокружи)

- а) не уопште   б) ништа посебно   ц) волим

17. Да ли си задовољан са организацијом екскурзије? (заокружи)

- а) не   б) не посебно   в) да

18. Да ли си чуо/ла за друге школе које организују путовања ученика на рекреативну наставу? (заокружи)

- а) не   б) да   (наведи које) _____

19. Јеси ли чуо/ла за извиђаче и њихове активности у природи? (заокружи)

- а) нисам   б) начуо сам нешто   ц) добро сам упознат   д) ја сам извиђач

20. Да ли си заинтересован да на другачији начин школа организује различите видове активности у природи? (заокружи)

- а) да   б) не

21. Ако јеси, упиши у таблицу за шта си заинтересован/а: (можеш уписати више одговора-стави +)

(означи од 1 до 5) 1 – као највише заинтересован 5 – најмање заинтересована

Спортски камп	
Ликовна колонија	
Драмска (литерарна) колонија	
Учење страних језика	
Компјутерска радионица у природи	
Пловидба по рекама кануима и чамцима	
Рођење	
Једрење	
Пливање	
Летни камп	
Планинарење	
Излети у природу	
Спортске школе	
Вежбање у дворани	
Извиђачко логоровање	
Упознавање националних паркова Србије	
Упознавање културних и историјских знаменитости Србије	
Упознавање других крајева Србије	
Учење борилачких вештина	
Камп борилачких вештина	
Комбинација неколико активности	
Вожња бициклом у природи	
Остало (наведи)	

22. На екскурзији највише сам заинтересован (означи од 1 до 5) 1 – као највише заинтересован:

дворци, палате, градске куће	
археолошки локалитети	
споменици	
архитектура	
позоришта	
галерије	
фестивали, карневали, догађања	
места из књижевних дела	
историјски делови града	
обновљени индустријски делови града	
атракције из уметности и културне баштине	
куповина	
села, фарме, сеоски туризам	
екомузеји	
национални паркови	
пешачење	
спортска догађања	

Упитник за наставнике

Имам ____ година, ____ година стажа у струци, радим као: _____

Радим у ОШ _____

1. Да ли организујете за своје ученике активности у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

2. Ако организујете такве активности, колико често то чините?

2. Сматрате ли да би такве активности требало чешће организовати?

а) Да   б) Не   в) По потреби

3. Организујете ли за своје ученике наставу у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

5. Опишите укратко на који начин организујете наставу у природи (нпр. место, време трајања, доба године, колико пута у току школске године и слично...)

6. Сматрате ли да би требало чешће организовати наставу у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

7. Организујете ли наставу у природи у властитом аранжману или користите услуге туристичке агенције?

а) Да   б) Не   в) По потреби

8. Какав је просечно одазив ученика на организовану ђачку екскурзију ?

а) Добар   б) Задовољавајућ   в) Лош

9. Какав је просечно одазив ученика на организовану наставу у природи?

1. Организује ли Ваша школа активности у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

2. Организује ли Ваша школа наставу у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

3. Подржава ли ваша школа ђачке екскурзије и рекреативне наставе?

а) Да   б) Не   в) По потреби

4. Подржава ли Ваша школа рекреативну наставу у природи?

а) Да   б) Не   в) По потреби

5. Да ли сте упознати са понудом ђачке екскурзије за ученике које организују туристичке агенције?

- а) Да   б) Не   в) Углавном

6. Да ли сте задовољни са понудом које вам нуде туристичке агенције?

- а) Да   б) Не

16. Да ли сте задовољни са сарадњом туристичке агенције и школе? Ако нисте, шта би требало да се уради?

17. Да ли сте задовољни са образовно - рекреативним туризмом у Војводини?

- а) Да   б) Не

18. Да ли сте заинтересовани додатно о могућим начинима организације активности и наставе у природи?

- а) Да   б) Не   в) По потреби

19. Који су пропусти у организовању рекреативне наставе?

20. Шта би сте додали у понуду туристичке агенције која организује спортско-рекреативну наставу?

21. Колики би износ дневнице потраживали за вођење деце на рекреативну наставу?

- а) до 500 дин по ученику   б) до 1000 дин   ц) до 3000 дин   д) упишите

износ _____

22. Да ли користите неке припреме при одласку на екскурзију?

23. Да ли сте прошли неку обуку која обухвата планирање и организовање ђачких екскурзија?

22. Сматрате ли да би учествовање у таквим активностима било корисно за Ваш даљи васпитно - образовни рад?

Хвала Вам на Вашем времену и помоћи у овом истраживању!

Биографија

Мр Наталија Остојић рођена 26. 07. 1973. године у Зрењанину. Основну школу „Серво Михаљ“ у Зрењанину је завршила са одличним успехом. Гимназију „Душан Васиљев“ педагошки смер завршава 1992. године са одличним успехом, те године уписује Педагошки факултет у Сомбору, наставља магистарске студије, смер методика физичког васпитања. Оцена магистарског рада је 10. Била неколико пута државни првак у модерном плесу, касније као тренер, наставља рад са децом и успесима на државним првенствима. Ради у основној школи. Веома је активна у онлајн заједници наставника, пише блогове, администрира неколико сајтова, међу којима је и „Ђачки туризам“.

Блог „Ђачки туризам“ је новембра 2015. године награђен, на такмичењу наставника основних и средњих школа. Награђена за пројекат „Виртуелни завичај“ (2014), пројекат је замишљен на активном учешћу омладине у процесу дигитализације културне баштине Србије. Значајан је у очувању културне баштине и наслеђа у циљу очувања културног и националног идентитета.

Њена интересовања обухватају: менаџмент, спорт и туризам. До сада је објавила око 50 научних и стручних радова, учествовала на бројним конгресима, конференцијама и семинарима. Добитница је бројних награда и признања за врхунска остварења у образовању – Годишња плакета “Васа Пелагић” - Београд, “Наставник + “, награде за научни рад, креативност и друге. Активни је члан више домаћих и међународних стручних и образовних организација. Члан Српске Краљевске академије научника и уметника, у ресору за спорт.

Мајка две кћерке Викторије и Јелене.

Наталија Остојић

Нови Сад, мај 2016.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Асоцијација центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања – АЦИМСИ

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада (дипл., маг., докт.): ВР	Докторска дисертација
Име и презиме аутора: АУ	Наталија Остојић
Ментор (титула, име, презиме, звање): МН	проф. др Јован Плавша, редовни професор, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду
Наслов рада: НР	Ефекти екскурзије ученика основне школе као облик образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини
Језик публикације: ЈП	Српски језик
Језик извода: ЈИ	срп. / енг.
Земља публикавања: ЗП	Република Србија
Уже географско подручје: УГП	Војводина
Година: ГО	2016.
Издавач: ИЗ	ауторски репринт
Место и адреса: МА	Универзитет у Новом Саду, Др Зорана Ћинђића 1, Нови Сад

Физички опис рада: ФО	број поглавља 10, страница 250, слика 29, скица 6, графикона 12, табела 35, референци 289 прилога 6
Научна област: НО	Туризам/спорт
Научна дисциплина: НД	Спортско-рекреативни туризам
Предметна одредница, кључне речи: ПО	Туризам, спорт, рекреација, образовање, наставници, ученици
УДК	
Чува се: ЧУ	Библиотека Универзитета у Новом Саду
Важна напомена: ВН	Нема
Извод: ИЗ	<p>Бачки туризам заузима посебно место у Војводини захваљујући изузетним природним богатствима који пружају изванредне могућности за упражњавање образовно-рекреативних активности. Екскурзије имају незамењиву улогу место у систему васпитно-образовних активности, јер осим одмора, рекреације и забаве, представљају могућност задовољења жеља и потреба за упознавањем, информисањем и стицањем знања о друштвеним заједницама, културама и срединама. У овом раду бавили смо се испитивањем статистичких разлика између ученика седмих и осмих разреда основне школе и наставник у ставу према екскурзијама на територији Војводине. Као инструменти у истраживању су кориштени: УСДП (Упитник социо-демографских података) конструисан за ово истраживање, Упитник ставова према екскурзијама и упитник ставова наставника према екскурзијама. Ради испитивања утицаја старосне границе испитаници су били подељени на млађу (седми разред) и старију децу (осми разред основне школе), као и на спортисте и неспортисте. Наставници и ученици имају позитиван став према екскурзији као облику образовно-</p>

	<p>рекреативних и туристичких кретања. Старосна доб као независна варијабла није се показала релевантна, наиме старији и млађи ученици не разликују се статистички значајно ни у једној од зависних варијабли. Пол не утиче статистички значајно на формирање става. Резултати нам потврђују да разноврсност садржаја као елемената туристичке понуде Војводине позитивно утиче на квалитет те понуде туристичких путовања за ученике. Туристичка дестинација Војводине има велике туристичке потенцијале које нису у довољној мери искоришћене.</p>
<p>Датум прихватања теме од стране НН већа: ДП</p>	<p>11.5. 2016. године.</p>
<p>Датум одбране: ДО</p>	<p>2016.</p>
<p>Чланови комисије: (име и презиме / титула / звање / назив организације / статус) КО</p>	<p>председник: Светлана Костовић проф. др Филозофски факултет, Нови Сад члан: Јован Плавша проф. др, редовни професор, Природно-математички факултет, Нови Сад члан: Драган Коковић, проф. др, редовни професор, Филозофски факултет, Нови Сад члан: Милена Микалачки, проф. др, редовни професор, Факултет спорта и физичког васпитања, Нови Сад</p>

University of Novi Sad
 ASSOCIATION OF CENTRES FOR INTERDISCIPLINARY AND
 MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND RESEARCH – ACIMSI

KEY WORD DOCUMENTATION

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	mr Natalija Ostojić
Mentor: MN	Jovan Plavša, Ph.D., full professor
Title: TI	The effects of excursions of students in primary schools as a form of educational, recreational and touristic movement in Vojvodina.
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Војводина
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	University of Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 1 Novi Sad

Physical description: PD	Number of chapters 10, pages 250, photos 29, drawings 6, charts 12, tables 35, references 289, attachments 6
Scientific field SF	Tourism/sport
Scientific discipline SD	Sports and Recreational Tourism
Subject, Key words SKW	Tourism, Sport, Recreation, Education, Teachers, Students
UC	
Holding data: HD	University of Novi Sad, Library
Note: N	None
Abstract: AB	Students' tourism occupies a special place in Vojvodina, thanks to the extraordinary natural resources which provide excellent opportunities for the usage of educational and recreational activities. Excursions have an irreplaceable role and place in the system of educational activity, because, apart from the vacation, recreation and entertainment, they present the possibility for satisfying the desire and need for introducing, informing and acquiring knowledge of communities, cultures and environments. In this paper, we dealt with the examination of the statistical differences between the seventh and eighth graders of primary school and teacher's attitudes towards excursions in territory of Vojvodina. In this study we used instruments: USDP (Questionnaire for socio - demographic data) designed for this study, questionnaire of the attitudes towards excursions and the questionnaire for teacher's attitudes towards the excursions. In order to examine the influence of age, subjects were divided into younger (seventh grade) and older children (eighth grade), as well as athletes and non-athletes. Teachers and students have a positive attitude towards the excursion as a form of educational, recreational and tourist movements. Age as an independent variable has not shown as relevant,

	<p>namely older and younger students do not differ significantly in any of the dependent variables. Gender does not influence significantly in the formation of the attitude. The results confirm us that diversity of content as elements of Vojvodina's touristic offer positively affects on the quality of the touristic trips offer for students. Vojvodina's tourist destinations has great touristic potentials that are not exploited enough.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	11.5.2016.
Defended: DE	2016.
Thesis Defend Board: DB	<p>president: Svetlana Kostović PhD, full professor, Faculty of Philosophy member: Jovan Plavša, PhD, full professor, Faculty of Science, Department of Geography, Tourism and Hotel Management member: Dragan Koković, PhD, full professor, Faculty of Philosophy member: Milena Mikalački, PhD, Faculty of Sport and Physical Education</p>